

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 29

Хмельницький
2020

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 7 від 15.10.2020 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України, Почесний краєзнавець України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, Голова ГО “Поклик
віків”, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департа-
менту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Дер-
жавної служби якості освіти України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець
України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 29. – 208 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2020

НАШ ЮВІЛЯР

БАЮК МИКОЛА ІВАНОВИЧ

*Блажевич Ю.І.
м. Хмельницький*

СЛАВНОЛІТТЯ МИКОЛИ ІВАНОВИЧА БАЮКА

Коли автору цієї статті було запропоновано написати статтю до 60-літнього ювілею Баюка Миколи Івановича – відомого на Хмельниччині, в Україні та зарубіжжі організатора і керівника Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, він взявся за цю роботу, врахувавши декілька важливих моментів.

По-перше, вони обоє народилися в селі, по-друге, їх спільною Альма-матер став Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут (нині Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) та його славетний історичний факультет, по-третє, незважаючи на різницю в часі у 12 років щодо закінчення навчання, їх навчали знані фахівці, доктори історичних наук Винокур І.С., Газін В.П., Кукурудзяк М.Г, Тарасов Ю.М., Щербина П.Ф., кандидати історичних наук Копилов А.О., Степенко О.Д., старший викладач Кушнір Б.М. та ін., по-четверте, після успішного завершення навчання у вузі, обоє розпочали свою трудову діяльність вчителями історії та суспільствознавства у сільських школах, де також займалися активною громадською діяльністю, по-п'яте, робота на різних посадах в комсомольських і партійних органах, в адміністраціях різних рівнів, участь в діяльності різних громадських організацій, зокрема й краєзнавчій сфері Хмельниччини, по-шосте, організація і проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій.

Микола Іванович Баюк народився 26 липня 1960 року в мальовничому селі Гальчинці Теофіпольського району на Хмельниччині в прекрасній сім'ї Івана Степановича і Ольги Борисівни Баюків. Батько віддав все своє життя благородній справі вирощування хліба. Односельці і родина шанували його працьовитість, любов до рідної землі, повагу до родинних традицій і сільських звичаїв. Зрозуміло, що все найкраще від батька передалося синам Миколі і Віталію, а мати, яка також була активісткою, а пізніше здобула вчительську освіту в Кам'янець-Подільському педагогічному інституті, 40 років навчала та виховувала шкільну молодь і прищепила їм та своїм дітям любов до літератури та історії рідної землі, високим духовним принципам співіснування між людьми.

Ось чому у підлітка Колі змалку була велика і непереборна жага до знань, до навчання та книжок, яку він намагався задовільнити у Гальчинецькій восьмирічній школі (директор Гомдюк В.С., перша вчителька Рудківська Ольга Іванівна), потім у Шибенській середній школі (дирек-

тор Савчук С.Ю., класний керівник Загоруйко Н.В.), а також в прекрасній сільській бібліотеці та дома, перечитуючи мамині книги та газети і журнали, що виписували батьки на той час. Не забував школяр і про домашні обов'язки. Його босоне дитинство тісно переплелося із іграми з підлітками, випасанням корови, рубанням дров, косінням трави та іншою повсякденною роботою на городі. Недалеко від батьківської хати був ставок і він не тільки рано навчився плавати, а й став завзятим рибалкою. Необхідно також зазначити, що після закінчення 9 класу він два місяці працював різноробочим на місцевому цегельному заводі.

В школі Микола також не пас задніх, пройшовши не тільки обов'язкові ступені жовтеняти, піонера і комсомольця, а й з 9 класу був незмінним комсоргом, брав активну участь в спортивних змаганнях, любив футбол, волейбол, а на сільському ставку зимою разом з однолітками влаштував хокейні баталії, влітку – велосипедні гонки.

Успішно закінчивши середню школу, до якої три роки долав пішки або на велосипеді кільканадцять кілометрів, він подав документи на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, а обраним фахом стала історія і суспільствознавство. Вчитися було нелегко, але дуже цікаво. Як вже зазначалось, викладачі факультету, в також загальноінститутських кафедр, давали змістовні та проблемні лекції з минулого і сьогодення держави.

Микола Баюк любив готуватися до семінарських занять в читальному залі, брав активну участь в обговоренні актуальних проблем історії стародавнього світу, історії СРСР, історії КІРС, філософії, нової і новітньої історії країн Азії і Африки, Латинської Америки, Європи і Північної Америки, наукового атеїзму, політекономії тощо. Особливо запам'ятався студенту-першокурснику наочний приклад знайомства з історією рідного краю, коли декан факультету Лев Васильович Баженов в перший день навчання провів їм цікаву екскурсію по Старому місту з розповідями про найвизначніші місця і події, що відбувалися на території Кам'янця-Подільського. Запам'яталися Миколі й змістовні методичні лекції і семінарські заняття Бориса Михайловича Кушніра з краєзнавства, а сам Баюк став членом краєзнавчого гуртка, який вів Кушнір Б.М. Неординарні заняття на старших курсах проводили викладачі Щербина П.Ф., Копилов А.О., Довгань М.Ф., Степанков В.С. та ін. Їхні лекції і семінарські заняття привчали студентів творчо мислити, аналізувати і робити висновки, що було надзвичайно корисним в майбутньому. Як кращому студентові-випускнику М. Баюку дозволили захищати дипломну роботу на тему: «Організація народної освіти і ліквідація неписьменності на Поділлі (1917-1923 рр.)» (керівник кандидат історичних наук Довгань М.Ф.), яка була захищена на «відмінно», а результатом успішних старань студента протягом років навчання став диплом з відзнакою.

Водночас цьому сприяла активна життєва позиція майбутнього історика. Він був заступником голови студкому (голова Фурман М.М.), редактором стінгазети факультету «Ровесник», а після другого і третього курсів працював в студентському будівельному загоні факультету в селі Шарівка Ярмолинецькому районі (командир Байдич В.Г., заступник Баюк М.І.), де, до речі, познайомився зі своєю майбутньою дружиною Аллою. Варто також зазначити, що за громадську активність він був обраний делегатом на XII Всесвітній фестиваль молоді та студентів в Москві (1980 р.). Микола Баюк був організатором різних заходів і безумовно все, що було набуто до фестивалю і під час його проведення, стало міцним фундаментом майбутньої освітянської і державної роботи.

Свою трудову діяльність молодий випускник розпочав учителем історії і суспільствознавства Шаровечківської середньої школи. За ініціативність, уміння організувати справу був переведений заступником директора школи у передмісті Хмельницького. Ці риси характеру в подальшому зіграли визначну роль у становленні життєвої дороги – Микола Іванович обирається депутатом сільської ради. Коло громадських інтересів значно розширюється, він опікується різними сферами культурно-освітнього життя, організовує дозвілля, інформування населення. Все це разом спричинило те, що у віці 23-х років його обрали другим секретарем Хмельницького райкому комсомолу. Впродовж 8 років йому довелося пройти різні номенклатурні щаблі – від другого секретаря райкому комсомолу Хмельниччини і до керівника лекторської групи обкому комсомолу, де він відповідав за ідеологічну роботу серед дорослої молоді, до завідувача партійного кабінету Хмельницького райкому партії, в якому організував навчання керівників в органах влади. Тодішні керівники району Бондар І.М., Шевченко В.Я., Дзюбій А.А., бачачи ініціативного молодого спеціаліста з глибокими теоретичними знаннями та практичними навиками, активно сприяли його кар'єрному зросту. Після розпаду Радянського Союзу і проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 року Микола Іванович з жовтня 1991 по липень 1992 року працював директором Гнатівської середньої школи Хмельницького району.

За цей час було відремонтовано приміщення школи, створено умови для згуртування педагогічного колективу, стабілізації успішності учнів. На цій посаді Микола Іванович сформувався як управлінець високого ґатунку. Фактично ця робота навчила нормам міжлюдського спілкування, збагатила знаннями розуміння різних сфер економічного життя, показала, що на передньому плані має бути задоволення інтересів людини, тобто соціальний аспект.

Після декількох років випробування доля повернула М.І. Баюка у стихію державного управління. Він очолив організаційно-контрольний відділ

Хмельницької районної державної адміністрації, брав участь у підготовці установчих документів, визначенні основних напрямків роботи району, працював над тим, як має здійснювати навчання працівників новостворених органів державного управління у умовах незалежної України. І як результат, у вересні 1991 р. разом з Василем Андрушком та Леонтієм Чорним розпочав роботу над вирішенням питання створення в регіоні центру, який би займався питаннями навчання населення. Непростим був шлях його становлення, та все ж таки у жовтні 1993 р. Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців був утворений. Якщо зробити екскурс в історію, то побачимо, що як самостійний госпрозрахунковий навчальний заклад він був одним із перших в Україні серед аналогічних установ. Центр розмістився на навчальній базі приміщення колишніх курсів підвищення кваліфікації партійних і радянських працівників. Йому було передано на баланс приміщення навчального корпусу площею 794,8 м², гуртожиток готельного типу на 170 місць, майно і навчальне приладдя для обладнання навчальних аудиторій. До послуг слухачів було три лекційних зали, оснащені комп'ютерною технікою класи, наукова бібліотека економіко-юридичного профілю. Центру було передано обладнання друкарського цеху, що сприяло виготовленню високоякісних інформаційно-методичних матеріалів для слухачів.

Наприкінці 1993 р. М. Баюка призначили заступником директора Хмельницького центру підвищення кваліфікації державних службовців. Постановою Кабінету Міністрів України за пропозицією Хмельницької обласної ради та за погодженням з відповідними міністерствами у 1995 р. на базі Центру утворено Хмельницький інститут регіонального управління та права, а Центр став структурним підрозділом цього інституту. Згодом Центр набув статусу навчального закладу загальнодержавної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, на який покладалося виконання функцій регіонального навчального і науково-методичного центру підвищення кваліфікації державних службовців, а також керівників державних підприємств, установ та організацій.

У 1996 році вперше в Україні після підписання Указу Президента України про створення центрів у Хмельницькому відбувся семінар, на який з'їхались керівники всіх аналогічних центрів з усієї України. Семінар був присвячений питанням становлення, організації, функціонування, навчання, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади. Досвід виховання управлінських кадрів Хмельниччини став всеукраїнським надбанням. Його серцевиною стало піклування про фахове зростання керівників насамперед районної ланки, там, де вирішуються соціально-економічні, організаційні та політичні

проблеми, розмаїття форм, які використовував Центр у навчанні керівників, вражало. Це свідчило про те, що в складних умовах перехідної економіки можна оперативнo впливати і допомагати керівникам справлятися з викликами часу.

У березні 2000 року з фаховим багажем знань Микола Іванович розпочав роботу на посаді заступника директора Хмельницького центру перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів державної митної служби України. Лише за два роки та два місяці роботи йому присвоїли звання радника першого рангу. При підтримці, взаєморозумінні, професіоналізмі директора Центру Олександра Корнійчука та наполегливій, творчій праці начальників відділів, завкафедри спеціальних дисциплін вдалося забезпечити зростання авторитету Центру в структурі Держмитслужби України, серед відповідних навчальних закладів.

У грудні 2000 року Центр отримав ліцензію на провадження освітньої діяльності з підвищення кваліфікації державних службовців та керівного складу підприємств, установ та організацій у сфері державного управління.

З 2002 р. і до сьогодні Баюк М.І. працює директором Хмельницького Центру підвищення кваліфікації державних службовців. За 2002-2019 рр. Більше 32 тис. Державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування підвищили свою кваліфікацію, зокрема: 9654 – з питань запобігання проявам корупції; 3815 – з питань європейської та євроатлантичної інтеграції; 4356 – з актуальних питань публічних закупівель; 8615 – з організаційно-правових засад функціонування державної служби тощо.

Завдяки особистим діловим якостям керівника Центр став потужною ланкою системи перепідготовки та підвищення кваліфікації в Україні, постійно підтверджує репутацію навчального закладу з високим рівнем надання освітніх послуг. За його керівництва в практику роботи впроваджено використання активних форм організації навчального процесу, розроблено електронну базу даних слухачів, налагоджено систему моніторингу пропозицій щодо потреб у навчанні, створено дієву систему надання методичної допомоги. За ініціативи Центру спільно з облдержадміністрацією, обласною радою з 2015 р. в області організовано велику інформаційно-роз'яснювальну роботу з питань децентралізації державного управління. Проводиться системне навчання працівників об'єднаних територіальних громад, депутатів місцевих рад. Центр є базовим в Україні навчальним закладом післядипломної освіти з розвитку професійних компетентностей старост територіальних громад. У 2018 році підготовлено та проведено Всеукраїнський форум старост об'єднаних територіальних громад (350 учасників).

Баюк М.І. є активним членом робочої групи, керівного комітету при облдержадміністрації з розробки Стратегії розвитку області на 2021-2027 рр.

За його ініціативи було створено в області навчально-науковий комплекс безперервної освіти – на основі єдиної інтелектуальної і матеріально-технічної бази, поєднуючи теорію і практику.

З участю Баюка М.І. налагоджено тісне міжнародне співробітництво Центру з європейськими освітніми закладами, фондами, організаціями в питаннях вивчення та впровадження кращої практики професіоналізації управлінської діяльності (Представництво Фонду Ганса Зайделя в Україні, ULEAD з Європою, Головний офіс Ради Європи, Берлінська академія публічного адміністрування).

М. Баюк плідно працює у сфері надання методичної допомоги закладам підвищення кваліфікації, є членом Координаційної ради Національної академії державного управління при Президентові України, співавтором більше 50 навчально-методичних посібників. Вагомим є особистий внесок у проведенні наукових досліджень з актуальних питань вдосконалення функціонування системи професійного навчання. Його освітянський, пропагандистський стаж роботи серед дорослого населення складає 38 років.

Постійно працює над підвищенням свого професійного рівня – є учасником і організатором багатьох всеукраїнських, міжнародних та численних місцевих науково-практичних конференцій та семінарів.

З 1999 року займається викладацькою роботою у Хмельницькому університеті управління та права – викладачем, старшим викладачем, доцентом кафедри публічного управління та адміністрування. У 2018 році Баюку М.І. присуджено науковий ступінь кандидата наук з державного управління за спеціальністю 20.00.05 «Державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. Він є автором 16 наукових фахових публікацій, 27 інших публікацій, 34 повідомлень.

Як керівник закладу Баюк М.І. приділяє багато уваги зміцненню матеріально-технічної бази Центру, користується заслуженим авторитетом серед колег, підлеглих, слухачів, студентів та керівників установ та організацій Хмельницької області.

За період трудової діяльності Баюк М.І. нагороджений: нагрудними знаками «Відмінник освіти України» (1998) та «Державна служба України «За сумлінну працю» (2008); почесними грамотами Нацагентства України (2018); Кабінету Міністрів України (2015); Міністерства освіти України (1999), Хмельницької обласної ради (2002, 2005, 2010), НАДУ при Президентові України (2006), Головного управління державної служби України (2006), Хмельницької облдержадміністрації (2010, 2015).

Аналізуючи багатолітню освітянську, державну, дослідницьку та громадську діяльність Миколи Івановича Баюка, його насичений численними добрими справами життєвий шлях, можна без перебільшення сказати,

що він завжди відзначався як яскрава особистість і справжній патріот із сучасним баченням економічної, політичної, соціальної і кадрової ситуації в Україні і на Хмельниччині, високим професіоналізмом і гідними моральними якостями, невіддільною любов'ю до людей та рідного краю і невичерпним бажанням робити добро в ім'я справедливого життя українського народу.

Водночас Микола Іванович – люблячий чоловік, чудовий сім'янин, дбайливий і вимогливий батько, прекрасний дідусь. Разом з дружиною Аллою Феліксівною, яка також працює в сфері державного управління, є методистом навчально-організаційного відділу Хмельницького Центру передпідготовки та підвищення кваліфікації кадрів Державної митної служби України, виховали двох дочок Мар'яну і Валентину, яких батьки заразили своєю улюбленою справою. Старша донька Мар'яна отримала фах юриста, молодша – Валентина, працює у сфері адміністративного менеджменту. В свій час родина Баюків поповнилась зятями Іваном та Олександром, які разом зі своїми дружинами подарували батькам трьох онуків Марійку, Назарчика та Захарчика. На жаль, батьки Миколи Баюка і старший брат декілька років тому відійшли у вічність, опустіла батьківська оселя, однак рідна земля кличе свого сина на побачення і він час від часу навідується на свою маленьку батьківщину, вклоняється рідним могилкам, навідує однокласників та односельців. Ніколи не забуває Микола Іванович своїх друзів, товаришів, колег та однодумців, завжди їх підтримує й приходиться на допомогу.

Не забуває Микола Іванович і своїх других батьків – маму і тата Алли Феліксівни. На жаль, рік тому батько Алли також відійшов у вічність, однак подружжя Баюків з подвійною турботою і теплом дбають про матір, майже кожні вихідні відвідують її, допомагають по господарству, чуйно і з повагою ставляться до неї, шанують її натружені руки та мудрі поради. Із задоволенням приїздять до бабусі й дідуся у Шарівку Ярмолинського району онуки і правнуки.

Знаний в державі і краї науковець, педагог і організатор системи державного управління на Хмельниччині зустрів свій шістдесятилітній ювілей сповнений енергії, творчих задумів і планів. Тож побажаємо Миколі Івановичу міцного здоров'я, плідної праці та творчого довголіття. Нехай його життя й надалі буде наповнене світлом вагомих здобутків і нових звершень, радістю спілкування, самовідданого служіння державі, освіті, краєзнавству, історії.

ФОТОМИТЕВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАЮКА М.І. НА ПОСАДІ ДИРЕКТОРА ЦЕНТРУ

*Баюк М.І.
м. Хмельницький*

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЦЕНТР ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

*Навчаючи інших, ми вчимося самі
(Сенека)*

Сьогодні Українська держава розвивається в умовах фінансово-економічної кризи, політичної нестабільності, морально-духовного занепаду суспільства і як ніколи потребує активних, прогресивних, мобільних, здатних гнучко адаптуватися до змін та мислити у новому форматі, патріотично налаштованих управлінських лідерів. Ця проблема об'єктивно ускладнюється загальноновизнаним «кадровим голодом» у сфері державного управління та нестачею високопрофесійних фахівців-держслужбовців, здатних провадити якісно нову управлінську діяльність та реалізовувати функції держави в площині, кардинально відмінній від традиційної.

Забезпечити державу такими кадрами сьогодні покликана система національної освіти. Саме вона повинна формувати в громадян України почуття патріотизму, порядності, поваги до держави та владних інституцій, прагнення до фаховості та високого рівня знань, починаючи з дитячого та юнацького віку. Проте, якщо середня та частково вища освіта спрямовують свої зусилля на формування кадрового потенціалу з «*tabula rasa*», то задати вектор фаховості та закласти максимально можливий обсяг актуальних знань та професійних навичок управлінським кадрам в системі андрагогіки значно важче.

Саме виконання цього надзвичайно важливого завдання покладається на систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів. З огляду на усе вище викладене, актуальність її функціонування – поза сумнівом.

Чи не найпотужнішою складовою системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів є обласні (міські) центри підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій.

Хмельницький центр підвищення кваліфікації державних службовців як самостійний госпрозрахунковий навчальний заклад був утворений першим в Україні (рішенням облвиконкому №183 від 29.10.1991 року) на навчальній базі колишнього приміщення курсів партійних і радянських працівників (повна колишня назва – Державний госпрозрахунковий центр облвиконкому перепідготовки кадрів, ділових та культурних зв'язків).

Для успішного функціонування, Центру було передано на баланс при-міщення навчального корпусу площею 794,8 кв.метрів, гуртожиток го-тельного типу на 170 місць, майно і навчальні приладдя для обладнання навчальних аудиторій. До послуг слухачів надавались три лекційних зали: на 100 і на 60 місць, 3 аудиторії по 30 місць кожна, 2 комп'ютерних класи, наукова бібліотека економіко-юридичного профілю. Виготовленню висо-коякісних інформаційно-методичних матеріалів для слухачів сприяло те, що центру було передано обладнання мнотимільного цеху колишнього об-кому партії.

Розпорядженням Представника Президента України від 19.04.94 р. №769 відповідно до законів України “Про державну службу”, “Про рефор-мування місцевих органів влади і місцевого самоврядування” та в зв’язку з підпорядкуванням центру перепідготовки кадрів обласній державній ад-міністрації, було надано нову назву “Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів місцевих органів влади і місцевого самоврядування”.

Постановою Кабінету Міністрів України від 04.08.1995 р. №606 за пропозицією Хмельницької обласної Ради, погодженням Міністерства освіти, Міністерства економіки, Міністерства фінансів та Міністерства праці на базі Центру утворено Хмельницький інститут регіонального управління та права, а Центр став структурним підрозділом даного інсти-туту (факультет) з відокремленим рахунком бухгалтерського обліку. Після прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 19.02.1996 р. №224 “Про центри підвищення кваліфікації державних службовців і керівників державних підприємств, установ та організацій” Центр набув статусу на-вчального закладу загальнодержавної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців на який покладалося виконання функцій регіонального навчального і науково-методичного центру підвищення кваліфікації державних службовців, а також керівників державних підприємств, установ та організацій.

В грудні 2000 року за результатами ліцензійної експертизи Державною акредитаційною комісією було прийнято рішення про видачу ліцензії на провадження освітньої діяльності з підвищення кваліфікації державних службовців та керівного складу підприємств, установ та організацій з на-пряму 1501 – “Державне управління”, з встановленням річного обсягу ліцензованого прийому у кількості 1,9 тис. осіб (протокол ДАК №30 від 12.12.2000 р.).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 року №1688, внесенням змін до Статуту Хмельницького інституту регіо-нального управління та права, Центр було перейменовано в “Центр пере-підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державного влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підпри-

ємств, установ та організацій”. У зв’язку з цим, та відповідно до п.4 Загального положення про центри перепідготовки та підвищення кваліфікації за погоженням з Головним управлінням державної служби та Міністерством освіти і науки України, головою Хмельницької облдержадміністрації в 2002 році була затверджена нова редакція Статуту Центру. У відповідності до вимог законодавства, Статутом передбачено функціонування Центру на правах юридичної особи, з відокремленими рахунками в банках, власною печаткою. Протягом 2002-2003 питання утворення юридичної особи повністю врегульоване. Відповідно до спільного розпорядження голови Хмельницької облдержадміністрації та голови обласної ради від 09.10.2003 року та Статуту Хмельницького інституту регіонального управління та права (сьогодні Хмельницького університету управління та права) визначено, що при інституті діє на правах юридичної особи Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівників державних підприємств, установ та організацій. Центр та інститут здійснюють спільну навчально-науково-виробничу діяльність, спрямовану на підготовку фахівців-юристів та управлінців і перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування на основі Договору про спільну наукову, навчально-методичну, виробничу діяльність та Договору безоплатного користування майном, підписаних керівниками організацій 06.02.2003р.

З метою остаточного врегулювання діяльності Центру, як юридичної особи, внесені відповідні зміни в Статут Центру та ліцензійну справу. З 2005 року обсяг ліцензованого прийому слухачів встановлено у кількості 2,5 тис. осіб на рік (протокол ДАК №56 від 21.06.2005 р.).

Сьогодні Центр має ліцензію на продовження освітньої діяльності з підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій з напрямку «Державне управління» (ліцензований обсяг 2500 осіб) та за напрямом навчання «Підвищення кваліфікації спеціалістів у сфері державних закупівель (ліцензований обсяг 750 осіб).

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 року №592-р «Про перейменування центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій» та Постанови КМУ від 11 грудня 2019 року № 1036 та розпорядження голови Хмельницької облдержадміністрації Центр отримав у серпні поточного року нову назву «Хмельницький регіональний центр підвищення кваліфікації».

Майже 30 років ХмРЦПК – єдиний навчальний заклад системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування на теренах Хмельницької області, що виконує функції регіонального навчального і науково-методичного закладу освіти.

Засновником Хмельницького РЦПК є Хмельницька обласна державна адміністрація.

За роки діяльності в Центрі за різними формами навчання підвищили кваліфікацію біля 56 500 публічних управлінців. З них: 26 тисяч державних службовців, 21 тисяча посадових осіб місцевого самоврядування, біля 9 тисяч керівників, спеціалістів державних підприємств, установ і організацій.

Навчальні програми РЦПК розроблені відповідно до рекомендацій Національного агентства України з питань державної служби та вимог замовника, адаптовані до потреб регіону, апробовані у практичній діяльності протягом двадцяти п'яти років діяльності. Зміст навчання в Центрі визначається з урахуванням вимог суспільства до діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, містить широкий спектр питань політичного, економічного, правового, управлінського, соціально-гуманітарного, психологічного та фахового спрямування. Науково-теоретичний матеріал поєднується з вивченням практики вирішення конкретних питань управління.

ХмРЦПК своєю роботою підтверджує в регіоні репутацію навчального закладу з високим рівнем надання освітніх послуг. Центр має відповідну матеріально-технічну базу, висококваліфікований викладацький склад, постійно вдосконалює свою діяльність використовуючи новітні інформаційні технології, сучасні методики навчання, зарубіжний досвід і ніколи не зупиняється на досягнутому.

За роки функціонування Центр очолювали Андрушко Василь Климович (1991-2000 рр.), Панасюк Ніна Іванівна (2000-2002 рр.), з 2002 року по теперішній час – Баяк Микола Іванович.

Андрушко В.К.

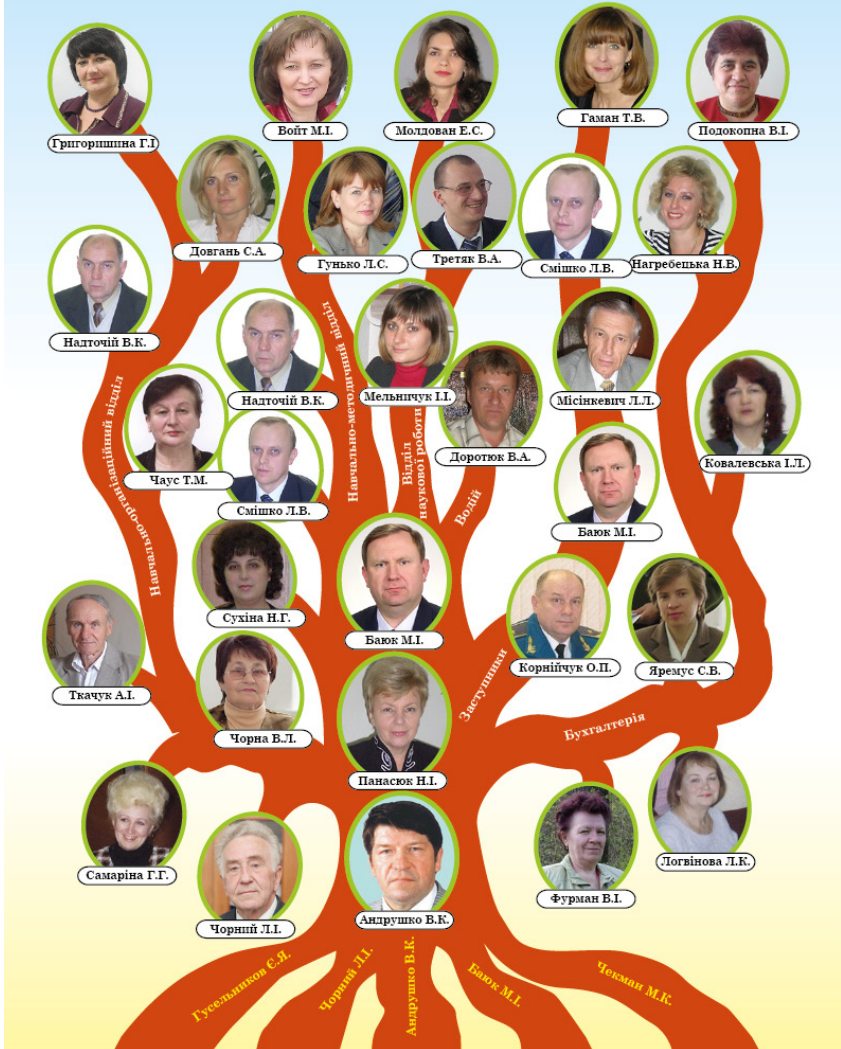

Панасюк Н.І

Баяк М.І.

РОДОВЕ ДЕРЕВО ЦЕНТРУ

З урахуванням завдань та функцій сформована структура Хмельницького РЦПК – за штатним розписом у Центрі працюють 10 співробітників: Баяк М.І. – директор Центру, Гаман Т.В. – заступник директора, Сухі-

на Н.Г. – помічник директора, Яцишин М.С. – водій. Сьогодні Центр має в своєму складі чотири відділи: навчально-організаційний (Григоришина Г.І. – керівник відділу, Грив Ю.І. – методист), навчально-методичний (Войт М.І. – керівник відділу, Сухіна Н.Г. – методист), програмного забезпечення та міжнародних зв'язків (Гусарець О.І. – керівник відділу), бухгалтерія центру (Нагребецька Н.В. – головний бухгалтер, Сапожнікова Ю.М. – провідний бухгалтер).

Навчально-організаційний відділ. За вдалу організацію навчального процесу, успіх та ефективність кожного дня навчання за загальними професійними (сертифікатними) програмами та спеціальними короткостроковими програмами відповідальність значною мірою покладається на навчально-організаційний відділ ХмРЦПК.

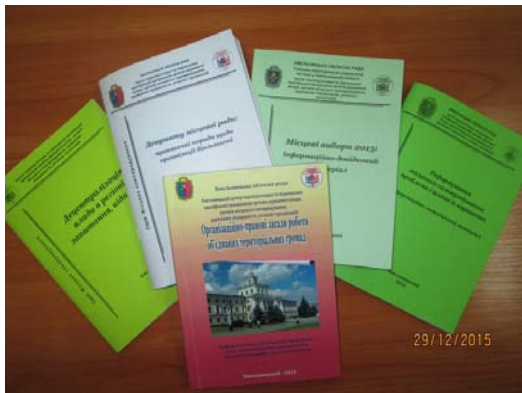
До компетенції відділу належить розробка графіків навчання, різноманітних програм, навчально-тематичних планів, розкладів занять для кожної окремої групи слухачів. Із реалізацією цього завдання тісно пов'язана необхідність добору викладачів, спілкування з ними щодо узгодження тематики та тривалості занять. Курування груп – безпосередній обов'язок працівників відділу.

Крім того, організаційним відділом ведеться облік слухачів за категоріями та видами навчання, які протягом конкретного звітного періоду підвищили кваліфікацію у Центрі. За результатами даного обліку начальник та методист відділу готують відповідні звіти, квартальні та річні інформації.

Вивчення потреб учасників навчання – ще одна важлива ланка роботи оргвідділу, яка реалізується шляхом анкетування.

Навчально-методичний відділ. Значну роль в якісній організації освітнього процесу в Центрі відіграє методичний та інформаційний супровід, здійснення якого покладається на навчально-методичний відділ.

Основним напрямком його роботи є розробка та публікація інформаційних, навчально-методичних матеріалів, посібників для потреб слухачів, викладачів та працівників Центру. Лише за останні десять років функціонування Центру було напрацьовано більше сотні даних матеріалів із питань місцевого самоврядування, державного управління, ділової української мови, основ комп'ютерної грамотності, юриспруденції, євроінтеграційних процесів тощо. В навчально-методичних розробках міститься узагальнена практика, апробований досвід, поради щодо найбільш ефективного використання форм і методів проведення занять для глибокого

розкриття змісту, досягнення поставлених цілей і завдань. Посібники поділяються за серіями: «Державне управління: регіональний аспект», «Бібліотека державного службовця», «Міське самоврядування», «Підвищення майстерності викладачів», «Державні закупівлі в Україні», «З досвіду роботи Центру».

Крім того, відділ відповідає за оновлення літератури у методичному кабінеті Центру; оформлення тематичних виставок, приурочених певним подіям, датам, процесам у державі та регіоні; формування та поповнення фото-, відео-архівів ХМРЦПК. На відділ також покладаються обов'язки підготовки та проведення методичних рад Центру. Розробка вхідного та вихідного контролю для слухачів, які навчаються за професійною програмою, також належить до компетенції навчально-методичного відділу.

Працівники відділу не залишаються осторонь сучасних освітніх тенденцій і беруть участь в реалізації тренінгових програм й інших інтерактивних форм навчання.

Відділ програмного забезпечення та міжнародних зв'язків. Серед інших напрямків діяльності Хмельницького РЦПК значну роль завжди відігравала наукова робота, міжнародна співпраця та впровадження в навчальний процес інформаційно-програмних технологій. З метою координації та упорядкування даного напрямку роботи в 2019 р. організаційну структуру Центру було доповнено однойменним відділом.

Працівники відділу систематично працюють над підготовкою та випуском щоквартального інформаційного бюлетеня для потреб працівників, викладачів і слухачів Центру; відбирають дані щодо наукових заходів, інформують про них колег та безпосередньо беруть в них участь; щотижня оновлюють web-сторінку на сайті ХмРЦПК; співпрацюють із навчально-методичним відділом щодо підготовки та видання інформаційних і методичних матеріалів для учасників освітнього процесу в Центрі; співпрацюють із регіональними ЗМІ, готуючи до друку в них публіцистичні та інформаційні матеріали, в яких висвітлюють на громадський загал області діяльність Центру; проводять різноматичні соціологічні дослідження та опрацьовують їх результати тощо. Крім того, зразки наукової роботи Хмельницького ЦПППК широко представлені у таких фахових виданнях, як «Вісник державної служби України», «Часопис Хмельницького університету управління та права», «Вісник НАДУ при Президентові України», «Державне управління та місцеве самоврядування» та інших наукових журналах.

Не залишається поза увагою і міжнародна співпраця. Постійно триває пошук потенційних партнерів для налагодження обміну досвідом. Здійснюється відбір проектних пропозицій щодо післядипломних освітніх процесів та розвитку громад, у яких Центр може брати безпосередню участь або виступати партнером. Успішно за участі ХмРЦПК було реалізовано проект «Європейська та євроатлантична інтеграція України: реалії та перспективи» в межах Державної цільової програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України.

За роки діяльності Центр став ініціатором і співорганізатором в проведенні 25 науково-практичних конференцій, як всеукраїнського рівня, так і за міжнародною участю.

Матеріально-технічна база. Господарство Центру чимале. На сьогодні загальна площа приміщень ХмРЦПК, що розміщена за адресою вул. Героїв Майдану, 8 і використовуються в навчальному процесі становить 534 кв.м., не враховуючи бібліотеки з читальним залом на 120 місць загальною площею 450 кв.м. з книжковим фондом понад 70 тисяч примірників (відповідно до Договору про спільну наукову, навчально-методичну, виробничу діяльність з Хмельницьким університетом управління та права працівники та слухачі Центру безкоштовно користуються бібліотечним фондом університету).

До послуг слухачів, викладачів та працівників Центру: лекційні зали, аудиторії для практичних і семінарських занять, методичний кабінет, комп'ютерні класи, конференцзали та робочі кабінети.

Аудиторії та лекційні зали обладнані дошками для заміток, відео- і аудіоапаратурою, системою кондиціонування повітря; доступом до мережі Інтернет; мультимедійним проектором та інтерактивною дошкою SMART Board; системою комплексного інформаційного забезпечення «Ліга: За-кон-Еліт» а також технікою для проведення відеоконференцій.

У Центрі створена комп'ютерна мережа, яка об'єднує всі навчальні аудиторії і робочі кабінети; на всіх робочих місцях є доступ до бази даних Центру та мережі Інтернет. З 2007 року відкрита web-сторінка ХмРЦПК в мережі Інтернет (<http://www.cpk.in.ua>).

У ХмРЦПК обладнано комп'ютерні класи, де слухачі набувають знань та практичних навиків у роботі як з основними програмними комплексами, так і з пошуковими системами мережі Інтернет; проходять вхідний та підсумковий контроль. Завдяки технічним можливостям Центр повністю забезпечується власною друкованою продукцією для потреб навчального процесу.

Результати соцдосліджень щодо якості надання освітніх послуг Центром ПК. Одним із важливих джерел інформації в сучасних умовах розви-

тку суспільства є соціологічні дослідження, аналіз яких дає змогу досить об'єктивно оцінити поточні тенденції того чи іншого явища або процесу та спрогнозувати його подальші тренди.

Хмельницький Центр не залишається осторонь даних дослідницьких процесів і здійснює ряд досліджень, результати яких використовуються як власне Центром для своїх потреб, так і оприлюднюються у публіцистичних та наукових напрацюваннях. Серед проведених досліджень «Морально-ідеологічні аспекти сприйняття корупції державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування», «Гендерна паритетність в діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування», «Вивчення освітніх потреб новообраних сільських, селищних голів Хмельниччини», «Рівень професійного «вигорання» державних службовців», «Рівень професійної культури державних службовців у регіоні» тощо.

Найбільш перманентним соціологічним дослідженням є «Якість навчального та організаційного процесів у Центрі», яке триває з лютого 2009 р. Його результати дають змогу об'єктивно оцінити рівень надання освітніх послуг в ХмРЦПК, виявити помилки в організаційному процесі та визначити напрямки їх виправлення.

Як свідчать щорічні дані опитування – освітнім і організаційним процесами в Центрі, а також програмою підвищення кваліфікації задоволені 96% слухачів. У 39% в процесі навчання виникли бажання й потреба здобути вищу освіту в сфері державного управління. 64% опитаних зазначають, що найбільше їм сподобалось у ХмРЦПК власне навчання (рівень викладання, розкриття тем і їх актуальність). При цьому найбільш дієвою формою освітнього процесу респондентами визнаються практичні заняття (42,9%) та тренінги (68%).

Викладацький склад. Належний рівень підвищення кваліфікації управлінських кадрів області забезпечується шляхом підбору та залучення до проведення занять висококваліфікованих викладачів-науковців та спеціалістів-практиків.

Виходячи з вимог професійних програм, програм тематичних семінарів, враховуючи пропозиції слухачів та замовників навчання постійно проводиться аналіз викладацьких кадрів з визначенням їх потреби на поточний і наступні роки.

За роки існування з Центром співпрацювали понад 618 викладачів, в т.ч.: 6 докторів, 37 кандидатів наук. Щорічно до навчального процесу залучаються в середньому 160 викладачів, які працюють на умовах погодинної оплати праці.

Центр постійно співпрацює з вищими навчальними закладами м. Хмельницького, обласною державною адміністрацією та її структур-

ними підрозділами, обласною та міською радами, обласними підрозділами центральних органів виконавчої влади, правоохоронними органами. Для виступів на окремих заняттях з питань управлінської діяльності запрошувалися досвідчені керівники територіальних громад.

Досвідчені, ерудовані, компетентні та професійні викладачі – справжні майстри своєї справи – доносять до слухачів необхідні знання, навички та уміння, заохочують їх до вияву активності, творчості, ініціативи та самостійності, підтримують їх прагнення до пошуку оптимальних та ефективних рішень у їх професійній діяльності.

Про конкретні надбання Хмельницького Центру з надання управлінням регіону освітніх послуг з підвищення їх професійної компетентності свідчить перелік проведених навчальних заходів у 2015-2019 роках:

2015 рік

— З метою роз'яснення Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та методики формування спроможних територіальних громад Центром було організовано та проведено навчання за програмою тематичного короткострокового семінару «Реформа місцевого самоврядування: виклики сьогодення» у формі виїзних семінарів. Протягом квітня – травня 2015 року в районах та містах області відбулися шість виїзних семінарів, в яких взяло участь 625 посадових осіб місцевого самоврядування (це 85% посадових осіб місцевого самоврядування, 60% депутатів місцевих рад області. Результат – 22 ОТГ! (на початок 2016).

— 9 листопада звітного року на базі Центру відбувся регіональний публічний захід «Підтримка розвитку об'єднаних територіальних громад у Хмельницькій області» (в обговоренні проблемних питань взяли участь 55 осіб – представники новостворених об'єднаних територіальних громад області)

Всього у 2015 році підвищили кваліфікацію 2620 осіб.

2016 рік

— Враховуючи роль англійської мови як однієї із мов міжнародного спілкування, 2016 рік оголошено Роком англійської мови в Україні. За програмою постійно діючого семінару «Ділова англійська мова» підвищили кваліфікацію 50 осіб (представники обласної, міської рад та облдержадміністрації).

— На базі ХмРЦПК проведено:

— круглий стіл «Децентралізація місцевих органів публічного управління. Крок перший» (27 жовтня 2016 р.).

— круглий стіл «Удосконалення законодавчої бази в умовах децентралізації влади в Україні» (15 грудня 2016 р.).

— Приділялася велика увага підвищенню кваліфікації депутатів обласної, районних рад (582 особи) та депутатів об'єднаних територіальних громад (341 особа), їх навчання відбулося у формі виїзних семінарів.

— В перший рік функціонування інституту старост із 176 новообраних представників даної категорії в нашій області – 171 особа підвищили кваліфікацію на базі Центру, навчання відбувалось практично одразу після обрання на посаду.

— Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство з питань запобігання корупції оголосило про початок роботи системи електронного декларування. З жовтня місяця 2016 року за сприяння Головного територіального управління юстиції в області розпочато роз'яснювальну роботу по заповненню та правилах подання суб'єктами декларування електронних декларацій. В VI кварталі 2016 року з даним питанням за участі Центру було ознайомлено 210 посадових осіб та депутатів місцевих рад.

Всього у 2016 році підвищили кваліфікацію 2838 осіб.

2017 рік

— 2017 рік відзначився налагодженням міжнародної співпраці. Особливої уваги заслуговує реалізація впродовж року проекту «Староста об'єднаної територіальної громади та громадськість: виклики сьогодення» за підтримки Представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні та за сприяння обласної державною адміністрації та обласної ради.

— В рамках проекту проведено:

— ознайомчий семінар (14 березня), навчання 180 старост ОТГ області за програмою тематичного короткострокового семінару «Староста та громадськість: виклики сьогодення» (6 семінарів у березні – травні),

— Всеукраїнської науково-практичної конференції «Розвиток місцевого самоврядування. Становлення інституту старости» (26-27 жовтня 2017).

— Значна увага приділялась навчанню депутатів місцевих рад – протягом року 1184 осіб взяли участь у семінарах, з них 895 – депутати обласної, районних та міських рад, 289 – депутати рад об'єднаних територіальних громад.

— Хмельницький РЦПК став ініціатором і організатором проведення круглого столу «Актуальні питання впровадження Закону України «Про державну службу» (19 вересня 2017 р.).

— У 2017 році було продовжено проведення роз'яснювальної роботи щодо заповнення та подання суб'єктами декларування електронних декларацій. Протягом року з даним питанням за участі Центру було ознайомлено 989 посадових осіб та депутатів місцевих рад.

Всього у 2017 році підвищили кваліфікацію 3674 особи.

2018 рік

— 15 червня 2018 відбувся круглий стіл, присвячений 100-річчю державної служби України на тему «Стратегія реформування публічної служби в Україні». Його співorganizаторами виступили Хмельницька обласна державна адміністрація, Міжрегіональне управління Нацдержслужби у Вінницькій, Житомирській та Хмельницькій областях, Хмельницький університет управління та права та ХМРЦПК.

— В умовах децентралізації державного управління та реформування системи місцевого самоврядування значимості набуває належний професійний рівень представників депутатського корпусу області. У звітному періоді за програмою виїзних семінарів підвищили кваліфікацію 324 особи – депутати місцевих рад.

— За підтримки представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні на теренах області Центром реалізується друга фаза проекту «Староста об'єднаної територіальної громади та громадськість: виклики сьогодення», партнерами якого є: обласна рада, обласна державна адміністрація.

— Розпочате в 2017 році підвищення кваліфікації старост об'єднаних територіальних громад області, продовжується в поточному році. Крім старост нашої області, на базі Центру в квітні 2018 року пройшли навчання представники даної категорії слухачів Одеської області (25 осіб) та Донецької, Луганської та Львівської областей (15 осіб).

— Проміжним підсумком реалізації Проекту стало проведення 20-21 червня 2018 р. у м. Хмельницькому Всеукраїнського форуму старост об'єднаних територіальних громад «Становлення інституту старост в Україні: перші кроки», в якому взяло участь більш як 300 осіб майже з усіх областей України. Учасники Форуму узагальнили особливості становлення інституту старост в Україні, обговорили наявну практику і проблеми та визначили пріоритети розвитку старостинських округів.

— 11 грудня 2018 року в ХМРЦПК відбувся круглий стіл «Староста об'єднаної територіальної громади в системі місцевого самоврядування України: проблеми та пріоритети діяльності» (60 осіб).

— 3 березня 2018 року налагоджено партнерство між Хмельницьким Центром ППК та Берлінською академією публічного адміністрування в рамках Програми «U-LEAD з Європою». В травні поточного року був підписаний меморандум про взаєморозуміння, обговорено та погоджено конкретний робочий план реалізації підписаного меморандуму. У травні-грудні відбулися двосторонні візити, навчання викладачів Центру бази Берлінською академією публічного адміністрування.

Всього у 2018 році підвищили кваліфікацію 3918 особи.

2019 рік

— Протягом 2019 року 611 осіб з ОТГ підвищили кваліфікацію за актуальною тематикою практичного змісту, яку представники громад обирали за потребою.

— Виїзною формою навчання було охоплено 69 осіб на запрошення Волочиської міської та Сатанівської селищної об'єднаної територіальної громади та Старокостянтинівської міської ради.

— За фінансової підтримки представництва Фонду Ганса Зайделя в рамках проекту «Організація ефективної діяльності старости ОТГ» в 2019 році відбулося навчання 6 груп старост Хмельницької області (153 особи) та 1 група старост Донецької області (21 особа).

— Крім того протягом року продовжилась співпраця Центру ППК із Проектом U-LEAD з Європою. Співробітництво з цією міжнародною інституцією дало можливість:

- продовжити співпрацю з Берлінською академією публічного управління (меморандум з якою було підписано у 2018 році);
- стати учасниками проекту фонду Східного партнерства зі зміцнення реформи публічного адміністрування «Зміцнення співпраці мереж закладів з професійного розвитку публічних службовців» у трьох країнах (Україна, Грузія, Молдова) в рамках якого відбувалися круглі столи та тренінги для викладачів-тренерів у Берліні, Києві, Тбілісі, Одесі та Кишиневі. Як результат – підписано меморандум про співробітництво у сфері професійного навчання публічних службовців з Бюро державної служби Грузії, Академією державного управління Республіки Молдова (вересень 2019 р.);
- у жовтні 2019 року було підписано Меморандум про співпрацю між Всеукраїнською Асоціацією органів місцевого самоврядування «Асоціація об'єднаних територіальних громад» та Центром експертизи доброго врядування Генерального директорату з питань демократії Ради Європи, який дасть можливість реалізувати ряд навчальних заходів із підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування області із залученням експертів Ради Європи.

Всього у 2019 році підвищили кваліфікацію 2129 осіб.

Першочерговим завданням діяльності Центру залишається підвищення рівня професійної компетентності фахівців-управлінців, оновлення та поглиблення знань, умінь і навичок.

Запровадження освітніх технологій, методів і принципів європейського освітнього простору в систему підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування та збереження

кращих вітчизняних традицій є одним із ключових завдань на шляху послідовного і сталого розвитку України, її поступової інтеграції до європейської спільноти.

Високий професіоналізм, компетентність, творчий настрій та здатність сприймати нове колективом Хмельницького РЦПК переконує, що перспективні плани та поставлені цілі будуть реалізовані. Досвід, який накопичувався за 29 років діяльності Центру, сприятиме підвищенню якості надання освітніх послуг, результативності навчання управлінських кадрів, від яких значною мірою залежить забезпечення ефективності функціонування на регіональному рівні органів публічної влади та досягнення європейських стандартів життя громадян України.

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В.Р.
м. Хмельницький*

ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ В УШИЦЬКОМУ ПОВІТІ

У статті аналізується організація виборчого процесу до Всеросійських Установчих зборів на теренах Ушицького повіту Подільської губернії. Вперше у вітчизняній історіографії оприлюднюються виборчі дільниці для голосування та наводяться результати голосування в повіті у розрізі всіх суб'єктів виборчого процесу.

Ключові слова: Установчі збори, Ушицький повіт, виборча кампанія, Поділля, виборчі списки, політичні партії, громадськість.

Падіння самодержавства у Росії в лютому 1917 р. актуалізувало політичні процеси в імперії, вивівши на порядок денний питання щодо скликання Установчих зборів. На них планувалося встановити державний устрій та організувати нову форму державного життя. З огляду на ці фактори дана проблематика неодноразово виступала предметом спеціальних досліджень [1; 2; 3; 4; 5].

Однак при цьому є підстави для констатації, що історіографія питання не рівномірно аналізує виборчий процес до Всеросійських Установчих зборів у регіональному вимірі. Зокрема, організація і протікання кампанії на Поділлі до сьогодні залишається актуальною для дослідницьких студій проблемою.

Ми вже зверталися до окремих аспектів теми на прикладі аналізу, що мали місце в Проскурівському повіті [6]. У пропонованій студії ставиться за мету проаналізувати протікання виборчого процесу в Ушицькому повіті на Поділлі.

Впродовж вересня 1917 р. у Подільській губернії йшла інтенсивна праця з організації повітових виборчих комісій. До 1 жовтня вона була зорганізована й в Ушицькому повіті [7]. Головою комісії був обраний мировий суддя М.І. Лазарєв, членами – мирові судді Ф.І. Димитриу та Г.Е. Сараковенко, представники міської управи О. О. Зновицький і В. О. Наглій та повітової земської управи В.С. Шевчук і М.Н. Данилов [8].

Першочергове завдання, що постало перед комісією, полягало в терміновому розподілі повіту на виборчі дільниці. За основу був взятий варіант, що розроблявся на вибори до земських інституцій. Загалом було сформо-

вано 103 виборчих дільниць. Нижче подаємо їх перелік у відповідності з оригінальним документом:

- «1) Новая Ушица для г. Новой Ушицы.
- 2) Старая Ушица для г. Старой Ушицы.
- 3) Вербовец для г. Вербовца.

Грушковская волость.

- 4) Лоевцы для Лоевец.
- 5) Рункошев для Рункошева.
- 6) Бакота для Бакоты и Теремцов.
- 7) Дурняковцы для Дурняковцев и Копиловки.
- 8) Грушка для Грушки и Козодавинцев.
- 9) Кривчаны для Кривчан и Лисковцев.
- 10) Пижовка для Вахневцев и Пижовки.
- 11) Чабановка для Раколупцев и Чабановки.

Дунаевецкая волость.

- 12) Дунаевцы для Дунаевцев.
- 13) Могилевка для Могилевки.
- 14) Нестеровцы для Нестеровцев.
- 15) Тынна для Тынны.
- 16) Антоновка для Антоновки, Вицентовки, Остоя и Мушкатинцев.
- 17) Горчичная для Горчичной.
- 18) Иванковцы для Слободки Горчичанской и Иванковцев.
- 19) Тернова Польная для Терновы Польной.
- 20) Сечинцы для Сеченцев, Панасовки и Заставья.

Калюсская волость.

21) Калюс для Калюса, Горячинцев, Большого берега Днестра и Малого берега Днестра.

- 22) Старая Гута для Старой Гуты и Ставчан.
- 23) Ольховец для Ольховца, Мациорского, Новой Гуты и Глембовки.
- 24) Куражин для Куражина и Шурки Малой.
- 25) Иванковцы Хребтиевские для Иванковцев Хребтиевских и Пилип Хребтиевских.

- 26) Хребтиев для Хребтиева и Джуржевки Хреб.
- 27) Рутковцы для Рутковцев.

Капустянская волость.

28) Вел. Александров для Вел. Александрова, Мал. Александрова, Григоровки и Пилип Александровских.

29) Александр. Майдан для Александр. Майдана, Старой и Новой Гуты.

- 30) Глебов для Глебова, Мержиевки, Гуты Глебовской и Джуржевки.
- 31) Яновка для Ильковцев, Яновки и Глубичека.

32) Капустяны для Капустян.

Китайгородская волость.

33) Деревяны для Погорилы, Пожарниц, Гниляк, Гуцул, Гелетинцев и Деревяны.

34) Калачковцы для Патринцев, Калачковцев и Субача.

35) Колодиевка для Бодажек и Колодиевки.

36) Студиница для Студиницы.

37) Рогозна для Рогозны.

38) Выхватнивцы для Выхватнивцев.

39) Китайгород для Китайгорода.

40) Кружановка для Кружановки.

Косиковецкая волость.

41) Ивашковцы для Ивашковцев.

42) Песец для Песца.

43) Бучая для Бучаи и Загорян.

44) Боржуковцы для Боржуковцев и Поповки.

45) Косиковцы для Косиковцев, Яра Косиковецкого и Шелестян.

46) Чугар для Губарова, Чугара и Гуты Чугарской.

47) Куриловцы Зеленые для Шебутинцев и куриловцев Зеленых.

Жванчикская волость.

48) Нефедовцы для Нефедовцев.

49) Великая Побойна для Великой Побойны.

50) Лысец для Лысца.

51) Вел. Жванчик для Вел. Жванчика и Мал. Жванчика.

52) Соколец для Сокольца.

53) Яцковцы для Липин, Яцковцев, Требуховки, Баб и Гуты Яцковецкой.

54) Приворотье для Приворотья и Приворотского Яра.

Миньковецкая волость.

55) Руда Горчичанская для Горчичанской Руды и Сцибор.

56) Вел. Кужелева для Великой Кужелевы.

57) Сивороги для Сиворог и Катериновки.

58) Мал. Побоянка для Мал. Побоянки и Загლოსны.

59) Кружковцы для Мыслибор, Кружковцев, Заречья и Горобыски.

60) Тымков для Притули Зелен., Притули Мурованной, Отрокова и Тымкова.

61) Миньковцы для Миньковцев и Антоновки.

Мусаровская волость.

62) Мицовцы для Мицовцев.

63) Татариски для Татарисок.

64) Подлесн. Мукаров для Подлесного Мукарова.

65) Вихровка для Гановки, Польш.-Мукарова, Вихровки и Дельянковцев.

66) Сприсовка для Сприсовки, Малиевцев, Гуты Морозовской и Яров. Слоб.

67) Кужелева-Малая для Барбаровки, Синяковцев и Кужелевы Малой.

Муровано-Куриловецкая волость.

68) Бахтын для Бахтына, Бахтынюка и Новоселки.

69) Петриманы для Дерешовы, Петриман и Житник.

70) Сказинцы для Сказинцев.

71) Мурован. Куриловцы для Мурованых Куриловец.

72) Попова для Поповы и Перекоринцев.

Замеховская волость.

73) Карачиевцы для Карачиевцев.

74) Пилипковцы для Заборозновцев, Ковалевки и Пилипковцев.

75) Браиловки для Браиловки.

76) Замехов для Замехова и Жабинцев.

77) Вороновцы для Каловки и Вороновцев.

78) Конищев для Конищева и Богушовки.

Осламовская волость.

79) Воньковцы (Урочище «Березинка») для Воньковцев, Людвиковки, Татаринки и Воньковецкого Майдана.

80) Дашковцы для Дашковцев.

81) Осламов для Осламова.

82) Курники для Курник и Филяновки.

83) Гули для Слоб. Гулевской и Гулей.

84) Говоры для Говоры.

85) Ломачинцы для Ломачинцев.

86) Калюсик для Калюсика.

87) Корьжин для Быстрицы и Корьжина.

Рахновецкая волость.

88) Чаньков для Чанькова и Станиславовки.

89) Кривчик для Кривчика.

90) Рахновка для Воробиевки, рахновки и рахновецкой Слободки.

91) Голозубинцы для Голозубинцев, Зальновки и Рачинцев.

92) Сопруньковцы для Сопруньковцев.

93) Блещановка для Блещановки, Гуты Блещанской, Ксаверовки, Хутора Шляха, Михаловки, Теклевки, Шилковки и Хутора Млоны.

Солобковецкая волость.

94) Солобковцы для Солобковцев.

95) Стриховцы для Тарасовки, Андреевки и Стриховцев.

96) Покутинцы для Покутинцев.

97) Проскуровка для Проскуровки.

98) Морозов для Слободки Малиевецкой, Морозова, Морозовского Майдана и Карпачевки.

99) Томашевка для Мал. Терновы и Томашевки.

Стругская волость.

100) Стружка для Слободки Щербовецкой, Щербовцев, Стружки и Балабановки.

101) Струга для Струги.

102) Куча для Кучи.

103) Слоб. Кучская для Слободы Кучской, Дурняк и Золотогорки» [9].

Після цього комісія доручила міській, містечковим та волосним управам терміново підготувати списки виборців. Згідно рішення Тимчасового уряду в Подільському виборчому окрузі цей процес мав завершитися не пізніше 12 жовтня 1917 р. [10]. Однак повітова комісія звітувала, що це завдання може бути вирішеним лише до 22 жовтня [11]. При цьому наголошувалося, що в Капустянській волості й до цього терміну навряд чи вдасться справитися із підготовкою списків. Причиною тому виступав факт відсутності у волості виборчої комісії. Такий стан пояснювався ворожим ставленням населення до земських виборів [12].

У процесі підготовки виборів в Ушицькому повіті виникла ще одна проблема. Волосні виборчі комісії, з огляду на недостатність засобів для друку іменних посвідчень, звернулися до повітової комісії з пропозицією не друкувати їх, позаяк усіх виборців члени комісії знають особисто. Це питання було спрямоване на розгляд до окружної комісії [13]. Остання, в свою чергу, не підтримала колективне клопотання і посвідчення довелося друкувати.

Враховуючи необізнаність населення ані з самим інститутом Установчих зборів, ані з технікою виборчого процесу, окружна комісія запросила до губернії інструкторів. Такий інструктор був відряджений й до Ушицького повіту, на що було виділено 500 карб. [14].

28 жовтня 1917 р. він дістався до Нової Ушиці. У цей же день була проведена зустріч у місцевій Раді робітничих та солдатських депутатів, на якій ініційована ідея щодо організації курсів для підготовки інструкторів. Наступного дня інструктор витратив чимало часу у пошуках повітової комісії. З'ясувалося, що вся робота ведеться переважно головою та секретарем. Члени комісії були обтяжені працею за основним місцем роботи, не маючи можливості виїхати у села для ознайомлення населення із підготовкою до виборів.

30 жовтня інструктор провів співбесіду з охочими виїхати у населені пункти повіту, аби популяризувати ідею та техніку виборів. Таких виявилось 8 осіб. При цьому з'ясувалося, що в повіті працює ще 5 інструкторів

від Вінницької губернської української ради та представник від Севастопольської ради солдатських депутатів.

Інструктор також окреслив низку проблемних питань, які мали безпосереднє відношення до якісного забезпечення виборчого процесу. Він акцентував увагу на затримці із друком кандидатських списків. Це пов'язувалося із невчасною доставкою паперу. Так само виникли труднощі із виготовленням виборчих скриньок, оскільки власники майстерень неочікувано відмовилися від виконання замовлення. На допомогу у цьому питанні прийшла Рада робітничих та солдатських депутатів і проблему вдалося залагодити.

Як позитив, слід розцінювати проведення повітовою комісією загального зібрання представників волосних комісій, на якому ще раз наголосили на завданнях останніх у справі якісного завершення виборчої кампанії [15].

Інструктор особисто відвідав найбільш проблемні в частині налагодження організаційної роботи Капустянську та Калюську виборчі комісії. Він пересвідчився у нормалізації справ і практичній готовності провести вибори. Крім того, місцеві жителі висловили бажаність якнайскорішого скликання Установчих зборів [16]. За його свідченням, найбільш системно і потужно велася агітаційна робота за список № 1.

Зі звіту окружної комісії підтверджується інформація інструктора про можливість успішного завершення виборчої кампанії. Зокрема, Ушицька повітова комісія повідомляла, що нею прийняті відповідні заходи щодо вчасної доставки на дільниці виборчих записок та іменних посвідчень. Не очікуючи завершення друку усієї партії документів, комісія почергово розпочала їх розсилку на місця, розпочинаючи з найбільш віддалених волостей [17].

Нагадаємо, що в Подільському виборчому окрузі було зареєстровано 16 кандидатських списків. Під № 1 на виборах виступав список Української партії соціалістів-революціонерів, Селянської спілки та Української соціал-демократичної робітничої партії, під № 2 – Єврейського національного виборчого комітету, під № 3 – Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, під № 4 – Партії народної свободи (кадети), під № 5 – Загальноєврейського робітничого союзу «Бунд», під № 6 – Єврейського списку, під № 7 – Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «По-алей-Ціон», під № 8 – Краєвого польського списку, під № 9 – Трудової народно-соціалістичної партії і її прихильників, під № 10 – Партії соціалістів-революціонерів і ради селянських депутатів солдатів Південно-Західного фронту, під № 12 – Українського трудового, під № 13 – Народної трудової партії Ушицького повіту, під № 14 – Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків), під № 15 – Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків), під № 16 – Об'єднаного поль-

ського списку. Крім того, під № 11 комісія зареєструвала виборчий список Сіоністської організації м. Кам'янця-Подільського, але в подальшому його зняла, позаяк він був поданий «через непорозуміння» [18].

Голосування на дільницях відбулося 3, 4 та 5 грудня 1917 р. Всього було визнано дійсними 87279 виборчих записки. Із них список № 1 набрав 67283 голоси, список № 2 – 8059, список № 3 – 56, список № 4 – 596, список № 5 – 627, список № 6 – 11, список № 7 – 219, список № 8 – 5948, список № 9 – 98, список № 10 – 824, список № 12 – 491, список № 13 – 136, список № 14 – 76, список № 15 – 2815, список № 16 – 40 [19].

Таким чином, виборча кампанія до Всеросійських Установчих зборів в Ушицькому повіті засвідчила переконливу перемогу списку № 1, репрезентованого українськими соціалістами-революціонерами, Селянською спілкою та українськими соціал-демократами. Достатньо сильні позиції, які мала у регіоні Рада робітничих та солдатських депутатів, результатами виборів підтвердилися лише частково. А це, в свою чергу, дозволяє зробити висновки про те, що для пересічного виборця політичні проблеми сприймалися скоріше як національні, аніж соціальні. І з українськими національними структурами він пов'язував своє майбутнє.

Джерела:

1. Знаменский О. Н. Всероссийское Учредительное собрание. История созыва и политического крушения. Ленинград: Ленинградское отделение издательства «Наука», 1976. 364 с.
2. Спирин Л. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. Москва: Мысль, 1987. 333 с.
3. Комарницький О. Б. Містечка Правобережної України і вибори до Всеросійських Установчих зборів наприкінці 1917 р. // Краєзнавство: науковий журнал. 2002. № 1-4. С. 86–89.
4. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Містечка Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА 2005. 320 с.
5. Протасов Л. Г. Всероссийское Учредительное собрание: история рождения и гибели. Москва: Российская политическая энциклопедия, 1997. 368 с.
6. Адамський В. Р. Вибори до Всеросійських Установчих зборів у Проскурівському повіті. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-красн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. Вип. 27. С. 20–29.
7. Павич. Положение выборной работы по Подольской губ. на 1-е октября 1917 года // Известия Подольской по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 21 октября. № 3. С. 1.
8. Положение выборной работы по уездам Подольского Округа. На 1 ноября 1917 года // Известия Подольской окружной по делам о выборах

- в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 18 ноября. № 17. С. 1.
9. Объявление // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 23 ноября. № 18. С. 2.
 10. Павич. Положение выборной работы по Подольскому Округу. На 1 ноября 1917 года // Известия Подольской по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 1 ноября. № 11-12. С. 1.
 11. Положение выборной работы по уездам Подольского Округа. На 1 ноября 1917 года // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 18 ноября. № 17. С. 1.
 12. Там само.
 13. Там само.
 14. Павич. Положение выборной работы по Подольскому Округу. На 1 ноября 1917 года // Известия Подольской по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 1 ноября. № 11-12. С. 1.
 15. Л-ин. Инструктор Окружной Комиссии в Ново-Ушицком уезде // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 18 ноября. № 17. С. 1.
 16. Там само. С. 2.
 17. Положение выборной работы в Подольском округе по последним сведениям // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 29 ноября. № 20. С. 2.
 18. Зенич І. Підготовка виборів до Всеросійських Установчих зборів в 1917 р. в Подільській губернії // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Вип. 23. С. 341.
 19. Результаты выборов во Всероссийское Учредительное Собрание по доставленным в Окружную Комиссию сведениям к 9-му января // Вести Подільської Окружної Комісії по справах виборів до Установчих Зборів Української Народньої Республіки. Вінниця. 1918. 9 січня. № 30. С. 4.

Баженов Л. В.

м. Кам'янець-Подільський

РЕГІОНАЛЬНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНИ ІСТОРИКАМИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ (1921 - 2020 рр.)

У статті досліджуються та аналізуються етапи становлення, утвердження і розбудови впродовж 1921-2020 рр. в середовищі західної української еміграції науково-краєзнавчих інституцій (інститутів, цен-

трів, кафедр, товариств, земляцтв), узагальнюється і подається характеристика здійснених ними періодичних видань, монографій, книг, наукових збірників, присвячених краєзнавству, регіональній історії України, а також висвітлюється їх наукова співпраця з інституціями історичної науки незалежної України.

Ключові слова: *Українська еміграція, західна українська діаспора, історичне краєзнавство, історична регіоналістика, краєзнавчі інституції і товариства, творча спадщина, Інститут дослідів Волині, видання, праці.*

За тисячу років існування у світі української еміграції найбільш масовою, організованою, зі значними досягненнями на тлі боротьби за свободу і незалежність України, в українському національному відродженні, науці, освіті та культурі вона була і є від початку 1920-х років і до сьогодні. В цей період у середовищі західної української діаспори відбулося становлення національних історичних інституцій, які на методологічних засадах країн Європи та Америки досліджували історію і культуру України. В пропонованій статті ставиться мета окреслити і розглянути проблему генези історичного краєзнавства і регіональних досліджень у наукових колах та громадськості української діаспори.

На відміну від першої, так званої трудової еміграції українців ХІХ – початку ХХ ст., у роки Визвольних змагань в Україні та їх поразки (1917-1921 рр.) наші співвітчизники започаткували другу хвилю масової сецесії на Захід, яка була спровокована більшовицьким терором. З-поміж нових емігрантів значну частину складали представники української інтелігенції (вчені, освітяни, лікарі, інженери, літератори, юристи, священники, військові тощо). Облаштувавшись у країнах Західної Європи та Америки, вони в міру своїх сил і можливостей продовжували бути провідниками боротьби за незалежну соборну Україну та втілювати свою працю на ниві науки, освіти і культури в контексті подальшого розвитку українського національного відродження. Для цього інтелігенція створила 1921 року в Празі Українську вільну академію наук (УВАН) та численні наукові центри, культурно-освітні заклади, товариства, земляцтва та інші об'єднання української діаспори. Діяльність даних осередків позитивно позначилася на формуванні і становленні в діаспорі національної історичної науки та в її системі історичного краєзнавства, які будували дослідження минулого й сьогодні Батьківщини, її регіонів на засадах західної демократії, свободи слова й неприйняття та критики існуючого в Україні радянського режиму.

Насамперед, оглядаючи розвій історичного краєзнавства та регіональних досліджень в українській діаспорі впродовж 1920-х – перших десятиліть ХХІ ст. можна, на наш погляд, окреслити три головних, якісно відмін-

них етапи його генези: 1) 1920-ті – початок 40-х років – час народження і формування; 2) друга половина 1940-х – 80-ті роки – період становлення і утвердження; 3) 90-ті роки ХХ ст. – по 2020 рік – етап перебудови і об'єднання історичного краєзнавства та регіоналістики з історичною наукою і краєзнавчим рухом незалежної Української держави.

Зокрема, біля витоків українського історичного краєзнавства на Заході стояли такі відомі вчені, котрі з дореволюційного часу займалися регіональними дослідженнями історії України, як Михайло Грушевський, що до 1924 року перебував в еміграції, діячі діаспори Василь Біднов, Дмитро Дорошенко, Дмитро Антонович, Олександр Лотоцький, Володимир Січинський, Віктор Приходько та ін. Проте спочатку наукові кола та громадськість еміграції розпочали свою діяльність зі створення джерельної бази української історичної науки і краєзнавства. Тому в 20-30-ті роки було проведено напружену роботу по створенню в еміграції національних загальних і галузевих архівів, меморіальних музеїв і бібліотек за рахунок відбору і систематизації вивезених з України документів, матеріалів та літератури. Важливе значення для розвитку краєзнавства в той період мали оприлюднені багатопланові мемуари відомих діячів української громади – істориків Д. Дорошенка [3], О. Лотоцького [5], В. Приходька [7] й ін. Основними науковими центрами історичної науки, регіоналістики і краєзнавства стали у 1920-30-ті роки Український вільний університет (УВУ), Український Високий Педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ) у Празі та Український технічно-господарський інститут (УТГІ) у Подебрадах (Чехо-Словаччина), Український науковий інститут (УНІ) у Берліні, кафедри історії України у Варшавському, Карловарському, Чернівецькому і Львівському університетах, українознавчі центри в Нью-Йорку, Філадельфії та ін. Науковці і краєзнавці всієї діаспори об'єднувалися навколо Наукового Товариства Шевченка (НТШ), яке до 1939 року базувалося у Львові, а потім утвердилося на Заході.

До вагомих здобутків краєзнавства варто віднести видання зусиллями НТШ у Львові за редакцією його голови Івана Раковського тритомника «Української Загальної Енциклопедії» (1930-1933). У ній належним чином представлена регіональна історія та культура України, її головні міста і села, місцеві діячі. Хоча доля цієї першої в ХХ ст. вітчизняної енциклопедії була трагічна (1939 року радянська влада в Західній Україні практично знищила весь її наклад), вона стала серйозним підґрунтям для створення більш удосконалених таких енциклопедій. Зокрема, вона послужила прототипом для видання 1942 року за редакцією Івана Мірчука вперше зарубіжною (німецькою) мовою двотомної «Енциклопедії України» [13]. Водночас з-поміж чисельної історичної з регіональним ухилом та історико-краєзнавчої літератури, створеної діаспорою у 1920-ті – на початку

40-х років, привертають увагу новизною матеріалу та історіографічним спрямуванням наукові публікації та книги Івана Огієнка «Історія українського друкарства» (Львів, 1925), Володимира Січинського «Дерев'яні церкви і дзвіниці Галицької України XVII -XIX ст.» (Львів, 1925), «Сутковецька твердиня (на Поділлі)» (Львів, 1927), «Кам'янець-Подільський» (1937) [4], особливо монографія «Чужинці про Україну» (Прага, 1937), яка витримала до 90-х рр. шість перевидань, а також Дмитра Дорошенка «Нариси історії України» (Варшава, 1932-1933), Дмитра Антоновича «Українська культура: курс лекцій» (Подєбради, 1940), Богдана Крупницького «З історії Правобережжя» (Прага, 1942) й ін. У всіх цих працях з тривогою і жалем описувалося нищення національних традицій і менталітету на місцях у радянській Україні, засуджувалося свідоме руйнування там церков та іншої історико-культурної спадщини. Нарешті, важливими в методологічному і науково-теоретичному плані для формування і становлення історичної науки і краєзнавства діаспори стали праці Д. Дорошенка «Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення» (1940) [12, с.26-40] і В. Січинського «Вступ до українського краєзнавства» (1937) [11]. Остання книга заповнювала вакуум у розробці теоретичних і практичних засад історичного краєзнавства після розгрому краєзнавчого руху в Україні у 1930-ті роки.

Закінчення Другої світової війни викликало чергову хвилю емігрантів на Захід з СРСР, у тому числі з України. У середовищі української діаспори відбулася зміна поколінь і поповнення її лав новоприбулими переміщенцями і дисидентами значною мірою з інтелігенції. Відповідно започаткувався другий етап розвитку української історичної науки і краєзнавства в еміграції (1945-1989 рр.). Для цього періоду характерні розбудова УВАН в США та під її егідою активізація роботи Українського вільного університету (УВУ) в Мюнхені, створення нових українознавчих центрів в Нью-Йорку, Блаумінгтоні та інших містах США, в Торонто, Вінніпезі, Альберті (Канада), в Парижі тощо. Одним з молодих таких осередків став заснований 1977 року Канадійський (Канадський) Інститут українознавчих студій при університеті м. Альберта, головною структурною ланкою якого є Центр вивчення історії України ім. П. Яцика. Цією установою видано понад 100 українознавчих книг і 50 довідників та здійснена публікація п'ятитомної «Енциклопедії України» [10, с.30]. Головними виданнями в галузі історії і краєзнавства наукової діаспори продовжували залишатися «Наукові записки НТШ» та з 1963 р. періодичний журнал «Український історик, що видавався в США (головний редактор Л. Винар). Основні зусилля вчених і краєзнавців діаспори 1940-х – 80-х рр. були спрямовані на підготовку й видання за редакцією проф. Володимира Кубійовича спочатку тритомника «Енциклопедія Українознавства» (1949-1952), а згодом

на її тлі фундаментальної десятитомної «Енциклопедії Українознавства» (1955-1984), які нині є невичерпним джерелом наукової інформації про матеріальне, культурне, духовне й політичне життя українського народу, його етнографічних земель і регіонів з найдавнішого часу до 60-х років ХХ ст. Вона найбільш об'єктивно висвітлює найрізноманітніші аспекти української історії та краєзнавства, неупереджено характеризує історичні постаті [2, с. V-VI].

Упродовж зазначеного періоду краєзнавчий рух в українській діаспорі набрав предметних форм свого розвитку. Зокрема, у 1950 році вихідці з Волині заснували в США культурно-наукове товариство «Волинь» зі своїми основними філіями в Клівленді, Буффалі і Детройті й поширилося у канадські міста Торонто і Вінніпег, а згодом утворило свої осередки у Південній Америці, Західній Європі та Австралії. 21 липня 1951 р. у Вінніпезі при товаристві «Волинь» було відкрито самий авторитетний краєзнавчий центр «Інститут дослідів Волині» (ІДВ), першим головою якого став волинянин Юрій Мулик-Луцик, а секретарем – його земляк Максим Бойко. ІДВ проголосив себе продовжувачем традицій Товариства дослідників Волині, котре діяло у Житомирі з 1900 по 1920 роки [8; 14]. ІДВ зосередило всю краєзнавчу діяльність по різноаспектному вивченню української землі - Великої Волині. Вже у 1951-1952 рр. товариство «Волинь» видало два числа щоквартального журналу «Волинь», а ІДВ – збірник праць і документів «Волинь у боротьбі за волю Україні». З 1953 р. ці два видання були об'єднані в науково-популярний збірник «Літопис Волині», який до 1990 р. побачив світ у 16-ти книгах, що склали своєрідну краєзнавчу енциклопедію регіону, котра нині є цінним надбанням для історичної науки й українського народу [8,44-47; 9, 24-27].

З початку 1970-х років при УВАН у Нью-Йорку організувалося товариство «Поділля». Воно започаткувало серію історико-меморіальних видань. З-поміж них вартують уваги книга Василя Горби «На розпутьях (До історії одного покоління)» (Нью-Йорк, 1976) та збірник «Шляхами золотого Поділля» (Філадельфія, 1983). У 1981 році заснувалося «Об'єднання Надбужанців», яке оприлюднило два томи «Надбужанщина». В них зібрані документи, матеріали й спогади свідків подій про Сокальщину, Холмщину, Волинь [6,9]. Загалом у західній діаспорі утворилися менші і більші за своїм складом земляків і науковців за інтересами подібні товариства й осередки, що практично представляли всі етнографічні й адміністративно-територіальні регіони нинішньої України, й де зосереджувалась предметна вузькоспеціалізована краєзнавча діяльність [15].

До суттєвих здобутків наукової діаспори в галузі історичного краєзнавства України 1940-х – 80-х років доцільно віднести праці Володимира Січинського «Пам'ятки української архітектури» (Філадельфія, 1951) і

«Історія українського мистецтва. Архітектура» (Нью-Йорк, 1956, т. 1-2), Олександра Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» (Варшава, 1961, Вінніпег, 1984-1986, т.1-2) і «Старовинні пам'ятки Волині» (Торонто, 1975), Івана Левковича «Нариси історії Волині» (Вінніпег, 1953), Степана Килимника «Український рік в народних звичаях» (1955-1957, т. 1 -5), Івана Огієнка «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (Вінніпег, 1958), Юрія Шумовського «Остріг. Історичний нарис» (Вінніпег, 1964) й чимало інших, а також понад 20-ти томне видання з 1977 року «Літопис Української Повстанської Армії».

Окремо варто відзначити ту позитивну роль у розвитку історичного краєзнавства, яку відіграє заснований 1967 року Максимом Бойком у м. Блаумінгтоні штату Індіана (США) «Осередок бібліографії Волині». За 10 років його існування тільки М. Бойком було оприлюднено 9 капітальних бібліографічних видань і 3 монографії, з-поміж яких заслуговують уваги «Волиніана - матеріали до бібліографії Волині» (1978), «Бібліографія церковного життя Волині» (1974), «Бібліографічний огляд збройної боротьби на Волині» (1976), «Острізька і Дерманська друкарні» (1980) та ін. Усього ж цей осередок опублікував близько 30 різних бібліографічних видань з історії, народознавства та культури Волині [1, с.36-42].

Загалом період другої половини 1940-х – 80-х рр. для історичного краєзнавства науковців діаспори був своєрідним зоряним часом, упродовж якого воно надійно утвердилося, здобуло належне місце і визнання в історичній науці, сформувало свої кадри вчених і аматорів, відзначилося капітальними розробками минувшини та культури всіх регіонів України, заповнило так звані «білі плями» й свідоме замовчування місцевих історичних подій і постатей, які не вписувалися в радянську ідеологію та політику. В цьому плані діяльність учених і краєзнавців діаспори посилювала кризу української радянської історичної науки.

Зі здобуттям у 1991 р. державної незалежності України, про яку так давно мріяла і так боролася українська громада в еміграції, приплив на Захід чергової хвилі емігрантів уже у своїй переважній більшості не через політичні мотиви відкрило заключний і докорінно новий етап у розвитку історичної науки та краєзнавства у діаспорі. По-перше, історичні та історико-краєзнавчі видання української еміграції 1920-х – 80-х років, з одного боку, базуються на оригінальних джерелах, що знаходяться в зарубіжжі, і тривалий час були недоступні для дослідників України, а з іншого - їм бракувало документів і матеріалів державних архівів, музеїв і наукових установ колишнього СРСР і України. У 2007 р. у Києві постав Центральний державний архів зарубіжної україніки, який комплектує фонди документів і матеріалів археографічної і літературної спадщини української еміграції. Відтепер між науковими колами діаспори та України проходить

активний процес обміну першоджерелами і літературою. Накопичена за кордоном величезна українознавча творча спадщина посіла рівноправне місце в нинішній Українській державі. Все це обопільно збагатило науковців і краєзнавців двох світів – діаспори і України, підвищило якість і результативність їх досліджень. Зникнення у 90-х роках образу «ворога», налагодження взаєморозуміння і тісного співробітництва практично зруйнувало стіну між ними і призвело до утворення єдиної української історичної науки й краєзнавства. По-друге, на сучасному етапі серед учених і краєзнавців української діаспори спостерігається зменшення наукового інтересу і спад регіональних досліджень під приводом того, що відходять старі покоління спеціалістів, які ще не виховали гідну зміну, що у зв'язку з побудовою незалежної України їх місія в основному виконана і завершена. Наприклад, значно послабили свою активність товариства «Волинь», «Поділля», Інститут дослідів Волині й інші наукові центри і осередки й фактично свої повноваження передали у наукові і краєзнавчі інституції незалежної України. Так, у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки вже два десятка років функціонує центр – Інститут дослідів Волині (керівник – професор Г.В. Бондаренко), з 1990 р. на засадах еміграційного товариства «Волинь» відродилося і досі є в авангарді краєзнавчого руху України Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині (до 2011 р. цю інституцію очолював відомий учений і краєзнавець М.Ю. Костиця). Із січня 2002 р. в Національному університеті «Острожська академія» функціонує науково-дослідний центр «Інститут дослідження української діаспори імені професора Любомира Винара» (керівник – професорка А.Є. Атаманенко). З червня 1995 р. естафету української еміграції з краєзнавства і регіоналістики взяв на себе Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, якому в 2020 р. виповнилося 25 років (керівник – професор Л.В. Баженов) тощо. Практичні всі краєзнавчі установи української еміграції з 1990 по 2020 рр. активно співпрацюють з Національною спільнотою краєзнавців України і поступово передають їй свої повноваження.

Проте українська діаспора продовжує існувати, щороку поповнюється новою хвилею еміграції з України на Захід представників творчої інтелігенції та науковців, вона пристосовується до нових умов співжиття і буде далі розвивати свій науковий потенціал та краєзнавчий рух, який забезпечуватиме в еміграції збереження українського менталітету та української історичної свідомості.

У 90-ті роки поряд з традиційно існуючими науковими осередками західної діаспори формуються нові, які продовжують розвивати за рубезем історичну науку і краєзнавство. Зокрема, все більшого впливу як наукова

і культурно-освітня фундація набирає Міжнародна асоціація українців (Президент, професор Кембріджського університету Г. Грабович), яка згуртовує в багатьох країнах світу не тільки українську еліту діаспори, але й українознавців різних народів. Причому свої конгреси та інші наукові форуми дана Асоціація прагне проводити в Україні. У такому ж напрямі в 90-ті роки і до сьогодні активно працюють Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців та Українське Історичне Товариство ім. М. Грушевського. В цей період у Львові відродилося НТШ, видання якого продовжують бути доступними науковцям діаспори, налагодилася добра співпраця між редакціями головних журналів історичної науки «Український історик» (США) і «Український історичний журнал» та журнал НСКУ «Краєзнавство» (Київ). Результатом таких новацій стало можливим проведення у м. Чернівцях, Луцьку та інших містах України з 2001 року світових Конгресів істориків, низки міжнародних історичних наукових конференцій та симпозіумів, які розглядають також проблеми розвитку і розбудови краєзнавства і регіональних досліджень України.

Джерела та література:

1. Бухало Г.В. Літописець Волинського краю – Максим Бойко // Остріг на порозі 900-річчя: Матеріали I - III науково-краєзнавчих конференцій. Остріг, 1992.
2. Гель І. Декілька слів до Львівського видання «Енциклопедії Українознавства» //Енциклопедія Українознавства. Т. 1. Львів, 1993.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Ч. 1-4. Львів, 1923-1924.
4. Життя і знання. Львів, 1933. Ч.3.
5. Лотоцький О. Сторінки минулого. Т.1-2. Варшава, 1932-1934.
6. Онуфрійчук М.А. Краєзнавство Волинського зарубіжжя // Минуле і сучасне Волині: Тези наукової конференції. Луцьк, 1992.
7. Приходько В. Під сонцем Поділля. Львів, 1931. 250 с.
8. Рожко В.Є. Інститут дослідів Волині і товариство «Волинь» та їх наукова видавнича діяльність у Канаді //Архіви України. Київ, 1992. № 1-3.
9. Рожко В.Є. Науково-видавнича діяльність Інституту дослідів Волині і товариства «Волинь» //Волинь і Волинське зарубіжжя. Луцьк, 1994.
10. Розшифровка абрєвіатури //Старожитності. Київ, 1993. Ч. 9-10.
11. Січинський В. Вступ до українського краєзнавства. Прага, 1937. 128 с.
12. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. Київ: Либідь, 1993.
13. Handbuchder Ukraine. Berlin, 1942. Т. 1-2. вид. 2-е. Вінніпег, 1990. С. 5-10.
14. Бойко М. Десятиліття Інституту дослідів Волині //Літопис Волині. Ч. 5. Вид. 2-е. Вінніпег, 1990. С. 5-10.
15. Костиця М.Ю. Краєзнавча діяльність української діаспори у вивченні Волині // Елекр. ресурс [//shron1.chtyv.org.ua](http://shron1.chtyv.org.ua) /Kostrytia_Mykola

Балабуст Н.Ю., Блажевич Ю.І.

м. Хмельницький

Ващук Н.І.

м. Кам'янець-Подільський

ЗЛОДІЯННЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ЗАСЛАВСЬКОМУ ГЕБІТСКОМІСАРИАТІ (1941 – 1944 РР.)

В статті на основі архівних, документальних та історичних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено злочинну діяльність нацистського режиму щодо знущань і знищення мирного населення і військовополонених, рабської праці на примусових роботах.

Актуальність проблеми та стан її вивчення. В травні цього року виповнилося 75 років завершення Другої світової війни в Європі, а у вересні – закінчення цього найбільшого збройного конфлікту у світі за всю історію людської цивілізації. Друга світова війна тривала 2194 дні від 1 вересня 1939 року до 2 вересня 1945 року. В ній брали участь 62 держави з 73, які тоді існували. Загинуло до 70 млн. людей, з яких СРСР втратив майже 30 млн. військових та біля 15 млн. цивільних в Україні відповідно – 2,5 млн. загинули під час військових дій, 5,5 млн. – втрати серед військовополонених та мирного населення, тобто п'ята частина населення України станом на 1941 рік. Плануючи війну на Сході проти Радянського Союзу Гітлер під час наради вищого генералітету підкреслював, що вона буде різко відрізнятися від війни на Заході «На Сході, – заявив він, – жорстокість є благом для майбутнього». Відповідно до такої тези поряд з військовими діями планувався і здійснювався в реальних окупаційних умовах тотальний фізичний, духовний та адміністративний терор проти цивільного населення та військовополонених [1, с. 6,14].

Як відомо, серед цих людських втрат майже половина – це цивільні жертви, зокрема й 6 млн. євреїв в світі, й зокрема 1,5 млн. осіб єврейської національності в СРСР. Так, наприклад, у «Пам'ятці німецького солдата» чітко зазначалося: «У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні... не зупиняйся, якщо перед тобою старий або жінка, дівчина чи хлопчик. Убиваючи, тим самим рятуєш себе від загибелі, забезпечивши майбутнє своїй сім'ї і прославившись у віках» [2, с. 766-772].

В директивах плану «Барбароса», затвердженого верховним командуванням вермахту 13 березня 1941 року, рейхсфюрер СС Гітлер отримав

пряму вказівку на знищення євреїв, слов'ян і циган, а також комуністів, військових комісарів і політпрацівників без суду і слідства. Для здійснення цього завдання були створені чотири оперативні групи СС, які безпосередньо займалися фізичною ліквідацією цих категорій і груп населення (А,В,С,Д). «Ейзацгрупи С і Д» отримали наказ про такі звірячі дії в Україні, зокрема й на Поділлі [3, с. X-XI].

Подія Другої Світової війни в цілому присвячено сотні тисяч статей, монографій, спогадів, документів, світлин тощо. Стосовно нашого краю є також тисячі публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, краєзнавців, дослідників, журналістів, пересічних громадян. На тему, заявлену в статті, певні матеріали є в недавніх дослідженнях М. Михайлюка, П. Слободянюка, В. Прокопчука, Ю. Олійника, С. Демченка, А. Філінюка, О. Круглова, М. Горині, Л. Качуровської, В. Галатиря, автора статті, в наукових публікаціях «Черна книга», «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941-1944 рр.)», «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944. Документи і матеріали», «Подолани в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)», в матеріалах наукових збірників наукових конференцій різних рівнів, журналів, публікацій місцевих періодичних видань тощо. Метою цієї статті є більш глибоке детальніше вивчення зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. В складі Заславського гебітскомісаріату були Ляховецький район (населення 33,0 тис. осіб), Плузнянський район (37,9 тис.), Теофіпольський район (35,7 тис.) [1, с. 32]. Протягом окупаційного періоду, як це було виявлено під час роботи районних комісій по розслідуванню злочинів нацистського режиму в 1941 – 1944 роках, на території гебіту здійснювалось жорстоке знищення мирного населення, військовополонених, партійно-радянських та комсомольських активістів, політпрацівників, членів партизанських загонів, підпільних організацій та їх сімей, порушників розпоряджень німецьких властей та інш.

Криваві злодіяння, катування, розстріли та інші жахливі «акції» по нищенню вищезазначених категорій населення проводились в концтаборах і гетто, тюрмах і на кладовищах, в розстрільних місцях, на вулицях, в шахтах та підвалах, в будинках і казармах тощо.

Так, наприклад, в м. Ізяславі гетто розміщувалось в районі старого міста поблизу синагоги. Єврейське населення утримувалося в тимчасових бараках, а літом просто неба. Гетто було огорожено колючим дротом, охорону здійснювали поліцаї. Тут діяло внутрішнє єврейське управління – юденрат. На жаль, питання харчування було відсутнє, медичне обслуговування не здійснювалось. В деякі дні охорона дозволяла передавати продукти харчування мешканцям містечка, однак найкращі, на погляд поліцаїв, продукти, а це яйця, сметана, м'ясо птиці відбирали, а євреям залиша-

лись якісь овочі, фрукти тощо, тому смертність в гетто була високою. До того ж євреїв примушували важко працювати як на території табору, так і на піднятті греблі річки Горинь та інших роботах в масштабах населеного пункту. Відсутність належного харчування, велика скученість людей (в кожному з тимчасових бараків тіснилось по декілька сімей), важка праця приводило до розповсюдження різноманітних хвороб, чималої смертності. Водночас, за будь – який непослух, євреїв дуже часто розстрілювали на місці, потім в лісі по дорозі на Зубарі, Ріпки та Гайки.

В спогадах Кравчука Василя Івановича, пізніше відомого письменника-гумориста, з села Кіндратка Ізяславського району про ці злочини детально розказано в його книгах і статтях в місцевих періодичних виданнях [3, с. 215]. Пізніше розстрілювали й біля річки Сошенка неподалік від села Сошне. Після масових розстрілів в 1942 році, німці залишили біля 140 євреїв-спеціалістів (шевці, чоботарі, кравці, перукарі) та утримували їх в кошарі, розстріляли їх весною 1943 року [1, с. 95].

Ізяславський концентраційний табір для військовополонених розташовувався на околиці містечка в 1941-1942 роках і мав назву «Майдан». Він знаходився просто неба, був охоплений колючим дротом і охоронявся німецькими солдатами. В зимовий період руками полонених зводились тимчасові бараки, в основному з дошок, без опалення, в щілини дув холодний і пронизливий вітер, залітав сніг. Смертність в таборі була високою через відсутність належного харчування (вранці і ввечері годували «баландою» з відсівів проса, гречки, гнилої картоплі або кормових буряків, а також давали ерзац-хліб – 200 грам на добу), повальну епідемію хвороб, холод і повну зношеність одягу та взуття. Медичне обслуговування було відсутнє, лише у випадку загрози епідемії інфекційних захворювань щось намагалися зробити. До речі, місцеве населення часто приносило різні продукти, однак передавати їх не завжди дозволялося, та й то найкращі продукти відбирались охороною [1, с. 64].

Необхідно також зазначити, що на окупованій Кам'янець-Подільській області, що, як відомо, входила до складу генеральної округи «Волинь – Поділля» гестапівцями були створені тюрми в Ізяславі, Кам'янці-Подільському, Проскуріві та Старокостянтиніві. Умови для ув'язнених були створені страхітливі і жорстокі. Так, наприклад, в Ізяславі така тюрма була розташована в колишньому бернардинському монастирі під назвою «Бернардин». В ній утримувалися військовополонені, підпілляники, партизани, радянські активісти, партійні працівники, політкомісари та інші порушники окупаційного режиму з Ляховецького, Заславського, Теофіпольського та Плужнянського районів.

В'язні працювали на важких роботах по заготівлі лісоматеріалів, піску, в каменоломнях, ремонтували і прокладали дороги. Голодні, обідрані та

знесилені полонені помирали від дистрофії, дизентерії, висипного тифу та інших інфекційних хвороб. Тут також проходили постійні катування в'язнів. А за будь-які порушення і підозри їх нещадно розстрілювали. Так, наприклад, весною 1943 року гестапівці розстріляли 109 в'язнів, в серпні 1943 року ще 43-х. Розстріли проводились в заздалегідь приготовлених тими ж полоненими ямах-могилах за 500 метрів від тюрми [1, с. 76].

В Ляховецькому (нині Білогірському) районі, який входив до складу Заславського гебіту, також розташовувались концтабір для військовополонених і єврейське гетто. Вони діяли на території містечка: концтабір – на околиці, єврейське гетто – в центрі містечка. Концентраційний табір для полонених був обнесений дерев'яною огорожею та колючим дротом. По периметру табору стояли охоронні вежі. Патрулювання навколо табору та чергування на охоронних вежах здійснювали німецькі солдати і українські поліцаї (шуцмани). Полонені утримувалися в антисанітарних умовах, в холодних приміщеннях, спали на підлозі, доношували латаний-перелатаний одяг і взуття. Полонених годували двічі на день «баландою» і невипеченим ячмінним хлібом (200 грам). Влітку їх виводили на галявину, де вони харчувались травою, вириваючи її з корінням. Медичне обслуговування надавалось лише у випадках загрози будь – якої епідемії, адже полонені часто хворіли на висипний тиф та дизентерію (для цього використовували полонених медиків). Померлих ховали на місцевому польському кладовищі. Водночас, військовополонених активно використовували на важких роботах. За непокору або неслух часто розстрілювали біля Тростянецького лісу у Туденській діброві. До речі, в цьому таборі місцевим жителям, які співробітничали з окупантами, дозволялось приносити продукти ув'язненим і навіть здійснювати викуп полонених під розписку або за свідченням жінок про перебування з ними в родинних стосунках, зокрема й в шлюбі. В березні 1942 року в таборі нараховувалося 116 військовополонених, які згодом були евакуйовані до Ізяслава [1, с. 60].

Ямпільський концентраційний табір для військовополонених також був огорожений колючим дротом, вікна забиті дошками. Охорону здійснювали німецькі солдати і поліцаї, які постійно патрулювали навколо табору та чергували на постах спостереження (охоронних вежах). Полонених годували один раз на день, часто гороховою юшкою із невипеченим ячмінним хлібом (200-300 грам). Іноді дозволялося місцевим жителям передавати продукти, однак частину відбирала охорона. Медичне обслуговування надавалось полоненими медиками лише у випадках загрози епідемії інфекційних захворювань. В таких нелюдських умовах полонених активно використовували на важких примусових роботах, що призводило до високої смертності. Кожного дня з табору на підводах вивозили трупи полонених і хоронили їх в загальних ямах – могилах на ямпільському кла-

довищі. Масові розстріли не практикувались, однак за непокору безжалісно розстрілювали. До речі, як і в Ляхівцях, в Ямпільському концтаборі дозволялось місцевим жителям, які працювали на окупантів, здійснювати викуп полонених, або за свідченням жінок про перебування з полоненими в родинних стосунках (батько, брат чи в шлюбі) [1, с. 60-61].

В єврейському гетто, що також розташовувалось в центрі містечка Ляхівці (нині Білогір'я), перебувало біля 2,0 тис. осіб, які утримувалися в тимчасових бараках або просто неба. Гетто було огорожене колючим дротом, охорону здійснювали 10 поліцаїв. Як і в інших гетто, харчування і медичне обслуговування було практично відсутнім. Спілкування з місцевим населенням заборонялось, однак багато з них умудрялись передавати продукти з мовчазної згоди поліцаїв, які мали з цього свою вигоду. В'язнів використовували на важких роботах за межами Ляховець. Смертність була високою через відсутність належного харчування та медичного обслуговування, жорстоким поводженням з євреями охоронцями гетто. Покарання і розстріли проводились за будь-які провини – непослух, відсутність знаку жовтого кольору – зірки Давида, який пришивався на одязі спереду з лівої сторони, а також на спині, крадіжки, відлучення за межі табору тощо. В гетто формально діяв юденрад – орган єврейського самоуправління, однак будь-які зібрання заборонялись. В 1942 році згідно з розпорядженням німецьких властей, 3413 осіб єврейської національності розстріляли і похоронили неподалік Тростянецького лісу. [1, с. 92].

Недостатньо відомостей залишилось про єврейські гетто а Плужнянському і Теофіпольському районах, населені пункти яких також входили в склад Заславського гебітскомісаріату. Щодо Плужнянського єврейського гетто то відомо, що воно знаходилося в окремії будівлі біля старої церкви в цьому містечку. Воно також було огорожене колючим дротом, охорону здійснювали поліцаї. Харчування, медичне обслуговування, а також вода, були відсутні. Деякі харчі, а також воду, можна було під покривом ночі отримати від мешканців Плужного, однак за певну плату і за згодою поліцаїв. Працювали євреї на території табору. Смертність була високою через відсутність належного харчування та постійних знущань з боку німецької влади. Гетто проіснувало з осені 1941 року до літа 1942 року. Влітку 1942 року біля 200 осіб єврейської національності було розстріляно і захоронено в ямах – могилах біля села Сторонице (нині Ізяславського району) [1, с. 95].

З осені 1941 року до липня 1942 року єврейське гетто існувало в містечку Теофіполі. Воно також було огорожене колючим дротом, охоронялося поліцаями. Більшість дорослого єврейського населення використовувалось, в основному, на прибиранні снігу з шосейних доріг. Керував режимом гетто і масовим розстрілом євреїв в січні 1942 року начальник районної жандармерії німець Райн. Після масового розстрілу в гетто за-

лишилися євреї – спеціалісти з вичинки шкіри, чоботарі та кравці. Їх розстріляли в липні 1942 року [1, с. 103].

За зведеними даними про злодіяння, вчинені окупантами па території Кам'янець-Подільської області, яка входила до генеральної округи «Волинь – Поділля», зокрема й по Заславському гебітскомісаріату було замучено, розстріляно, повішано мирних громадян по Заславському району 11,0 тис. осіб, 6,0 тис. військовополонених, примусово вивезених до Німеччини 1851 особу; по Ляховецькому району – 3413 осіб, 51 військовополоненого, на примусові роботи в Німеччину вивезено 3227 молодих хлопців і дівчат; по Плужнянському району розстріляно 185 мирних громадян, 20 військовополонених, в Німеччину примусово відправлено 3084 юнаків і дівчат; по Теофіпольському району було знищено 1298 мирних громадян, на примусові роботи в Німеччину відправлено 3489 молодих людей [2, арк. 3].

Висновок. Як бачимо, нищення мирного населення на окупованих німцями територіях, зокрема й у нашому краї, було державно-військовою доктриною Гітлера і його камарильї, жадобою нацистів утвердити на планеті панування арійської раси і повністю ліквідувати, на їхню думку, і таких «недолудей», як євреї, слов'яни і цигани.

Джерела та література

1. Слободянюк П.Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941 – 1945 рр.): монограф. / Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2007. – 312 с.
2. Державний архів Хмельницької області, ф. Р – 863, оп.2,спр 30, арк. 5.
3. Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.): Збірник документів, матеріалів та світлин. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – 492 с.

Говорун В.Д.

м. Хмельницький

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛ НОВОЛАБУНЬ, ТИТЬКІВ, ТРОЄЩИНА, ЮРОВЩИНА ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ

У статті розповідається про заснування с. Новолабунь, Титьків, Троєщина, Юровщина, історичні події які відбувалися в різні часи на їх теренах, демографічний стан населення, сільське господарство. Схарак-

теризовано природу цієї території, рослинний і тваринний світ, реальний стан зооценозів.

Ключові слова: Хмельницька область, Полонщина, с. Новолабунь, Тит'ків, Тросщина, Юровщина, історія, природа, рельєф, ландшафт, іхтіофауна, земноводні, плазуни, ссавці, орнітофауна, зооценоз.

У с. Новолабунь дослідниками було виявлено кам'яну сокиру, а на правому березі тутешньої річки Хомори за півтора кілометра на південь від села, знайдено уламки давньоруського посуду XII – XIII століть. До того з'ясовано місцезнаходження давньоруської кераміки, її зафіксовано за три кілометри на південь від с. Новолабунь, вздовж правого берега річки Хомори, загальною площею 6 га. Знайдено тут пізньофеодальні селища в урочищі Троїщина, а також на лівому березі річки Хомори, уздовж південно-східної околиці с. Новолабунь. [6]

Новолабунь у минулому ще називався Лабунь, Любунь, був заснований в 1505 році. Польський король Олександр 6 березня 1505 року видав грамоту Кременецькому наміснику Юрію Монтовтовичу, аби той ввів пана Івана Лабунського у володіння селами Кліщинці, Гребенінь, Махновці. 25 січня 1506 року Іван Лабунський все-таки отримав шановану грамоту, якою підтверджувалися за ним ці володіння. [6]

У 1595 році Христофор Лабунський разом із своєю дружиною Анною (Хом'як) володіли Лабунем і 18 прилеглими селами, у цей час вони будують православну церкву в ім'я Святої Троїці, дарують для церкви декілька десятин землі та млин. [5]

У 1596 році у цьому селі зупинявся зі своїм військом легендарний козацький ватажок Северин Наливайко. Цього року Наливайко і Лобода здійснювали похід проти турків у Молдавію та Угорщину. Пізніше завдали кілька поразок литовському війську К. Радзівіла, узяли Слуцьк, Бобруйськ, Могилів-на-Дніпрі. Наприкінці 1595 року – на початку 1596 року повстання охопило Галичину та навіть Білорусію.

У XVI ст. володіли с. Лабунь пани Лабунські, їм і до тоді ще належало 18 сусідніх населених пунктів.

Але на початку XVII ст. на землях цього села вже господарювали православні українські магнати Острозькі.

У часи Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького в містах Прихормор'я були створені козацькі сотні, зокрема Лабунська, Полонська, Грицівська і Сульжинецька, які входили до Волинського козацького полку. Між поляками та українцями у 1648, 1649, 1651, 1653, 1657 роках відбувалися жahlivі бої за панування в Лабуні та в цілому в Похомор'ї. [6]

У 1661 році в Лабуні на кошти парафіян була побудована церква в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці, дерев'яна, з кам'яною дзвіницею. Дещо пізніше у 1670 році у цьому населеному пункті будується дерев'яна на каменю фундаменті церква в ім'я Вознесіння Господнього і з такою дзвіницею. [5]

У 1675 році с. Лабунь переходить у володіння Любомирських, в актах від 1648 – 1655 років можна бачити дані про наявність хат у м. Старий Лабунь – 23, м. Новий Лабунь – 20, а в с. Титьків – 24.

У 1723 році на кошти парафіян у Лабуні побудована дерев'яна церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці, з такою ж дзвіницею. [5]

У 1731 році князем Йосипом Любомирським в Лабуні був побудований перший римо-католицький костел в ім'я Святої Анни, у ньому жили монахи римо-католики Кармелітського ордену. Цей князь віддав кармелітам у власність с. Мозилівку і гроші в сумі 22000 польських золотих. Від інших вельмож до цього кармеліти отримали капітал у 58800 злотих. Користуючись такими коштами, кармеліти в Лабуні довгий час розкошували. У 1850 роках кармелітський монастир згорів, а костел в ім'я Святої Анни перетворений в приходський. [5]

У кінці XVIII ст. господарем Лабуня стає зять князя Марціна Любомирського – гуляки та авантюриста – Юзеф Ґабріель Стемпковський, він на руїнах давнього замку побудував двоповерховий палац, вимагав привілеї від польського короля Станіслава Августа, які отримав. Дивно, але наказав підданам стріляти по костелу, який від того загорівся, бо пана Стемпковського дратувала музика, яка із нього линула. Лабунь двічі відвідав польський король Станіслав Август Понятовський. [6]

Мешканці Похомор'я і Лабуня сприймали пана Стемпковського як жахливого ката, тому що під час гайдамацьких повстань – Коліївщини, він очолював військово-судову компанію, що в Житомирі чинила суд над гайдамаками. Повстанців у містечку Кодня масово вішали, відрубували голови, обливали смолою і підпалювали. За його вироком гайдамаків клали на колоду над глибокою ямою, відрубували їм голови, а тіла нещасних падали в яму. Наповнену яму трупами засипали інші засуджені, а вже поруч копали для себе нову яму.

За його вироком у с. Сербах біля Могильова, що на Дністрі, був страчений ватажок гайдамаків Іван Гонта. Кат декілька днів знімав з Івана живцем смугами шкіру до поясу, відрубував – то руку, а то ногу. Потім обдер у ватажка шкіру на голові, натер її сіллю і знову надів на скривавлений череп.

Пани стали скаржитись польському королю, що не залишиться людей для господарювання, тоді кат над катами наказав карати не на горло, а лише калічити кожного десятого. Кат Стемпковський не зважаючи на це,

всіх гайдамак і далі калічив навхрест: відрубував ліву руку та праву ногу або навпаки. [6]

Ніхто з катів не зважив на те, що український народ повстає тоді, коли його життя доведено до відчаю, якщо воно втрачає будь-який смисл, знаходиться біля урвища існування.

У 1793 році Стемпковський помер, а його палац було розібрано за борги. У цей час Лабунь став повітовим містечком і отримав герб: яблуко на срібному полі. Герб свідчив, що навколо містечка було багато садів.

У 1796 році з Ізяславського намісництва утворилась Волинська губернія, відтоді Лабунь залишився поза штатом, почав занепадати і бідніти, перетворюючись на село.

У 1870 році в Лабуні було 496 будинків, 1796 мешканців, був костел, п'ять церков, шість олійниць, три каплички, одна синагога, два молитовних будинки та двадцять шість крамниць, працював п'ятдесят один ремісник.

У 1885 році в с. Лабунь була побудована дерев'яна на камяному фундаменті, покрита бляхою, на кошти парафіян церква в ім'я Святої Живоначальної Троїці, з такою ж дзвіницею. [5] У 1899 році земство збудувало нову школу.

Після Жовтневої революції 1917 року, яку місцеве населення сприйняло по різному, лише у 1923 році була утворена Новолабунська сільська рада, яка мала площу 1,378 км. кв. Рада складалася з голови та 14 депутатів. Сільраді були підпорядковані села Титьків, Троєщина та Юровщина.

Новолабунь постраждав у часи Голодомору 1932 – 1933 років, за різними даними померло до 220 чоловік. [6]

У 1937 році в Україні та в Хмельницькій області репресії набирають доти не бачених темпів, починає діяти наказ наркома Єжова, спрямований на тотальне знищення громадян України. У Полонському районі 2378 жителів репресовані політичним режимом, серед них 580 чоловік були розстріляні, 490 – ув'язнено, 1090 – депортовано. У с. Новолабунь, Троєщина, Титьків, Юровщина від репресій постраждали: Жуковський Іван Людвігович – швець, Ласкаржевський Владислав Адольфович – колгоспник, Ласкаржевський Фаустин Валентинович – сторож колгоспу, Барачек Дем'ян Дем'янович – селянин-одноосібник, Ващенко Григорій Андрійович – робітник радгоспу, Ващенко Іван Леонтійович – селянин-одноосібник, Жуковська Надія Миколаївна селянка-одноосібниця, Жуковський Еммануїл – утриманець (дитина вислана з матір'ю), Жуковський Станіслав – утриманець (дитина вислана з матір'ю), Скоц Едуард Гаврилович – селянин-одноосібник та Ярошенко Василь Семенович – військовослужбовець. [7]

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Полонському районі проживало 10 тис. євреїв. 1 вересня 1941 року в привокзальному лісі поблизу

м. Полонного фашисти розстріляли 4 тис. євреїв. У цю ж пору 1941 року біля селища Понінка нацисти вбили 2400 євреїв. 25 червня 1943 року було страчено 1270 заручників єврейського гетто, певна кількість яких була з с. Новолабунь, їх поховали в лісі у двох могилах. [6]

Новолабунь – центр сільської Ради, а тепер громади, розташований у басейні річки Хомори, за 20 км від м. Полонного і за 25 км від залізничної станції Полонне, на лінії Бердичів – Шепетівка. Населення за переписом 2001 року складало 589 чоловік, хоча не так давно у середині ХХ століття було 1088 чоловік. Сільраді підпорядковані с. Титьків – 515 чоловік, Троещина – 273 чоловіки і Юровщина – 474 чоловіки, хоча за останнє десятиліття населення у населених пунктах значно скоротилось.

Не так давно у Новолабуні діяв багатогалузевий колгосп імені Кірова, який обробляв 4,4 тис. га орної землі, де вирощувалися зернові культури, цукрові буряки, розводили велику рогату худобу, свині, вівці та птицю. На території господарства був сад площею – 91 га, а також ставок – 128 га. У с. Новолабунь діяла середня школа, клуб, бібліотека, дільнична лікарня і навіть комбінат побутового обслуговування. У селі народилися відомі люди: Волівач Тетяна Сергіївна (1951 – 1997 рр.) – поетеса, педагог, Потішко Василь Якович – член Української Центральної Ради, Шевчук Софен Іванович (1897 – 1937 рр.) – реєстровий козак і військовий офіцер Російської імперії, Сірик Кузьма Васильович (1909 – 1994 рр.) – повний кавалер ордена Слави.

Сучасні жителі с. Новолабунь, Титьків, Троещина, Юровщина пишуться тим, що їх предки брали участь у визвольній війні українського народу 1648 – 1654 років і гайдамацького руху середини ХVІІІ століття. До найважливіших пам'яток у с. Новолабунь належить середньовічне Замчище.

У роки Великої Вітчизняної війни багато односельчан воювали, тому за мужність, виявлену у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів, понад 200 жителів нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них К. Сірик удостоєний ордена Слави трьох ступенів. [6]

Село Троещина засноване в 1520 році, його площа 0,733 км. кв. За переписом 2001 року в населеному пункті проживало 273 людини. Перші мешканці, ймовірно, мали чим любоватись, бо тут є мальовничі пагорби, річкові долини, а також багаті на дичину і гриби довколишні ліси. За легендою не тільки теперішнє с. Новолабунь, але й колишній Лабунь почалося із першого поселення Троещина, назва якого, вірогідно, все-таки походить від кількості хат, а саме, їх було – три, тому Троещина.

У с. Троещина діє релігійна організація «Релігійна громада Свято-Троїцького храму» Полонського району Шепетівської єпархії Української православної церкви.

Село Троещина постраждало в часи Голодомору 1932 – 1933 років, за різними даними померло до 25 чоловік.

У доповіді ввізних Волинського воєводства Криштофа Щуки і Станіслава Янковського Луцькому міському суду про огляд ними містечок і сіл Луцького повіту спустошених і спалених татарами у 1589 році, згадується с. Титьків, (на той час Лабунської волості), яке належало дворянину Криштофу Лабунському, згадується в акті від 7 грудня 1601 року. Хоча офіційною датою заснування с. Титьків вважається – 1780 рік. [5]

У с. Титьків у 1794 році на кошти парафіян була побудована дерев'яна церква в ім'я Архистратига Михайла, з такою ж дзвіницею. У населеному пункті нараховувалось на той час 66 подвір'їв, а церкву відвідувало 580 прихожан. [5]

Новолабунь розташований у південно-західній частині Полонського району, через село протікає річка Хомора, та її притока Поганка, яка впадає в неї у північно-східній околиці населеного пункту. Абсолютна висота цієї території над рівнем моря досягає 260 м, географічні координати - 50°00'46'' пн. ш. і 27°20'48'' сх. д.

Річка Хомора тече з південного заходу на північний схід, її басейн знаходиться у північно-східній частині Хмельницької області, він має загальну площу – 1446 км. кв. Хомора є найбільшою лівою притокою Случі, її довжина становить 108 км. У Полонському районі цю річку оточує хвилясто-горбиста рівнина, але цей геоморфологічний район у цій місцині має іноді досить глибоке балочне членування поверхні. Тут є значні масиви дібровних і хвойних лісів, під якими утворилися опідзолені чорноземи, а місцями темно-сірі опідзолені ґрунти. Найбільшими серед них є ліси біля м. Полонного, Великої Березни, Новолабуна, Грицева, Коськова, Вербівців і Чижівки. У басейні Хомори ростуть грабово-дубові, дубові, чорновільхові та соснові ліси, які представлені іноді невеликими ділянками і в листяних лісах.

Біля с. Новолабунь у заплаві річки Хомори переважають заплавні луки, а на схилах долини – суходільні. Ці луки відзначаються великою строкастістю видового складу та угруповань. На заболочених ділянках заплави річки росте очерет, рогаза, осока, татарське зілля та різноманітні злаки.

Іхтіофауна Хомори біля Новолабуна досить багата на такі види риб карась, короп, плітка, окунь, верховодка, вирезуб, в'язь, гірчак, йорж, клепець, краснопірка, лин, лящ, марена, підуст, сом, судак, чехоня, рибець, бичок-ротан, пічкур, в'юн, товстолобик, амур білий і щука. Чисельність і щільність тутешніх популяцій риб різна, деякі на межі зникнення. Тут річка Хомора розливається у досить широкий став, який в окремих місцях завширшки досягає – 400 м, а завдовжки – до 4000 м.

У басейні Хомори водяться серед земноводних жаба ставкова, жаба трав'яна, жаба гостроморда, жаба озерна, трапляється – квакша, кумка

червоночерева, ропуха сіра, ропуха зелена, часничниця, тритон звичайний і тритон гребінчастий.

Серед плазунів у басейні річки можна бачити вужа водяного, гадюку звичайну, мідянку, ящірку прудку, ящірку зелену та навіть дуже зрідка трапляється черепаха болотяна.

Орнітофауна поблизу с. Новолабунь представлена птахами лук, боліт і водойм – бугай, вівсянка очеретяна, деркач, квак, кобилочка річкова, крижень, крячок річковий, курочка водяна, ластівка берегова, лебідь шипун, лиска, лунь лучний, очеретянка лучна, пастушок, серпокрилець, чайка, чапля сіра та щеврик лучний. Птахів лісу біля 84 видів, а на полях, які межують з руслом, заплавою і долиною, мешкає 22 види птахів полів і 9 видів у тутешніх селах – птахів-синантропів.

Близько 26 видів ссавців зустрічається в басейні річки Хомори: бобер річковий, заєць-русак, їжак звичайний, козуля, кріт, лисиця, миша польова, миша маленька, нічниця водяна, нічниця ставкова, ондатра, пацюк сирій, полівка водяна, свиня дика, видра річкова, одні з них активні вдень, а інші – вночі.

Джерела та література:

1. Геренчук К. І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В. Д. Тимощук О. О. Антонюк Н. І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.
3. Говорун В. Д. Тимощук О. О. Антонюк Н. І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимощук О. О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник/ упорядник Тимощук О. – Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2011. – 560 с.
6. uk.m.wikipedia.org
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. /Редакція тому: М.В. Загородний (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю.А. Довгань, Л.А. Кривега, О.М. Фандуль. – Кн. 6. – Хмельницький, 2015. – 1174 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ВІД УТВОРЕННЯ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ АКТА ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

В статті в стислій формі простежено утворення наприкінці 1980-х років Народного Руху України, самої потужної політичної сили як вияв прагнення українського народу до національного самовизначення. Проаналізовано основні дії рухівців, з якими безпосередньо пов'язана найвищезначніша подія в житті українського народу – проголошення Акта незалежності України.

Ключові слова: Україна, Народний Рух України, Чорновіл В'ячеслав Максимович, суспільно-політичне життя, державотворення, програма, статут, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України.

Могутні сили радянського тоталітарного режиму завжди були спрямовані проти українського національно-визвольного руху, який виступав основним засобом боротьби українського народу за національно-державну самостійність. За прагнення до свободи, незалежності українці століттями переслідувалися владним режимом. Смертні вироки (часто навіть без слідства і суду), ув'язнення, каторга, заслання, позбавлення прав жити на рідній землі – такою була доля українців, хто виступав на захист національних прав свого народу. Свого часу відомий політичний діяч Л. Троцький зазначав: «Ніде репресії, чистки, придушення і всі інші види бюрократичного хуліганства в цілому не досягли таких страшних розмірів, як на Україні, в боротьбі з могутніми прихованими силами в українських масах, що прагнули більшої свободи і незалежності» [1, с. 7]. З Леніним у голові і з наганом у руці – так починали керувати Україною ще на зорі радянської влади, з дещо видозміненими прийомами здійснювали управління найрозвиненішою союзною республікою кремлівські керманічі до самого скону СРСР. Штатними виразами Леніна стосовно подій того часу в Україні, діячів національно-визвольного руху були: «розстріляти негайно», «нещадно громить панів і куркулів», «негайно розстрілювати», «суд на місці і розстріл беззастережно», «вжити якнайнещадніших революційних заходів». Крутість політичне, дволикість, цинізм, прихований обман, диктат – усе пускав в хід вождь більшовизму, коли поставало питання, якою бути Україні. Адже вона, перебуваючи 250 років під гнітом старої

Росії, не відкинула радянську владу, повірила в революцію. Вперше, – писав В. Винниченко в книзі «Відродження нації», – інтереси цієї колишньої в'язниці стали близькими, своїми. Ми радісно «втрусили з серця всі застарілі болі, образи, гіркість, ненависть, ми одягли чисту одіж дружності, братерства» [2, с. 42]. Здавалося, принципи самовизначення націй є само собою зрозумілими і взаємодружності буде досягнуто. Однак політика російського пролетарського уряду почала базуватися на матеріальних, економічних інтересах. Росії потрібен був український хліб, цукор, сіль, вугілля. Тобто взяла гору знову імперська хіть тримати Україну, як колоніальне джерело для викачування багатств, і коли український уряд почав ставати в опозицію, Москва відповіла терором, репресіями, карними експедиціями на «зажерливих» селян. Згадайте написані Леніним «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», чи лист до українських робітників і селян, – зазначав далі В. Винниченко. І ви здивуєтесь, що ж маємо з нещадної критики злочинної російської імперії, що залишилося з намірів оголосити ледь не війну шовінізму; забезпечити українській мові всі умови для розвитку; що вийшло з твердження, «якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого нема... Треба збожеволіти, щоб продовжувати політику царя Миколи». І ось, щоб не допустити суверенності України, в хід запускається давно вивірена зброя – погроза, шкідливість націоналізму, необхідність «тісного об'єднання й цілковитого зілляння» заради повалення буржуазії всього світу (!). Яке фарисейство, який безсоромний обман, – з гірким визнанням і своєї особистої провини про наслідки такої ленінської політики щодо українського народу напише згодом прозрілий В. Винниченко, соціаліст за переконанням, голова першого українського уряду – Генерального Секретаріату УЦР-УНР. На брехні, злочинстві вимощувалося кубло майбутніх злочинств. Знищення цвіту української інтелігенції, Української православної церкви, геноцид голодомором, масові репресії, депортація в Сибір після Другої світової війни десяти відсотків західноукраїнського населення – ось стратегічний характер злочинів, що здійснювалися на нашій землі під прапором ленінізму радянською тоталітарною системою.

Друга половина 1950-х – початок 1960-х років ознаменували собою важливий період в історії радянського суспільства. Реформаторські починання тодішнього партійного лідера М. Хрущова породжували певний оптимізм, вселяли надію населення країни на можливість демократизації суспільного життя, подолання негативних явищ сталінського режиму, позитивних змін в економічній сфері. Рішення XX з'їзду КПРС помітно вплинули на політичну та морально-психологічну атмосферу в країні, поклали початок серйозним зрушенням у духовному житті суспільства. Починаючи від з'їзду розпочав-

ся поступовий розклад радянського тоталітаризму. Прискорити цей процес виявилось неможливим, тому що за попередні десятиліття «соціалістичного будівництва» всі бунтарі були знищені. Разом з тим виявилось неможливим і припинити його. Він поступово переростав в системну кризу суспільства, побудованого партією Леніна-Сталіна. Динамічне «хрущовське» десятиріччя підштовхнуло об'єктивно визрілий процес оновлення суспільної свідомості. Однак після усунення від владного керма М. Хрущова до влади прийшли неосталіністи на чолі з Л. Брежнєвим. Всі важелі влади були зосереджені в компартійному центрі – політбюро ЦК КПРС. Диктатура політбюро ЦК КПРС проникала в усі верстви суспільства і впливала на кожну людину. Здавалося б, що вожді партії створили державу на віки. Не наважуючись відкрито відцуратися від спадщини ХХ з'їзду КПРС, неосталіністи обрали тактику боягузливого замовчування навіть тих злочинів, які стали надбанням гласності при М. Хрущові. Брежнєвщина стала об'єктивним наслідком усього попереднього розвитку тоталітарної радянської суспільно-політичної системи. Л. Брежнєв починав свою партійну кар'єру в Україні. В 1930-х роках, заповнюючи анкети, він ще називав себе українцем. Українське походження не завадило йому, коли він став генсеком, проводити в Україні, як і в інших національних республіках, відкрито русифікаторську політику. Тут під приводом боротьби проти націоналізму значно посилювалися репресії. Центральна влада з величезною підозрою ставилась навіть до українських комуністів. Правлячу верхівку перестав влаштовувати перший секретар ЦК Компартії України П. Шелест, який користувався українською мовою в офіційному спілкуванні і виявляв певне піклування про розвиток української культури. Незважаючи на те, що він був одним з тих, хто всіляко вихваляв Л. Брежнєва, запевняв його у своїх вірнопідданських почуттях, його було звільнено з посади першого секретаря ЦК Компартії України «у зв'язку з переведенням на іншу роботу» – заступником Голови Ради Міністрів СРСР [3, с. 2]. Таке «запрошення» в Москву також було одним з випробуваних способів нейтралізації небажаних українських діячів. Роль П. Шелеста в українській історії суперечлива. Під час перебування на найвищій партійній посаді в Україні він придушував прояви дисидентського руху, боячись поширення антирадянських настроїв був одним з ініціаторів введення військ країн-членів Варшавського договору до Чехословаччини для придушення «Празької весни» 1968 року. З іншого боку, П. Шелест прийшов до влади на хвилі повоєнної «українізації» партійного та державного апарату в Українській РСР і підвищення ролі української партійної еліти у керівництві СРСР. Час його перебування на посаді першого секретаря ЦК Компартії України (1963-1972) став періодом найвищого піднесення автономного курсу українського керівництва. П. Шелест намагався відстоювати економічні інтереси України перед московським центром, виступав за на-

дання Україні більше прав у внутрішній та зовнішньоекономічній політиці. На тлі загальної політики русифікації й советизації вагомими були його виступи на захист прав української мови в шкільній освіті, друкуванні газет, журналів і книжок, він захистив від звинувачення в націоналізмі окремих українських діячів культури. Лінія П. Шелеста на проведення автономного курсу, природно, дратувала московських партійних лідерів. Мотивуючи відставку П. Шелеста, Л. Брежнев закидав йому надмірну самостійність у вирішенні питань, у «місництві та проявах націоналізму». Книга П. Шелеста «Україно наша Радянська» (1970 р.) зазнала розгромної, але мало аргументованої критики за «ідеологічні помилки», зокрема, за «ідеалізацію» минулого України та відстоювання самобутності УРСР [4, с. 77-82]. Видана накладом 100 тисяч екземплярів, вона була вилучена з продажу та бібліотек. У квітні 1973 року П. Шелест був виведений зі складу політбюро ЦК КПРС «за станом здоров'я» і відправлений на пенсію [5, с. 1].

Замість П. Шелеста Москва призначила керувати Україною В. Щербицького. Він став одним з найближчих сподвижників генсека й служив йому вірою й правдою. За роки його володарювання особливою непримирністю з будь-якими проявами національно-визвольного руху відзначилися ідеолог-каратель, секретар ЦК Компартії України В. Маланчук і голова КДБ України В. Федорчук. З творчих спілок тоді виключали кожного, хто насмілювався висловлювати власні думки. Таких осіб інколи висилали за межі країни, як «націоналістів» і «антирадянщиків», запроторювали у концтабори. За ґратами опинилися І. Дзюба, В. Лісовий, І. Калинець, В. Стус, В. Чорновіл, О. Бердник, В. Рубан, Ю. Литвин, Ю. Бадзьо, М. Руденко, О. Тихий, В. Марченко, Л. Плющ, І. Світличний, Г. Снегірьов та інші представники української інтелігенції. Саме на цей період української історії випадає найпоширеніша русифікація. Відбувався масовий перехід шкіл і закладів вищої освіти на російську мову викладання. На різних конференціях і з'їздах вже було «не прийнято» говорити українською мовою (показово, що В. Щербицький на офіційному рівні вживав тільки російську мову). Навіть на сесіях Верховної Ради України, де традиційно завжди проголошували промови українською, переважала російська. Українська мова вивітрювалась і зі стін української Академії наук, де чимало наукових співробітників вважали «за неprestижне» писати і говорити рідною мовою. Нерідко чиновники установ на звертання людини українською мовою вдавали, що вони «по здешньому не розуміють». Відбувався тихий, але справжній переворот на мовному фронті. Редактор газети «Радянська Україна» А. Рябокляч, спостерігаючи за тією крутою зміною, яка відбувалася в поглядах В. Щербицького на національну політику в Україні, в колі своїх колег, які стояли поряд з ним на урядовій трибуні під час першотравневої демонстрації, сказав: «З приходом Щербицького в ЦК

почнуться чорні дні для української мови і всієї нашої національної культури» [6, с. 6]. Серед трьох осіб, які чули ці слова, знайшовся донощик. Скоро А. Рябокляча було скомпрометовано і звільнено з посади редактора.

В суспільстві не тільки назрівало напруження, а й відбувалися робітничі виступи. У середині 1980-х років навіть вищому керівництву партії і держави стало зрозуміло, що втілення в життя більшовицьких ідей привело країну до кризового стану.

Як зазначає один з найавторитетніших сучасних вітчизняних істориків доктор історичних наук, професор С. Кульчицький, від «архітектора перебудови» М. Горбачова не раз доводилося чути, що він міг би секретарювати і далі, якби не зважився на перебудову [7, с. 10]. Але це лише його суб'єктивна позиція. Історики ж сходяться на тому, що обвалилася вся система, тому що вона була штучною, нав'язаною і позбавленою головного принципу, на якому тримається людське суспільство, - приватної власності. Радянський Союз був створений завдяки силі і репресіям, завдяки ним він і тримався, вартувало лише трохи послабити хватку, як вся радянська державна машина розвалилася, немов би картковий будиночок. М. Горбачов прийшов до влади у період глибокої системної кризи, і тому змушений був провести реформу. Правлячий режим під тиском світового співтовариства змушений був відмовитися від насильницьких методів боротьби з інакомисленням, звільнити з тюрем і заслання політичних в'язнів, дозволити існування неформальних груп та організацій різноманітних політичних і релігійних напрямків. Лібералізація режиму відразу призвела в Україні до стрімкого наростання визвольного руху. Українська правляча еліта, яка впродовж десятиліть вірою і правдою служила центру, спробувала протистояти національно-визвольному руху, але швидко переконалася в тому, що це цілком марна справа. Тоді вона повернулася обличчям до свого власного народу. Спочатку інстинктивно, а потім все більш усвідомлено ця еліта почала засвоювати державотворчу спадщину демократичної Української Народної Республіки.

Процеси перебудови і гласності увиразнили багатозаровість українського суспільства, оскільки у цей час отримали можливість заявити про себе соціальні групи, що раніше перебували в маргінальному становищі. З огляду на суспільні настрої суспільно-політичне життя другої половини 1980-х років характеризувалося зростанням громадсько-політичної активності населення республіки. Демократичні процеси охоплювали все суспільство. Вони відбивалися у свідомості населення різного віку – від шкільної та студентської молоді до людей пенсійного віку. Спостерігався широкий спектр поглядів і оцінок на події, що відбувалися як в УРСР, так і в інших союзних республіках. Поступово громадськість республіки переходила від публічних обговорень економічних, екологічних, релігійних,

культурницьких проблем до формування численних неформальних самодіяльних об'єднань, які згодом підтримали настрої опозиційних до влади організацій. Вже в червні 1989 року партійні органи звітували про діяльність більше ніж 47 тисяч самодіяльних об'єднань різної спрямованості: соціально-політичної – 6957, культурно-історичної – 1460, екологічної – 1946, художньо-розважальної – 10859, фізкультурно-оздоровчої – 6124, спортивно-технічної – 4239, колекційно-збиральницької – 685. Проте, особливе занепокоєння в партійних чинів викликала діяльність 14 політизованих угруповань – київських: Українського культурологічного клубу, Української народно-демократичної ліги, «Громади», «Спадщини», «Товариства реабілітованих політв'язнів», Комітету за відродження Української автокефальної православної церкви, львівських: Комітету захисту Української католицької церкви, «Товариства Лева», одеського Народного союзу сприяння перебудові, ялтинської «Доброї волі», харківських «Апреля» й «Шани», Івано-Франківського Українського християнсько-демократичного фронту, а також Української Гельсінської Спілки, яка нараховувала 9 обласних осередків [8, с. 140-141].

В часи таких великих випробувань будь-якій державі потрібна суспільна сила, яка здатна твердо оцінювати реальність, прогнозувати перспективи, згуртувати навколо себе всі державницькі сили, запропонувати вихід зі скрутного становища, нарешті взяти на себе відповідальність за наслідки своїх пропозицій і дій. Витоки такої сили вже були сформованими в розбурханому і політизованому суспільстві. Такою силою став Народний Рух України. Народному Руху України доля відвела роль найпотужнішої масової громадсько-політичної організації, що об'єднала кращі національно-демократичні сили суспільства і кинула виклик панівній ролі Компартії України в державному та суспільно-політичному житті України. Серед партій України Рух займав особливе місце, бо він своєчасно визначив за головне в своїй діяльності – незалежність України, як святої справи свого існування. Дослідник історії Народного Руху України професор Г. Гончарук зазначає, що «утворивши громадсько-політичну організацію, рухівці своєчасно очолили визвольну народну хвилю, яка забезпечила формування політичної незалежності України» [9, с. 5].

Народний Рух України зародився в письменницькому середовищі, де була висловлена думка про створення Народного фронту України на зразок аналогічних неформальних об'єднань, які виникали в Прибалтиці та інших регіонах СРСР [10, арк. 20]. 16 лютого 1989 року на сторінках «Літературної України» з'явився «Проект Програми Народного Руху України за перебудову». Публікація проекту Програми Руху викликала значний суспільно-політичний резонанс, неприємний для партійної верхівки. Незважаючи на зливу критики в республіканській пресі, організо-

вані обласними осередками Компартії України заходи, що мали на меті продемонструвати неспроможність та шкідливість цілей і завдань Народного Руху України, ідея його організації ставала дедалі більш популярною серед українства. Хоч у проєкті Програми НРУ зазначалося, що основна мета Руху – сприяння Комуністичній партії у створенні такого механізму, який би ґрунтувався на справжньому народовладді та збалансованій економіці і слугував би розвитку суспільства, компартійні структури побачили в НРУ «політичну організацію, яка протистоїть Компартії України» і прагне «розпалити націоналістичні пристрасті», відволікти народ «від вирішення головних завдань перебудови» [11, арк. 16]. Наприкінці березня 1989 року В. Щербицький на цілий світ повторив свою відому в республіці мантру: «Що стосується так званого народного руху України за перебудову, то трудящі республіки в своїй масі ідею його створення не підтримують» [12, арк. 76]. За цих обставин знов розпочався тиск на засновників НРУ, щоб відтермінувати проведення Установчого з'їзду. До ЦК Компартії України надходили тривожні повідомлення про активну діяльність рухівців у регіонах. І хоч у них ще містилися оптимістичні інтонації, все ж відчувалося, що владі все важче і важче зберігати керівну роль у суспільно-політичному і економічному житті республіки. Напередодні проведення Установчого з'їзду Народного Руху України, у серпні 1989 року, на нараді в ЦК Компартії України з питань суспільно-політичного стану в республіці В. Щербицький поставив питання про зміцнення органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, доволі емоційно пояснив потребу у цьому наступним чином: «...у Львові там так розгулялися, розумієте, націоналісти, що міліція і дружинники не в змозі навіть повідбирати у них жовто-блакитні прапори та тризубці, знахабніли!» [13, арк. 11].

Формування Народного Руху України було складним і зтяжним, позначеним багатьма суперечностями, непрогнозованим розвитком подій. Відповідно до задуму керівників ЦК КПУ і КДБ УРСР Рух за перебудову повинен був відсунути на узбіччя небезпечні для радянської влади радикальні сили, що діяли під камуфляжною назвою УГС, зіткнути Спілку з Рухом, оскільки для цього були реальні підстави й на їхню дію розраховував КДБ. Адже в той час, коли борці за волю України сиділи в тюрмах і концтаборах, члени ініціативної групи сприяння перебудові були привілейованими членами суспільства. Здавалося б (і на це були розрахунки влади), що конфлікти між виразниками двох політичних позицій, протистояння, взаємні звинувачення й ненависть неминучі, але перемиг здоровий глузд і сталося несподіване: радикали-політв'язні – В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, брати Горині та інші, що очолювали УГС і проти яких воювала влада на чолі з КДБ – пішли на свідомий компроміс, влилися в Народний Рух України за перебудову, творили рухівські обласні та районні

організації, увійшли в керівництво Руху. Приклад порозуміння й співпраці політиків двох відмінних політичних позицій є доказом, як у складних ситуаціях необхідними бувають мудрі компроміси, що йдуть не на шкоду, а на користь загальній справі.

Ініціатори створення Народного Руху України прагнули скористатися реформаторським курсом М. Горбачова для внесення змін у національну політику, розширення повноважень маріонеткової УРСР, надання їй статусу держави з усіма атрибутами в «сузір'ї СРСР» (за висловом Д. Павличка), тоді як колишні політв'язні, що становили ядро УГС, від закликів до створення конфедерації перейшли до заяви про повну самостійність України. Не відповідають дійсності твердження деяких авторів про те, що Рух перед Установчим з'їздом і під час його проведення ставив своєю метою побудову Української незалежної держави. Про таку мету не було та й не могло бути мови ні у проекті Програми НРУ, ні під час її прийняття на Установчому з'їзді. Мету, яку ставив Рух, чітко й недвозначно висловив напередодні Установчого з'їзду І. Драч: «Я, за Україну вільну, суверенну в складі оновленої Федерації на основі нового союзного договору. Упевнений, він буде». Такої ж думки дотримувалися на Установчому з'їзді промовці – ініціатори створення Руху. Іншу позицію зайняли колишні політв'язні. Члени УГС відверто закликали учасників з'їзду до боротьби за незалежну Українську державу. Найчіткіше про це сказав В. Чорновіл: «Єдиним порятунком для всіх нас ми вважаємо повну державну незалежність України, здобуту мирними, демократичними, конституційними шляхами» [14, с. 2]. І хоча заклики лідерів УГС, підтримані значною частиною делегатів з'їзду (виступ В. Чорновола кілька разів переривався бурхливими оплесками), були проігноровані при внесенні доповнень до Програми, делегати від УГС (їх була чимала кількість) не робили спроби зірвати з'їзд, а проявили і далекоглядність, і здатність передбачати еволюційний розвиток подій.

8-10 вересня 1989 року відбувся Установчий з'їзд Народного руху України, в якому взяли участь, за даними мандатної комісії, понад 1 100 делегатів і численні гості. За освітнім цензом 800 осіб мали вищу освіту, в їх числі 3 академіки, 2 члени-кореспонденти, 28 докторів і 96 кандидатів наук. Жіноча стать була репрезентована 98 делегатками [15, арк. 8-9]. Установчий з'їзд прийняв Програму і Статут, затвердив друкований орган Руху – «Народну газету», обрав керівні органи. З'їзд продемонстрував, що в рамках Руху об'єдналися дві суспільно-політичні течії – помірковані і радикали. Вони по-різному формулювали свою відповідь на основне питання: в якій формі має проявитися реальний суверенітет України? В. Яворівський, І Драч, Д. Павличко та інші виступали за суверенну Україну в рамках реорганізованої союзної федерації і за лібералізацію порядків в КППС. В. Чор-

новіл, Л. Лук'яненко, М. Горинь, С. Хмара і їх прихильники наполягали на виході України зі складу СРСР, на утвердженні в суспільстві повноцінного плюралізму. Однак різниця у поглядах, як відзначив В. Чорновіл, не мала, на його думку, істотного значення на початковому етапі діяльності Руху. «Від того, зазначав він, що – Лук'яненко чи Чорновіл бачать майбутню Україну незалежною, демократичною державою, а Драч і Яворівський хочуть більшого суверенітету її в реорганізованому Союзі, що перші обстоюють політичний плюралізм, а другі поки що воліють лібералізації партії, до якої вони належать, ще не підстава до роз'єднання. Якраз Народний рух і покликаний об'єднати всіх, кому болить доля України, для конкретних щоденних справ» [16, с. 282]. Взаємна толерантність сприяла досягненню компромісу між носіями двох протилежних орієнтацій. Зблизившись, вони спільно створили півмільйонну рухівську потугу, здатну ненасильницькими діями боротися за волю України.

25-28 жовтня 1990 року відбулись велелюдні II Всеукраїнські збори Народного Руху України, на яких були присутні 2 125 делегатів, у тому числі 418 депутатів різних рівнів. Серед гостей були представники посольств США і Канади в СРСР, представники консульств Болгарії, Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Франції, Чехословаччини в Києві, громадсько-політичних організацій з усіх республік СРСР та ряду зарубіжних країн, численна українська діаспора. Великі збори ухвалили низку важливих документів, внесли принципи зміни до Програми та Статуту. Зокрема, з Статуту НРУ були вилучені слова «за перебудову», а до Програми включено положення про головну мету Руху – досягнення незалежності України [17, с. 10].

Після доведення до всієї української спільноти ідей, заяв, протестів, інформації про утворення Руху і подій тих днів епіцентр розвитку подій перемістився в іншу площину. Народ не сприйняв ідею перебудови і нестримно рушив до незалежності. Проголошення в основних документах Народного Руху України таких понять, як гуманізація, демократизація, справедливість, суверенітет та аналогічні категорії саме в цей історичний час сприяли підвищенню політичної активності українського суспільства. Дана стратегія була політично обгрунтованою та виправданою, тому що дозволила досягти бажаного результату – здобути незалежність не проливши жодної краплі крові. Значний внесок в утвердження незалежності нашої держави зробила національно свідомо інтелігенція України та неординарна постать одного із лідерів Народного Руху України – безстрашно-го В'ячеслава Чорновола, який сприяв перетворенню НРУ у вагому політичну силу. В одній із своїх листівок «Потрібні зміни, відповіді на важливі питання», він стверджував, що «Україну підніме патріотизм. Патріотизм є. Він у серці кожного українця. Треба об'єднати наші серця. Рух України

вперед вимагає зусиль усієї нації»[18, с. 103]. Саме патріотизм є важливим чинником розбудови української держави та формування свідомості кожного громадянина. Базовими засадами єдності є духовне єднання, віра в необхідність кардинальної перебудови суспільного життя на засадах честі, добра, справедливості, рівності, демократії.

В перший же рік свого існування Рух організував ряд великих масових заходів, метою яких була боротьба за державну незалежність, відродження української нації, відтворення історії українського народу і державності. Найбільшими заходами Руху були: масовий виїзд на Нікопольщину та Запоріжжя до 500-ліття запорізького козацтва (07-12.08 1990 року); великі заходи під Берестечком, Батурином, в Лубнах і Хотині; відзначення річниці проголошення 15 березня 1939 року незалежної держави – Карпатської України; організація підняття 24 липня 1990 року на щоглі біля будинку Київської міської ради синьо-жовтого прапора тощо. Наймасштабнішою ж акцією, організованою Народним Рухом України, став «живий ланцюг», проведений 22 січня 1990 року на честь річниці Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки 22 січня 1919 року. У зв'язку з підготовкою до проведення цієї акції була проведена низка організаційних заходів. 13 січня 1990 року Велика Рада Руху відбула свою третю (спеціальну) сесію, присвячену дню Соборності України. Тут було вирішено закликати всіх громадян взяти активну участь у святкуванні дня Соборності України. Рада затвердила організаційну структуру свята. 15 січня на засіданні Центрального Проводу НРУ було заслухано інформацію про підготовку до цього свята. Питання про організацію й проведення свята були розглянуті на засіданнях керівництва Київської, Львівської, Житомирської, Хмельницької та Івано-Франківської обласних (крайових) організацій. Секретаріат НРУ випустив листівку, в якій закликав до боротьби за економічну й політичну незалежність України. Напередодні цієї важливої події керівники НРУ І. Драч, Ю. Бадзьо, М. Горинь виступали на установчому з'їзді Української студентської спілки. Вони підкреслили свою зацікавленість у студентських масах та забезпечення перемоги Руху на виборах 1990 року, їхню активну участь у проведенні масової акції – створення «живого людського ланцюга» від Києва до Львова 22 січня [19, арк. 218].

Особливе враження і величезний резонанс справили на громадськість організований НРУ «живий ланцюг злуки» за маршрутом Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки. Організація «живого ланцюга» зустріла різку опозицію влади. Однак керівники УРСР і влада на місцях, аби не загострювати ситуацію, не наважилася на вжиття будь-яких силових методів [20, арк. 1-2]. За інформа-

цією Міністерства внутрішніх справ для ЦК Компартії України, у цій акції взяло участь близько 450 тисяч осіб (згідно з рухівськими даними, близько одного мільйона осіб). Для доставки учасників за маршрутом використано близько 840 автобусів, виділених екскурсійними бюро та підприємствами, а також 23 000 одиниць приватного автотранспорту. Лише одна Тернопільська обласна (крайова) організація НРУ до участі в «живому ланцюгу» мобілізувала 60 тисяч осіб, надавши для цього 163 автобуси та 4,5 тисяч власного транспорту [21, арк. 2]. Для забезпечення порядку задіяно 8 000 працівників органів внутрішніх справ, понад 3 000 членів ДНД. Крім цього на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей та міста Києва на відзначення цієї дати було проведено 30 мітингів, у яких взяло участь близько 95 тисяч осіб (ці дані також применшено щонайменше вдвічі). Основний зміст промовців зводився до увічнення дати об'єднання УНР і ЗУНР та до закликів боротися за незалежну самостійну Українську державу.

В Києві мітинг відбувся «при незліченній людності з усіх куточків України», на майдані біля Софіївського собору, де сімдесят один рік тому вперше було проголошено Соборність України і звідкіля починався «живий ланцюг» тепер. На мітингу, який вів Д. Павличко, виступили голова НРУ І. Драч, керівник секретаріату НРУ М. Горинь, народні депутати СРСР В. Яворівський, С. Конев, М. Куценко, письменники Б. Тимошенко, О. Гончар, Ю. Мушкетик, П. Мовчан, представники Української Греко-Католицької та Української Автокефальної Православної церкви, всього понад 30 осіб. Серед учасників мітингу були представники всіх областей України. На майдані майоріло 550 синьо-жовтих, червоно-чорних та малинових прапорів, люди тримали портрети гетьманів Івана Мазепи та Петра Сагайдачного, першого Президента УНР М. Грушевського, одного з керівників Директорії УНР В. Винниченка. Тут же розповсюджувалися самвидавні газети «Досвітні вогні», «Голос», латвійська «Атмода». Учасники мітингу поклали квіти до пам'ятника Т. Шевченку та на могилу М. Грушевського на Байковому цвинтарі. Мітинг прийняв резолюцію, в якій пропонувалося 23 січня вважати святом Соборності України. В інформації МВС також зазначалося, що в низці міст і населених пунктів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Житомирської, Запорізької, Кримської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та Чернівецької областей відбулися ще 15 мітингів та інших масових акцій, в яких взяло участь 133000 осіб, на яких також обговорювався Акт Злуки 22 січня 1919 року, питання демократизації суспільства, підтримки української мови[22, арк. 2-4].

Відзначення події Акта Злуки виявилось настільки вражаючим, що навіть щедра на чорні фарби комуністична преса змушена була визнати

її як значний успіх Руху. Відгуки про свято Соборності, яке всім своїм змістом мало виключно об'єднуючий, гуманний, мирний характер, організоване Народним Рухом України, затьмарило інформацію як «про день смерті В.І. Леніна, так і про мітинг, присвячений 72-й річниці повстання арсенальців»[23, с. 84]. Важливим результатом організованих НРУ в початковий період своєї діяльності суспільно-політичних акцій стала консолідація українського народу навколо спільної мети, можливість ідентифікувати себе як представників українського етносу, а не як представників єдиного радянського народу – міф, який довгі роки насаджувався комуністичною пропагандою представникам всіх етносів, що входили до складу радянської імперії, в тому числі і українському, одному з найбільш чисельних європейських етносів. Зрозуміло, що такі широкомасштабні акції не могли не сколихнути приспану комуністичними балачками країну і привести її до незалежності. Відзначені події яскраво засвідчили концептуальні вектори Руху у відношенні до вітчизняної історії, нового підходу у відродженні національної самосвідомості та ідентичності, повернення до своїх джерел та формування національно-демократичних цінностей. Величезна підтримка населення в проведенні зазначених суспільно-політичних акцій сприяла подальшому зростанню авторитету НРУ в самих широких верствах українського суспільства.

Набираючий авторитету своїми активними діями Народний Рух України ставав дедалі небезпечною силою для тогочасної однопартійної влади. Якщо раніше у діяльності лідерів Руху керівництво ЦК Компартії України вбачало лише загрозу втрати цілісності КПУ, то тепер В. Чорновіл, І Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, П. Мовчан та інші діячі Руху сприймалися як серйозні конкуренти на майбутніх виборах до Верховної Ради УРСР. На засіданні політбюро ЦК КПУ лідер українських комуністів В. Щербинський зауважив: «Хочу підкреслити, що на нас чекає серйозна боротьба, в якій вже виявилися реальні противники... Мета цих Драчів та інших опозицій... - прийти до влади. Причому вони впевнені, що якщо їм не вдалося на минулих виборах у Верховну Раду пробратися, то вони хочуть взяти реванш в місцеві органи влади» [24, арк. 20].

В умовах наростання в суспільстві демократичних процесів і національного відродження в березні 1990 року відбулися перші за радянських часів вибори до Верховної Ради України і місцевих рад. Вони відзначалися великою активністю виборців: на виборчі дільниці з'явилися 85% тих, хто був занесений до виборчих списків[25, с. 678]. Їх особливість полягала в тому, що за депутатські місця боролися представники Демократичного блоку, в який входив Рух, що утворився напередодні виборів з числа тих претендентів, котрі виступали з антикомуністичних позицій, вимагали реального політичного й економічного суверенітету України, прийняття

нової Конституції, боролись за її національне відродження. В цілому по Україні Демократичний блок, в якому основною силою був Рух, здобув приблизно 25% депутатських місць, на основі чого було створено досить активну, сконсолідовану парламентську опозицію, що отримала назву – Народна Рада. При цьому у трьох західних областях: Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській Рух одержав повну перемогу, а Компартія в радах перейшла в опозицію[26, с. 418]. До Народної Ради увійшли 125 депутатів, серед яких такі відомі діячі, недавні політичні в'язні, як публіцисти В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, Богдан і Михайло Горині, поетеса І. Калинець та інші. Головою Народної Ради обрали академіка І. Юхновського, його заступниками – Л. Лук'яненка, Д. Павличка, О. Ємця, В. Філенка. Це була перша за часів радянської влади політична опозиція у вищому законодавчому органі України. Активна і наступальна тактика членів Народної Ради із залученням позапарламентських сил, в першу чергу Руху та інших національно-демократичних організацій, вільних профспілок, студентської молоді, дала про себе знати прийняттям важливих законодавчих актів, котрі проклали шлях Україні до незалежності.

Видатним історичним кроком на шляху до незалежності, безумовно, стало прийняття з ініціативи демократичного блоку Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, яка проголосила, зокрема, «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». В Декларації проголошувалася республіканська власність на землю та її надра, намір держави забезпечити національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Представникам усіх національностей, що проживали на території республіки, гарантувалося право на вільний національно-культурний розвиток [27].

Вирішальні події на шляху до державної незалежності України та її національно-культурного відродження настали в 1991 році. Вони були тісно пов'язані з перемогами демократичних сил в багатьох республіках, народи яких створили національні рухи і фронти за відновлення власних незалежних держав і вимагали відокремлення від Радянського Союзу. Настав час руйнування комуністичної імперії.

Намагаючись врятувати останню в світі імперію від розвалу, кремлівське керівництво підготувало проект так званого Ново-Огарьовського договору, який під гаслом: «Сильні республіки – сильний центр» передбачав створення оновленої нової імперської держави під назвою «Союз Суверенних Республік». Підписання договору було призначено на 20 серпня 1991 року. Незважаючи на гучні заяви про надання республікам

більше самостійності, насправді їхній суверенітет ставився під реальну загрозу. Але в червні 1991 року Верховна Рада України відклала розгляд союзного договору на вересень, 5 липня прийняла закон про заснування поста Президента. Проти нового Союзного договору виступили не тільки національно-демократичні сили в республіках, у тому числі й в Росії, але й найбільш рішуче ті, хто не бажав миритися з наданням республікам будь-якої самостійності і свободи. Кремлівська верхівка жодним чином не бажала випустити з своїх рук важелі правління комуністичною імперією. Але сталося так, що саме ці захисники комуністичної імперії, самі того не бажаючи, завдали найбільшого удару по спробі зберегти реформований Союз. 19 серпня розпочався заколот: було створено антиконституційний державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС, хоча більш відома російська аббревіатура – ГКЧП), до якого ввійшли особи з найближчого оточення Президента СРСР М. Горбачова. Заколотники заявили про введення в СРСР надзвичайного стану, Горбачова було ізольовано на його дачі в Криму. Заколотники ставили однією із цілей зірвати підписання нового Союзного договору, призначеного на 20 серпня. Однак формування армії, міліції і КДБ на місцях не поспішали виконувати злочинні накази заколотників, а деякі підрозділи перейшли на бік народу.

Роль Народного Руху України в боротьбі проти заколотників була, безумовно, великою. Це проявилось у розгортанні масштабної роботи по організації мітингів протестів в багатьох містах проти гекачепістів, акцій непокори, підготовці Всеукраїнського політичного страйку, зборі підписів проти змовників. Ті дні показали, що рухівці у будь-яких умовах здатні вести боротьбу за волю України. Рухівцями упродовж 19-20 серпня в приміщенні Спілки письменників було проведено чотири оперативні прес-конференції. Саме на них з різноманітною інформацією щодо вирішення ситуації, що склалася, виступили відомі громадські діячі і народні депутати, зокрема І. Драч, І. Заєць, О. Ємець, Л. Лук'яненко, Д. Павличко, Л. Танюк, І. Юхновський, В. Яворівський та інші. Уже на першій прес-конференції В. Чорновіл зазначив те, що в країні відбувся державний антиконституційний переворот, у якому задіяні КДБ, міліція та армія: «Переворот – партійно-мілітаристський, адже усі заколотники – члени Політбюро і ЦК КПСС. Саме такими діями правляча верхівка повністю себе дискредитувала і найкращим виходом для неї був би саморозпуск»[28, с. 367-368]. У Заяві Народного Руху України від 20 серпня з приводу державного перевороту в СРСР І. Драч закликав всіх громадян України не підкорятись волі заколотників, створювати організаційні структури активного опору, які будуть координувати Всеукраїнський страйк, який рухівці вважали єдиною мирною дією зброєю в боротьбі за волю й добробут Української держави [29, с. 1].

Штаб гекачепістів проіснував до 23 серпня. Заколот провалився і став кінцем СРСР. Так безславно закінчилася спроба верхівки комуністичної диктатури зупинити демократизацію суспільства, врятувати імперію. Провал воєнно-комуністичного заклоту відвів від народів загрозу нових жертв, кривавих розправ і страждань. Керівництво ЦК Компартії України, яке попри словесну завісу, фактично опинилося на боці заколотників, виявилось повністю деморалізованим. Скориставшись новою ситуацією, Народна Рада, головною силою якої був Народний Рух України, 24 серпня на терміново скликаній позачерговій сесії українського парламенту вимагала негайно проголосити повну державну незалежність, аби захистити Україну від можливих нових зазіхань на її суверенність. Конституційною більшістю голосів («за» – 346 депутатів) Верховна Рада України проголосила історичний Акт незалежності України. В цьому доленосному документі, зазначалося:

«Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України,
- Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення»[30].

Хто ж був автором чи авторами цього історичного документа?

«Головний автор, – свідчить тодішній голова ВР України Леонід Кравчук, – Дмитро Павличко. Коли ми починали працювати, то з Дмитром Васильовичом обговорили концептуальну форму документа. Він мусить бути коротким, з точними формулюваннями. Хто ще працював над ним, я не знаю... Я взяв і прочитав текст Акта про незалежність України і відразу поставив на голосування.

Що було потім, словами передати важко: радість, сльози, піднесення, ейфорія...» [31, с. 208].

Тоді ж Верховна Рада України ухвалила рішення про проведення республіканського референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності України усім українським народом одночасно з виборами Президента України 1 грудня 1991 року. 30 серпня 1991 року президія Верховної Ради України, виходячи з того, що керівництво Компартії України своїми

діями підтримало державний переворот, взагалі заборонила КПУ. Зробити це позиція змогла у «блоці» з колишніми комуністами, які, рятуючи власні позиції, продемонстрували тепер, що вони «святіші за папу римського», і заборонили діяльність своїх спільників по Компартії України.

27 серпня 1991 року І. Драч від імені керівництва Народного Руху України оприлюднив заяву, в якій, зокрема, зазначалося: «Історичним актом Верховної Ради України наша Батьківщина проголошена незалежною державою...

Зроблено гігантський крок історичного значення для досягнення мети діяльності Народного Руху України (Рух) – побудову незалежної демократичної Української держави...

Ми занепокоєні заявами про перегляд кордонів, прагнення розчленувати нашу Батьківщину – Україну. Надіємося, що досвід попередніх володарів Росії зупинить зазіхання нинішніх керівників РРФСР...

Закликаємо керівників сусідніх держав керуватися Гельсінським Заключним Актом, який є надійним фундаментом добросусідства і мирного розвитку. Непорушність кордонів, взаємовигідне співробітництво, відкритість і відвертість в спілкуванні дозволять нам ввійти достойними членами в новий європейський дім, в світове співтовариство» [32, арк. 9].

За своїми геополітичними параметрами незалежна Україна одразу стала помітним державним утворенням. Адже тут розташований геополітичний центр Європи. Площа держави в тодішніх її кордонах становила 603,7 тисяч квадратних кілометрів. За цим показником Україна посідала друге місце в Європі після Росії, проживало 46 мільйонів чоловік. Проголошення Акта незалежності України започаткувало нову еру в історії української державності. Це стало логічним і тріумфальним завершенням діяльності Народного Руху України від створення перших осередків ще до Установчого з'їзду. Було це також результатом боротьби В'ячеслава Чорновола за незалежність впродовж всього його попереднього життя. Програмну мету Народного Руху України – незалежність України – було досягнуто.

Джерела та література

1. Шляхи до цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують// Український історичний журнал. – 1992.- №8.- С. 7.
2. Винниченко В. Відродження нації. Частина 1. – К., 1990.- С. 42.
3. Указ Президиума Верховного Совета СССР// Правда. – 1972.- 21 мая.- С.2.
4. Про серйозні недоліки та помилки однієї книги// Комуніст України. – 1973.- №4.- С. 77-82.
5. Информационное сообщение о Пленуме Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза// Правда. – 1973.- 28 апреля.- С. 1.
6. Лазебник Ю. Щербицький і українська мова// Літературна Україна. – 1990.- 23 серпня.- С. 6.

7. Кульчицький С. В. Народження Народного Руху України// Український історичний журнал.- 2010.- №1.- С. 10.
8. Бойко О. Україна 1991-1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього?.- К., 1996.- С. 140-141.
9. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. – Одеса, 1997.- С. 5.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України).- Ф. 1. - Оп. 32. - Спр. 2658.- Арк. 20.
11. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 32.- Спр. 2557.- Арк. 16.
12. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 32.- Спр. 2642.- Арк. 76.
13. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 2.- Спр. 1005.- Арк. 11.
14. Горинь Б. Народний Рух України: осмислення пройденого часу// Час Руху.- 2012.-№18(195).- С. 2.
15. ЦДАГО України.- Ф. 270.- Оп. 1.- Спр. 2.- Арк. 8-9.
16. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову. – К., 2000.- С. 282.
17. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали.- К., 2009.- С. 10.
18. Дзіндра Л.Ф., Шмирьова В.І., Гусак Ю.А. Формування політичної нації в Україні та її роль в розбудові незалежної держави// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України.- Одеса, 2011.- С. 103.
19. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 32.- Спр. 2555.- Арк. 218.
20. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 32.- Спр. 2861.- Арк. 1-2.
21. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 32.- Спр. 2767.- Арк. 2.
22. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 32.- Спр. 2767.- Арк. 2-4.
23. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія.- Одеса, 1997.- С. 84.
24. ЦДАГО України.- Ф. 1.- Оп. 11.- Спр. 2038.- Арк. 20.
25. Литвин Володимир. Історія України.- К., 2009.- С. 678.
26. Історія України: нове бачення. У двох томах. Том 2.- К., 1996.- С. 418.
27. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року.- К., 1990.
28. Чорновіл В. Це був партійно-мілітаристський путч// Хроніка опору. Збірка матеріалів.- К., 1991.- С. 367-368.
29. Заява Народного Руху України з приводу державного перевороту в СРСР// За вільну Україну.- 1991.- 22 серпня.- С. 1.
30. Акт проголошення незалежності України.- К., 1991.
31. Цвілюк С.А., Кутузова Н.Г. Інтелектуальна еліта і відродження української державності// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ.- Одеса, 2009.- С. 208.
32. ЦДАГО України.- Ф. 270.- Оп. 1.- Спр. 112.- Арк. 9.

*Дацюк Олександр,
м. Хмельницький*

ФІЛОСОФСЬКА ТЕОЛОГІЯ ТА ІНДУКТИВНЕ ДОВЕДЕННЯ БОЖОГО БУТТЯ Р. СВІНБОРНА

За словами відомого українського філософа Андрія Баумейстера, останні десятиліття у рамках аналітичної філософії, філософська теологія переживає відродження. В американських, англійських та німецьких університетах вона завжди була і залишається університетською дисципліною. Так, у Мюнхені викладається католицька і євангелічна теологія, в Мюнстері також є цілий факультет теології, а у 1834 році в університеті кн. Володимира (теперішній Київський університет ім. Тараса Шевченка) також вивчалася і православна і католицька теологія (тоді там навчалося та викладало багато студентів і професорів поляків). Як не дивно, теологію в Європі вивчають світські люди – це світська університетська дисципліна, яка має деякі відмінності від курсів духовних навчальних закладів [1].

Факт відродження теології як академічної дисципліни підтверджують новітні видання, наприклад «Оксфордське керівництво з філософської теології» (2013), «Нове природне богослов'я» (*Teologia naturalis*) Вільяма Крейга і Джеймса Морленда (2014), «Існування Бога» Річарда Свінборна (2015) та ін. Короткий аналіз індуктивного доведення існування Бога Річардом Свінборном у його *Teologia naturalis* і складає предмет цієї статті.

Р. Свінборн – заслужений професор філософії християнства Оксфордського університету, православний християнин, наш сучасник (нар. 26 грудня 1934 року). У своїй ґрунтовній праці він будує принципово нову модель теології «*Teologia naturalis*», виходячи з досягнень сучасної науки і аналітичної філософії релігії.

Багато дослідників працю «Існування Бога» вважають основною книгою Свінборна, до написання якої він йшов довгі роки, маючи інтерес до теології та філософського обґрунтування буття Бога зі студентських років (диплом з теології він тримав в Оксфорді у 1960 році), а з 1972 року присвятивши філософії релігії увесь свій академічний інтерес. Так, перша редакція «Існування Бога» побачила світ ще у 1979 році.

У цій книзі, яка принесла Свінборну найбільшу популярність, автор поставив перед собою задачу заново викласти основи «*Teologia naturalis*», приводячи аргументи, починаючи від загальних характеристик світу і завершуючи доведенням існування Бога. Підсумком апології Свінборна стає книга «Воскресіння Христове», де автор науково доводить тілесне воскресіння Спасителя.

Свінборн, як було зазначено вище, ставить своєю метою індуктивно довести високу ймовірність існування Бога. Критично оглядаючи різні аргументи, він формулює власний варіант теодицеї (лат. *theodicea* — релігійно-філософське вчення, що узгоджує існування Бога як творця і правителя світу поряд з існуванням темних сторін буття та узгоджує наявність зла й несправедливості з ідеєю мудрості, благоді та всемогутності Бога. Термін введений Вільгельмом Ляйбніцем 1710 року.). Фактично ми маємо тут справу з ретельно продуманою програмою *Teologia naturalis*.

Книга дуже насичена смыслом та філософськими термінами, там тісно словам та просторо думці. Текст Свінборна вимагає повільного і вдумливого читання. Над деякими фразами ми мусимо довго розмірковувати, неодноразово повертатися і перечитувати їх знову і знову, щоб досягнути їх остаточну суть.

Свої доводи Свінборн починає з того, що думка про існування Бога є логічно допустимою навіть для атеїста, якщо лише він здібний до дискусії (не індоктринований – за виразом О. Арестовича). Взагалі, атеїзм більше є ідеологією, ніж переконанням, тому що спілкування теїстів з атеїстами завжди проходить дуже емоційно, при чому атеїсти чомусь мають своєю метою або переконати віруючих у протилежному, або називають їх «мракобісами» і майже хтять віддати інквізиції як безнадійних та шкідливих злочинців. [3].

Отже, якщо ми логічно допускаємо думку про існування Бога, це впливає на усі інші сфери, позиції і вибір у житті, такі як: ціннісні, етичні, світоглядні та інші, бо з'являється інший фундамент.

Важливим у праці Свінборна є те, що він пропонує одразу вести дискусію на класичних основах визначення раціонального мислення, таких як наявність у ньому загальних принципів, системи та когерентності (або, простіше - відсутності протиріччя). Останнє особливо важливо. Якщо бути уважним, то ми помічатимемо чимало протиріч у багатьох твердженнях, наприклад лише у нашому народі слова «Пасха» і «карма» можливо зустріти у контексті одного речення: «Якщо не святкувати Пасхи, зіпсується карма» [3].

Розглядаючи ймовірність гіпотези теїзму у її співвідношенні з новими даними досвіду і з фоновим знанням, Свінборн задається важливим питанням: чи є справедливим, що ймовірність істинності гіпотези теїзму при цьому співвідношенні буде вищою. У рамках свого методу, він звертається до теореми Байєрса (одна з теорем елементарної теорії вірогідностей), яка дозволяє визначити ступінь вірогідності тієї чи іншої події на основі інших, пов'язаних з нею подій. Так, вірогідність гіпотези залежить від її простоти, а також від того, наскільки вона погоджується з фоновими дани-

ми, які, у свою чергу, є таким знанням про предмети, яке ми сприймаємо на віру, бо вони не вимагають доказів та додаткових пояснень.

Тому при оцінці загального явища, такого як фізичне існування всесвіту, Свінборн, розглядаючи впорядкованість законів природи, оцінює їх вірогідність з урахуванням того, що існує фізичний всесвіт. Ключовою детермінантою теїзму тут є простота і цей фактор, за думкою вченого, є визначальним у всіх випадках. Розвиваючи далі натуральну теологію, Свінборн підносить від факту існування впорядкованого всесвіту до гіпотези теїзму, тобто до твердження до «Бог існує». Він задається важливим питанням: чи є існування фізичного всесвіту простим фактом, чи воно піддається обґрунтуванню? І хоч є фізичні пояснення того, чи іншого феномену, повстає питання про те, чи є пояснення цього пояснення і т. д., тобто ми маємо потребу знайти першопричину. Так, пояснення в рамках теїзму – завжди особистісне, бо воно пояснює феномени на основі дії особистості.

Через логічні експерименти, використовуючи поняття можливих світів, Свінборн розглядає різні атрибути цієї особистості і показує, які властивості мають бути притаманними їй з необхідністю, і які наслідки це тягне за собою. За думкою автора книги, гіпотеза теїзму постулює не лише найпростішу відправну точку особистісного пояснення (простішу за теорію кількох богів, чи бога з обмеженими можливостями), але й найпростішу відправну точку пояснення властивостей фізичного всесвіту. [4; ст. 39].

Послідовно розглядаючи еволюцію всесвіту, починаючи з «Великого вибуху» і закінчуючи виникненням *Homo sapiens*, Свінборн показує, що виникнення раціональних агентів, які володіють свободою волі, на пряму витікає з поняття всемогутньої, всесильної, всезнаючої і всеблагі особистості. («Людськими свободними агентами» (*humanly free agents*)), Свінборн називає одушевленні субстанції з моральним знанням і обмеженою свободою волею, силами та знаннями) [2]. Спочатку Свінборн стверджує, що існує висока вірогідність того, що особистість, яка має певні властивості (Бог) створює тілесних істот людського типу... Далі автор намагається довести, що, якщо Бог не існує, то неможливо, щоб всесвіт був налаштований на створення тілесної людини. Однак смисл людського тіла, за думкою автора, полягає у тому, що для людини воно є засобом пізнання і реалізації цілей. Сутність людини полягає також у її усвідомленому бутті: у переконаннях, думках, бажаннях і (за допомогою вільного вибору) у досягненні цілей. Свінборн стверджує, що малоімовірно, у випадку неіснування Бога, що людське тіло дасть початок свідомості людини.

Далі він розглядає проблему свободи волі і пов'язаний з нею комплекс питань. Свінборн підкреслює, що можливість свobodного вибору несе разом із собою велике зло, але існує межа страждань, на які Бог наражає

розумні істоти (за виключенням їхнього вільного вибору). Таким чином, автор книги змушений звернутися до найскладнішої проблеми, яка виникає перед апологетами християнства, – це проблеми зла. Усе зло, яке існує у світі, Свінборн розділяє на моральне (тобто, те, яке виникає у наслідок вільного вибору людини, а також у наслідок необачності) і природне (інші прояви зла, такі, як порочні пристрасті, невиліковні хвороби, стихійні лиха, тощо). Якщо Бог існує, це означає, що Бог дозволив існувати і цим проявам зла. Свінборн розглядає тут не лише страждання людей, але й страждання тварин, припускаючи, що чим вище організація тварин, тим більше вони підвладні стражданням.

Розвиваючи далі свій варіант теодицеї, Свінборн приводить відомий приклад, який ще у 1979 році приводив Уільям Роу: оленя, яке гине у пожежі. Це приклад був запропонований Роу у якості ілюстрації безглузлого зла. [5; ст. 335–341.]. Питання полягає у наступному: чи існує благо, яке перевищувало б страждання безвинної істоти та робило б їх осмисленими? Свінборн пропонує свій варіант відповіді на це запитання. За думкою автора, по-перше, наявність у світі зла дозволяє проявитися таким благам як відвага, стійкість, співстраждання, тощо; по-друге, загибель оленяті містить у собі когнітивну цінність, адже вона дозволяє іншим особам отримувати знання про те, як і чим можна викликати і подолати зло – знання, яке вони повинні мати для того, щоб у них був повноцінний вибір у здійсненні добра, або зла. І нарешті, Свінборн підкреслює, що лише Бог як Творець усього, що існує, має такі права, якими ми не можемо володіти по відношенню до інших людей: дозволити страждати когось заради його ж блага, або блага іншого може лише той, хто виконує батьківські функції.

Вище вже було сказано про те, що гіпотеза теїзму розглядається Свінборном у її співвідношенні з фоновими даними та даними досвіду. В ключній частині книги автор звертається до таких специфічних свідчень, як данні релігійного досвіду. Він розглядає поняття чуда і визначає його, як «виникнення такої події, яка неможлива при дії даних законів природи» [4; ст. 44]. Правда, закони природи не виключають наявність деяких інцидентів, а це означає, що тут неможна застосовувати поняття «порушення» законів природи. У такому випадку є високою ймовірність, що даний інцидент є безпричинною подією типу, який не повторюється, або він має причину, і ця причина знаходиться поза межами системи природних законів, отже ця подія являє собою не справжнє порушення природних законів. Тут Свінборн припускає, що чудо може бути відповіддю Бога на молитви людей, або час від часу, Бог може відзначати Своєю печаткою діяння, або проповідь тих, чи інших людей, показуючи таким чином, що це є діяння Божі.

Тож, повертаючись до поняття релігійного досвіду, слід відзначити, що Свінборн відокремлює наступну його ключову характеристику: досвід

робить релігійним те, яким способом суб'єкт його отримує. Автор виділяє п'ять видів релігійного досвіду, розрізняючи при цьому суспільне і приватне сприйняття цього досвіду. Перші два види релігійного досвіду відносяться до суспільного сприйняття, а три останніх – до приватного. По-перше, це досвід, який здається суб'єкту досвідом присутності Бога під час сприйняття звичайного нерелігійного об'єкта (наприклад хтось, дивлячись на зіркове небо, може зненацька усвідомити його, як Боже творіння). По-друге, це досвід, який люди отримують, сприймаючи незвичайні, але доступні сприйняттю інших людей об'єкти (наприклад, це досвід тих, хто були свідками явлення воскреслого Христа). До третього виду релігійного досвіду Свінборн відносить ті випадки, коли суб'єкт в індивідуальному порядку отримує той, чи інший чуттєвий досвід, який можна описати звичайними словами (наприклад, він бачив сон, у якому ангел щось сповістив йому). До четвертого виду релігійного досвіду відноситься той випадок, коли суб'єкт в індивідуальному порядку отримує чуттєвий досвід, який неможливо описати звичайними словами (містичний досвід). П'ятий, і останній, вид релігійного досвіду складається у тому, що суб'єкт, отримуючи його, не отримує ніякого чуттєвого досвіду взагалі. Суб'єкту здається, що він усвідомлює Божу присутність.

З поняттям релігійного досвіду пов'язаний важливий принцип – принцип довіри. Свінборн вважає, що одним з принципів раціональності є те, що якщо суб'єкту здається, що щось існує, то є вірогідність того, що воно насправді таки існує. Звичайно, Свінборн вводить ряд обмежень щодо принципу довіри, у тому рахунку відсутність наркотичної залежності, або психічного захворювання у суб'єкта релігійного досвіду. Таким чином, він приходять до думки про те, що релігійний досвід має значну доказову силу і суттєво підвищує вірогідність існування Бога, і це залежить від сформованого ним принципу довіри, згідно з яким сприйняття мають прийматися як такі у випадку відсутності підґрунтя для сумнівів.

Одною з основних тез Свінборна є твердження про те, що є велика вірогідність того, що у світі, де живуть люди і тварини, закони природи можуть бути такими, що у будь-якому випадку вони приведуть людей до релігійного досвіду. Але, якщо Бог існує, то існує і велика вірогідність того, що вони матимуть цей досвід, або через те, що Бог встановив такі закони, які народжують релігійний досвід, або через те, що Бог його викликає напроям. Тож, відповідно до закладеної у людину здібності реагувати на існування речей, у неї з великою ймовірністю виникає переконання, що Бог таки існує. [4; ст. 45] .

Звісно, робота над текстом книги Свінборна є кропіткою. Це залежить, зокрема, і від труднощів перекладу, і від уживаної автором специфічної термінології. Так, ряд термінів неможливо перекласти адекватно. За твер-

дженням перекладача, «ряд визначень не мають аналогів в російській (українській) мовах, так, наприклад, вираз «ultimate brute fact» – кінцевий грубий факт, означає той факт, що не має подальшого пояснення» [2]. Отже, праці Свінборна, як і всі праці з аналітичної філософії, вимагають повільного читання із застосуванням допоміжної літератури, але їх цінність для нас є очевидною, адже автор, застосовуючи раціональну аргументацію, ясно і достовірно доводить існування Бога, що є, можливо, найважливішим питанням, яке будь-коли хвилювало людство.

Висновки автора є для нас дуже важливими і тому, що він обґрунтовує можливість, за допомогою розуму, ясно і достовірно прийти до істини існування Бога, усупереч скептицизму Канта, Юма та інших філософів.

Вивчаючи твори Свінборна, ми відкриваємо широкий простір для співіснування віри в Бога і теоретичної філософії. Свінборн стверджує не аби яку спорідненість між релігійною і науковою теоріями всесвіту, що є важливим як для віруючих вчених, так і для широкого кола мислячих людей взагалі.

Джерела та література:

1. Баумейстер А. Філософська теологія 1/5. <https://www.youtube.com/watch?v=FDJTotfq5L8>
2. Кедрова М. О. Свінборн Р. Існування Бога. Вступ. <https://azbyka.ru/otechnik/bogoslovie/sushestvovanie-boga/#note6>
3. Свінборн з Олексієм Арестовичем. <https://www.youtube.com/watch?v=qs9FPCGqWXc>
4. Суинберн Р. Есть ли Бог? М., 2001
5. Rowe W. The Problem of Evil and Some Varieties of Atheism // American Philosophical Quarterly, 1979, vol. 16, p. 335–341.

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Подано історичні довідки на 8 пам'яток військового призначення у місті Хмельницькому (Проскурів), які збудовані у XIX – XX ст., визнані пам'ятками та об'єктами архітектури місцевого значення та рекомендовані до охорони.

Ключові слова: *пам'ятка архітектури, архітектор, військове містечко, казарми, госпіталь, військове училище, місто Проскурів, місто Хмельницький, Федір Вержбицький, Карл Прусак, Йосип Каракіс.*

На сьогодні у місті Хмельницькому нараховується понад 120 пам'яток архітектури місцевого значення та об'єктів архітектури, що пропонуються під охорону. Значна частина з них одночасно є пам'ятками історії.

За функціональним призначенням можна виокремити декілька груп пам'яток архітектури (адміністративного, житлового, сакрального, індустріально-технічного та ін.), серед яких доволі велика група – будівлі військового призначення. Таких пам'яток нараховується 8, з яких 4 комплекси. Вони репрезентують різні періоди розвитку гарнізону у місті та різні типи споруд військового призначення. Серед них є казарми, житлові та штабні будівлі, інженерно-технічні споруди та ін. Участь у проектуванні споруд військового призначення брали відомі вітчизняні архітектори – Федір Вержбицький, Карл Прусак, Йосип Каракіс та ін.

Найбільшу цінність мають комплекси чотирьох військових містечок, які здебільше зберегли свою планувальну структуру. У комплекси містечок 35-го Белгородського та 46-го Дніпровського полків крім казарм та інших військового призначення споруд, входять надзвичайно цікавий тип споруд – полкові церкви. Обидві збереглись з незначними перебудовами до нашого часу.

Не менш цікаві інші пам'ятки архітектури військового призначення. Аналіз джерел та літератури дозволив скласти історичні довідки на кожен таку будівлю та запропонувати їх до публікації на сторінках видання «Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область. м. Хмельницький. Книга перша».

БУДИНОК ОФІЦЕРІВ, 1939 р. (Вул. Проскурівська, 57)

Будинок офіцерів, фото 1940 р.

Будинок офіцерів, фото 2014 р.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, П-подібний у плані, з центральним ризалітом на головному фасаді. Зведений у характерному для радянської архітектури 1930-х рр. стилі псевдоампір, основою якого було використання форм і прийомів класики. В загальній композиції домінує ризаліт із чотириколонним портиком, увінчаним трикутним фронтоном. В цілому обшир будівлі – симетричний, фасад витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів у чередуванні зі спрощеними пілястрами, які підкреслено пофарбуванням. У минулому карниз увінчувала балюстрада, яку втрачено під час чергового ремонту наприкінці 1990-х рр.

В перші десятиріччя радянської влади гарнізон Проскурова помітно розширився і набув всесоюзного значення, особливо після того, як наприкінці 1930-х рр. у місті розташувалася танкова бригада і штаб армійської групи. В цей же час було прийняте рішення про спорудження нового Будинку Червоної армії (БЧА). Місце під новобудову виділили на центральній вулиці, де знесли кілька одноповерхових будинків. Споруджував об'єкт «Військбуд №105», і до кінця 1939 р. гарнізонний БЧА був урочисто відкритий.

У травні-червні 1940 р. у проскурівському БЧА розташувався штаб Польового управління оперативного Південного фронту під командуванням генерала армії Г. Жукова. Південний фронт був створений на базі військ

Київського Особливого військового округу і мав завдання «звільнення Північної Буковини та Бессарабії з-під окупації Румунії» та приєднання цих територій до СРСР. Штаб фронту розташувався у Проскуріві, а сам Г. Жуков за короткий час відвідав майже всі частини і з'єднання округу, переважна більшість яких була розташована на території Кам'янець-Подільської області, займався оргпитаннями, проводив розширені наради. До того ж, у червні 1940 р. Г. Жуков виступив у проскурівському БЧА з промовою перед командним складом гарнізону.

У березні 1941 р. Проскурів стає адміністративним центром Кам'янець-Подільської області й у Будинку Червоної армії розташувався обком партії та комсомолу. Але не надовго – 22 червня 1941 р. розпочався збройний напад Німеччини та її союзників на західні кордони СРСР. Наприкінці червня – на початку липня 1941 р., у проскурівському БЧА розташувався командний пункт Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника М. Кирпоноса. Саме тут, 30 червня, командування Червоної армії прийняло важке рішення – до 9 липня відійти на рубіж Коростенського, Новоград-Волинського, Старокостянтинівського і Проскурівського укріпрайонів і фактично вперше офіційно розпочати відступ під натиском підрозділів Вермахту. Тим часом, 8 липня 1941 р., у Проскурів був окупований нацистами. У будівлі БЧА розташувався Гебітскомісаріат.

Після визволення у березні 1944 р., у БЧА знову розташувався обком партії. Деякий час, в лівому крилі, на другому поверсі, жив тодішній перший секретар обкому В. Бегма. На початку 1950-х років, обком переїжджає у нове приміщення, і будинок знову перейшов у розпорядження військових, змінивши свою назву на – гарнізонний Будинок офіцерів.

За останні роки Хмельницький гарнізон значно зменшився, і тому з 2005 р. Будинок офіцерів було розформовано, а його приміщення передано під навчальний корпус Хмельницького університету управління та права.

*БУДИНОК ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ,
кінець 1930-х рр. (Вул. Проскурівська, 85-85/2)*

На розі з пров. Проскурівським. Цегляний, тинькований на головних фасадах, у плані Г-подібний. Збудований у характерному для радянської архітектури 1930-х рр. стилі псевдоампір, основою якого було використання форм і прийомів класики. Складається з двох чотириповерхових будинків, з'єднаних наріжною, п'ятиповерховою спорудою. Композиція головних фасадів витримана у лаконічному ритмі віконних прорізів і балконів у чередуванні з пілястрами корінфського ордеру, які підкреслено пофарбуванням. Перший поверх рустований, розвинутий карниз увінчують

ступінчасті аттики з круглими слуховими віконцями. Наріжна споруда на першому поверсі має приміщення для торговельного закладу.

Будинок офіцерського складу, фото 1962 р.

Будинок споруджено в одному з двох кварталів центральної частини міста, які у 1935 р. були виділені міською владою військовому відомству під будівництво житла для родин командного складу проскурівського гарнізону. У 1936-1939 рр. спорудили п'ять будинків у кварталі між вул. Шевченка та Глухої (нині – Пилипчука) та два будинки, з'єднаних літерою Г – у кварталі між вул. 25-го Жовтня (нині – Проскурівська) та Глухою (нині – Пилипчука).

Нині використовується як житловий.

*БУДИНОК ПОВІТОВОГО ВОЄНАЧАЛЬНИКА,
поч. XX ст. (Вул. Пилипчука, 65).*

Будинок повітового воєначальника, фото 2016 р.

Одноповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Зведений у відкритій червоній цеглі, декор підкреслений пофарбуванням. Головний фасад симетричний, його бічні осі виділено розкріповками, увінчаними ступінчастими аттиками.

Будинок належить до зразків міської садибної забудови кінця XIX – початку XX ст., що зберігся дотепер майже без змін.

Споруджений на початку XX ст. для потреб повітового воєначальника та кулеметної команди. Від початку 1920-х рр. перебуває у відомстві міського гарнізону для різних установ.

Нині в будинку розміщується Хмельницька гарнізонна прокуратура.

*ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕЧКО 12-ї АРТИЛЕРІЙСЬКОЇ БРИГАДИ,
1895-1903 рр. (Вул. І. Франка – пров. І. Франка – вул. Ю. Сіцінського)*

Комплекс будівель військового призначення споруджений для розквартирування 12-ї артилерійської бригади, яка у 1895 р. була переведена на місце постійної дислокації до Проскурова. Під забудову військового містечка було відведено землю на колишній північній околиці міста за залізницею, поблизу вже спорудженого комплексу міських казарм.

*Військове містечко 12-артилерійської бригади, вул. І. Франка, 39,
фото 2016 р.*

*Військове містечко 12-артилерійської бригади, вул. І. Франка, 45,
фото 2016 р.*

12-та артилерійська бригада була сформована 1811 р. як 22-га польова артилерійська бригада. Після ряду реорганізацій, у 1835 р. отримала 12-й номер. Дислокувалась на Київщині, з середини 70-х рр. XIX ст. – на Поділлі (у містах Літин і Вінниця). Брала участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. З 1895 р. квартирувала у Проскуріві, з початком Першої світової війни 1914 р. залишила місто та брала участь у боях на Південно-Західному фронті.

В роки Української революції 1917-1921 рр. військове містечко використовувалось різними військовими підрозділами, в період їх перебування у Проскуріві: Армії Української Народної Республіки, Війська Польсько-го, Червоної армії.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) військове містечко перейшло в розпорядження 8-ї кавалерійської дивізії Червоного козацтва, яка згодом була перейменована в 1-у Запорізьку кавалерійську дивізію Червоного козацтва. Дивізія була найбільшим військовим підрозділом Проскурівського гарнізону у міжвоєнні роки (1920-1941 рр.).

З 1957 р. військове містечко перебувало у розпорядженні 17-ї гвардійської мотострілецької Єнакієвсько-Дунайської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії (створена 1942 р., у 1992 р. переформована у 15-ту окрему механізовану бригаду, у 2004 р. розформована), підрозділи якої перевели до Хмельницького з Угорщини. Будівлі містечка використовувались здебільше для розташування допоміжних підрозділів і під житло родин військовослужбовців.

Будинок штабу. Вул. І. Франка, 36. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Будинок вирішений у цегляному стилі. Загальна композиція симетрична. Нині використовується як житловий будинок.

Житлові будинки офіцерського складу. Вул. І. Франка, 41, 43, 47; пров. І. Франка, 3, 5, 7, 9; вул. Ю. Сіцинського, 4, 8. Одноповерхові, цегляні, на кам'яному фундаменті, у плані прямокутні. Будинки вирішені у цегляному стилі. Нині використовуються як житлові будинки.

Житлові будинки для нижчих чинів (казарми). Вул. І. Франка, 39, 45, 49. Двоповерхові, цегляні, у плані прямокутні. Будинки вирішені у цегляному стилі. Загальна композиція симетрична. Нині використовується як житловий будинок.

Будівля артилерійсько-технічної служби. Вул. І. Франка, 13. Одноповерхова, цегляна. Будинок вирішений у цегляному стилі. Загальна композиція симетрична. Нині використовується шкірвендиспансером.

Адміністративна будівля. Вул. І. Франка, 30. Одноповерхова, цегляна. Будинок вирішений у цегляному стилі. Загальна композиція симетрична. Нині використовується військовою частиною.

*ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕЧКО 35-го БЕЛГОРОДСЬКОГО ПОЛКУ,
1888-1890, 1904-1910 рр.*

(Вул. Козацька – вул. Купріна – вул. Гастелло – вул. П. Болбочана)

Комплекс будівель військового призначення споруджений для розквартирування 35-го драгунського Белгородського полку, який у 1889 р. був переведений на місце постійної дислокації до Проскурова. Під забудову військового містечка міською владою було відведено 18 десятин 10 сажень землі на північній околиці міста поблизу передмістя Дубове (нині – мікрорайон Дубове), й вже наприкінці 1890 р. було завершено спорудження першої його черги, яке вела спеціальна «Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке в Проскурове казарм». Ця комісія мала в розпорядженні не лише техніків та робочу команду, а й навіть тимчасово облаштований у передмісті Дубове цегельний завод. Того ж року 35-й драгунський Белгородський полк почав поескадронно розміщуватися у військовому містечку.

Белгородський полк був однією з найкращих у російській армії кавалерійських частин. Сформований у 1775 р. як Таганрозький драгунський полк, він вже наприкінці XVIII ст. брав участь у кавказьких війнах та поході в Персію, а згодом у наполеонівських війнах 1812 р. У 1817 р. полк розмістився в окрузі військових поселень в районі Чугуєва (під Харковом) та 1826 р. був перейменований на Белгородський уланський полк, отримавши пізніше №12. Після ліквідації військових поселень розпочався «подільський» період історії полку – у 1866 р. він був розквартирований у містечку Саврань Подільської губернії. У 1875 р. полк увійшов до складу 12-ї кавалерійської дивізії (штаб – Вінниця), що дислокувалась у західній частині губернії. Полк розмістився у районі Ярмолинець: штаб – Ярмолинці, 1-й ескадрон – Чорний Острів, 2-й – Городок, 3-й – Фельштин (нині – с. Гвардійське), 4-й – Купин. У 1877-1878 рр. брав участь у російсько-турецькій війні, після повернення став на дислокування в районі Кам'янця-Подільського: штаб у Кам'янці, чотири ескадрони у повіті – у містечках Оринин, Чемерівці, Лянцкорунь (нині – с. Зарічанка), селі Жерді. У 1882 р. відбулася чергова реорганізація кавалерії (реформування гусарських та уланських полків на драгунські), за якою полк отримав нову назву і нумерацію – 35-й драгунський Белгородський полк. У 1888 р., у зв'язку з прибуттям до Кам'янця-Подільського 2-ї зведеної козачої дивізії, було вирішено вивести із губернського центру Белгородський полк. Новим місцем дислокації визначили Проскурів, де для полку розпочали будувати згадане містечко у Дубовому. У 1907 р. полк перейменований на 12-й уланський. У Проскурові у Белгородському полку служило чимало відомих військових: Володимир Хитрово (у 1893-94, 1900, 1904-1908) – генерал-майор, кавалер Георгіївської зброї, Олександр Казаков (у 1908-1914) – військовий льотчик, найкращий

пілот-випищувач Першої світової війни, Микола Шинкаренко (у 1911-1914) – генерал-майор, відомий у діаспорі письменник та літературознавець (літ. псевдонім – Микола Белогорський) та ін.

З початком Першої світової війни 1914 р. Белгородський полк залишив Проскурів та брав участь у боях на Південно-Західному фронті.

В роки Української революції 1917-1921 рр. військове містечко використовувалось різними військовими підрозділами, в період їх перебування у Проскуріві: Армії Української Народної Республіки, Війська Польсько-го, Червоної армії.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) військове містечко перейшло в розпорядження 8-ї кавалерійської дивізії Червоного козацтва, яка згодом була перейменована в 1-у Запорізьку кавалерійську дивізію Червоного козацтва. Дивізія була найбільшим військовим підрозділом Проскурівського гарнізону у міжвоєнні роки (1920-1941 рр.). Командували дивізією В. Примаков, М. Дьомичев, С. Туровський, П. Григор'єв та ін.

З 1957 р. військове містечко перебувало у розпорядженні 17-ї гвардійської мотострілецької Єнакієвсько-Дунайської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії (створена 1942 р., у 1992 р. переформована у 15-ту окрему механізовану бригаду, у 2004 р. розформована), підрозділи якої перевели до Хмельницького з Угорщини. Будівлі містечка використовувались здебільше для розташування допоміжних підрозділів і під житло родин військовослужбовців.

Адміністративно-житлові будинки. Вул. Гастелло, 10; вул. П. Болбочана, 3, 4.

Двоповерхові, цегляні, у плані прямокутні. Будинки вирішені у цегляному стилі. Нині використовуються як житлові будинки.

Будинок штабу. Вул. П. Болбочана, 8. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Будинок вирішений у цегляному стилі. Загальна композиція симетрична. Нині використовується як житловий будинок.

Водонапірна вежа, 1910 р. Вул. Гастелло.

П'ятирусна, цегляна, на кам'яному фундаменті, у плані восьмикутна. Автор проекту архітектор В. Нільсен. Водонапірна вежа стала основною інженерною спорудою у збудованому в 1910 р. першому в місті централізованому питному водогоні. Він призначався для забезпечення потреб військового містечка та складався з двох свердловин та насосної станції.

Госпіталь. Вул. Купріна, 54. Двоповерховий, цегляний, у плані – П-подібний. Загальна композиція симетрична, на головному фасаді виокремлюється центральна розкріповка з арковим широким входом та бічні розкріповки з рустованим першим поверхом. Нині використовується як житловий будинок.

Житлові будинки молодшого офіцерського складу. Вул. Козацька, 63, 63/2; вул. Гастелло, 4, 12. Одноповерхові, цегляні, на кам'яному фундаменті, у плані прямокутні. Будинки вирішені у цегляному стилі. Нині використовуються як житлові будинки.

Житлові будинки для нижчих чинів (казарми). Вул. Козацька, 56, 63/1; вул. Гастелло, 2, 6, 8.

Одноповерхові, цегляні, на кам'яному фундаменті, у плані прямокутні. Будівлі вирішені у цегляному стилі. Нині використовуються як житлові будинки.

Житловий будинок старшого офіцерського складу. Вул. Купріна, 59. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Будинок вирішений у цегляному стилі. Загальна композиція симетрична, на головному фасаді виокремлюються два ризаліти. Нині використовується як житловий будинок.

Полкова церква 35-го Белгородського полку, 1904 р. Вул. Козацька, 69.

Полкова церква 35-го Белгородського полку, поштова картка поч. ХХ ст.

Полкова церква 35-го Белгородського полку, фото 2012

Цегляна, у плані видовжена. Зведена у відкритій червоній цеглі з використанням жовтої цегли для оздоблення деталей декору. Вирішена у стилі

історизм з елементами православної архітектури XVI-XVII ст. Композиція симетрична, віконні прорізи аркові, архітектурний декор (лиштви вікон, напівколони парадного входу) підкреслено пофарбуванням. В об'ємно-просторовій композиції домінує двоярусна шатрова дзвіниця над входом до храму, яку відновлено у 2000-х роках.

Полкова церква Св. Миколая Чудотворця 35-го Белгородського драгунського полку споруджена на казенні кошти (44 тис. руб.) у 1904 р. Будівництво велось згідно Височайше затвердженого «типового плану військових храмів зразку 1901 р.», розробленого архітектором Ф. Вержбицьким. Храм спорудили серед казарм військового містечка у передмісті Дубове, він мав у півтора яруси сосновий іконостас із позолотою та чудовий внутрішній розпис. Після встановлення радянської влади храм (кінець 1920 р.) церква припинила діяльність, її використовували як спортзал, при цьому розібравши дзвіницю та купол. У 1991 р. храм повернуто православної церкві та освячено на честь Андрія Первозванного. Нині храм є кафедральним собором Хмельницької єпархії Православної церкви України.

*ВІЙСЬКОВЕ МІСТЕЧКО ТАНКОВОЇ БРИГАДИ,
1930-ті рр. (Вул. Проскурівська, 89)*

Барельєф, фото 2016 р.

Казарма, фото 2016 р.

Комплекс будівель військового призначення.

У середині 1930-х рр. у прикордонних містах Білорусії й України почалося розгортання підрозділів бронетанкових військ Червоної армії. У зв'язку з цим у 1935 р. для посилення військ прикордонного Проскурівського укріпленого району була сформована 17-та механізована бригада (з 1938 р. – отримала назву 23-я легкотанкова бригада) під командуванням полковника О. Куркіна. Бригада мала на озброєнні 88 танків (з них: 18 легких танків БТ-5, 42 – БТ-7, 8 легких вогнететних танків Т-26, 16 плаваючих танків Т-37А, 4 танкетки Т-27) та 15 броневих автомобілів, складалась з трьох окремих танкових батальйонів, окремого учбового танкового батальйону, а також батальйонів: ремонтного, бойового забезпечення, стрілецького та розвідувального, роти зв'язку та автороти. Місцем дислокування бригади визначили Проскурів.

Танкісти розквартирувались у щойно побудованому неподалік від вокзалу військового містечку, що зайняв фактично два квартали, – від центральної вулиці (тоді вона звалася 25-го Жовтня) і до берегів Південного Бугу. На цій території розмістилися три казарми, клуб, штаб, медсанчастина (шпиталь), плац, бокси для техніки, майстерні, учбово-тренажерні класи тощо. Цікавий факт – у розробці проектної документації, інженерних роботах та будівництві військового містечка брали участь фахівці з Німеччини, із якою Радянський Союз у той час ще був пов'язаний «нерушимою дружбою». Навряд чи хто-небудь з німецьких інженерів та наших

будівельників, що працювали тоді пліч-о-пліч, міг припустити, що через якихось п'ять років 23-я легкотанкова бригада зійдеться у боях з німецькими військами, а господарями проскурівських казарм у 1941-1944 рр. стануть солдати Вермахту.

У 1945 р., по завершенню Другої світової війни, у містечко бригади перевели 2-ге Горьківське танкове училище. До кінця 1945 р. училище стало іменуватися Проскурівським. Начальником училища до кінця 1951 р. був генерал-майор Ф. Равський. Навчання тривало 3 роки, курсантів було близько 600 – 2 батальйони по 3 роти у кожному. Основу учбово-технічної бази складали танки Т-34, а також їхні удосконалені моделі Т-44. Усього до 60 танків і декілька десятків автомобілів. Водіння та вогнева підготовка проводилися на північній околиці міста, у районі нинішньої Озерної. У повоєнні роки в училищі навчалися й іноземці – югослави, албанці та румуни. У 1958 р. Проскурівське танкове училище перевели у РСФСР до приамурського міста Благовещенськ та перейменували на Далекосхідне танкове училище (згодом – Благовіщенське, розформовано 1999 р.).

З 1958 р. військове містечко танкістів перейшло у розпорядження 17-ї гвардійської мотострілецької дивізії. У 1970 р. частину дивізії перекинули в Угорщину, а на фондах військового містечка було засновано Хмельницьке вище артилерійське командне училище (ХВАКУ). У 1972 р. училищу присвоїли ім'я маршала артилерії М. Яковлева. За більш ніж двадцятирічну історію ХВАКУ підготувало декілька тисяч офіцерів-артилеристів і вважалося одним із найкращих у своєму роді військ. До речі, в Україні подібних навчальних закладів було всього два (ще одне артилерійське училище – у Сумах).

Нова сторінка в історії хмельницьких військових навчальних закладів була відкрита у грудні 1992 р., коли на базі ХВАКУ був створений Інститут прикордонних військ України. У квітні 1995 р. на базі Інституту формується Академія прикордонних військ України, якій того ж року присвоїли ім'я Богдана Хмельницького, а у 1999 р. надали статус Національної. Усі ці роки (від 1992 до 2000) беззмінним ректором Академії був генерал-лейтенант Б. Алексєнко.

З комплексу будівель військового містечка колишньої танкової бригади цікавість являють п'ять об'єктів:

Казарми військового містечка танкової бригади, 1936 р. Три казарми – всі триповерхові, цегляні, у плані видовжені прямокутники. Виконані у характерному для радянської архітектури 1930-х рр. стилі, основою якого було використання форм і прийомів класики. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, домінує центральний ризаліт, який увінчує ступінчастий аттик з сюжетним барельєфом на військову тематику та бічні ризаліти з прямокутними

аттиками. Фасади першого поверху рустовані, міжвіконні простори другого та третього поверхів розчленовані пілястрами. Декор підкреслено пофарбуванням.

Будинок штабу військового містечка танкової бригади, 1936 р. Двоповерховий, цегляний, тинькований. Збудований у характерному для радянської архітектури 1930-х рр. стилі, основою якого було використання форм і прийомів класики. В симетричній композиції головного фасаду виокремлюється центральний ризаліт великого виносу з чотириколонним доричного ордеру портиком. Міжвіконні простори на рівні другого поверху розчленовані пілястрами. Декор підкреслено пофарбуванням. Спочатку використовувався як штабна будівля, в роки існування навчальних закладів – як клуб.

Шпиталь, 1930-ті рр. Двоповерховий, цегляний, у плані Г-подібний. Збудований у відкритій цеглі, має просте раціональне архітектурне вирішення, майже без декоративного оздоблення. Нині використовується як медчастина.

Нині всі будівлі використовуються за призначенням Національною академією Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

*ГОЛОВНИЙ КОРПУС ВІЙСЬКОВОГО ГОСПІТАЛЮ,
1934 р. (Вул. Чорновола, 122)*

Головний корпус військового госпіталю фото 2014 р.

Триповерховий, цегляний, тинькований. Будівля виконана у характерному для радянської архітектури 1930-х рр. стилі псевдоампір, основою якого було використання форм і прийомів класики. У плані будинку виокремлюється центральна прямокутна частина та бічні великі Г-подібні крила. В загальній композиції центральної частини домінує ризаліт із шестиколонним портиком корінфського ордеру, увінчаним масивним трикутним фронтоном. В цілому фасад будівлі – симетричний, витриманий у лаконічному ритмі віконних прорізів у чередуванні на рівні другого-третього поверхів зі спрощеними пілястрами, які підкреслено пофарбуванням.

В перші десятиріччя радянської влади (1920-ті – 1930-ті рр.) гарнізон Проскурова значно розширився та набув всесоюзного значення. На початку 1930-х рр. було прийняте рішення про спорудження великого гарнізонного госпіталю на 400 ліжок. Місце обрали на тодішній околиці міста – на пустирі між вул. Табірною (нині – Чорновола) та Пілотською, неподалік від військового містечка в передмісті Ракове. Головний корпус госпіталю збудували за типовим проектом, навколо було насаджено парк, із західного боку території прокладено вулицю, що згодом отримала назву Госпітальна.

Завжди використовувався за призначенням. У 1996 р. гарнізонний госпіталь був реформований у базовий Західного оперативного командування. Нині має назву – Хмельницький військовий госпіталь (в/ч А-2339).

МІСЬКІ КАЗАРМИ

1892-1894 рр., 1926-1936 рр.

В ЯКИХ МІСТИВСЯ 46-й ДНІПРОВСЬКИЙ ПІХОТНИЙ ПОЛК ТА ІНШІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ (Вул. Толстого, 4)

Комплекс споруд військового призначення. Зведений для забезпечення «військової квартирної повинності» коштом міської влади, від чого отримав назву – «міські казарми». Наприкінці 1880-х рр. під забудову військового містечка «міських казарм» було відведено землі на колишній північній околиці міста за залізницею. Будівництво вела спеціальна «Войсковая строительно-хозяйственная комиссия по опытной постройке в Проскурове казарм», яка мала в розпорядженні не лише техніків та робочу команду, а й навіть тимчасово облаштований у передмісті Дубове цегельний завод. У 1892-1894 рр. спорудили будинок для штабних установ, два житлових будинки для офіцерського складу та дві казарми, до яких увійшов 46-й піхотний Дніпровський полк. У 1897-1898 рр. була споруджена полкова церква, яка нині розташована окремо від загального комплексу. Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.), територія комплексу місь-

ких казарм розширюється, у 1926-1936 рр. тут були зведені триповерхова казарма, три стайні, складські приміщення.

Будинок штабу, 1892-1893 рр.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний, із тильним ризалітом. Будинок вирішений у цегляному стилі, в основу якого покладено використання модернізованих історичних деталей. Загальна композиція симетрична, має дві бічні розкріповки та центральну розкріповку з парадним входом, який підкреслює трикутний аттик із люкарною. У міжвіконному просторі другого поверху центральної розкріповки цеглою викладені роки спорудження будинку – «1892» та «1893». Архітектурний декор фасадів, який виконано за допомогою цегляного мурування, підкреслено пофарбуванням. Нині будинок штабу використовується військовою частиною за призначенням.

Житловий будинок молодшого офіцерського складу, 1890-ті рр. Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Будинок вирішений у цегляному стилі. Будинок призначався для службових квартир молодших офіцерів. Нині використовується військовою частиною за призначенням.

Житловий будинок старшого офіцерського складу, 1892 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Будинок вирішений у цегляному стилі. Загальна композиція асиметрична, на головному фасаді з одного боку виокремлюється дерев'яний балкон на двох чавунних колонах, з другого боку – розкріповка, увінчана ступінчастим аттиком, нижче якого цеглою викладений рік спорудження будинку – «1892». Будинок призначався для службових квартир старшого офіцерського складу. Нині використовується військовою частиною як клуб.

Казарми допоміжних команд та офіцерське зібрання, 1894 р. Двоповерховий, цегляний, у плані П-подібний. Будинок вирішений у цегляному стилі, в основу якого покладено використання модернізованих історичних деталей. Загальна композиція симетрична, виокремлюються два бічних крила невеликого виносу, внаслідок чого перед головним фасадом утворюється подвір'я. Парадний вхід підкреслює трикутний ступінчастий аттик, нижче якого цеглою викладений рік спорудження будинку – «1894». Архітектурний декор, який виконано за допомогою цегляного мурування, підкреслено пофарбуванням. Будинок призначався для розміщення допоміжних команд (навчальної, музичної, зв'язку), офіцерського зібрання та шпиталю. Нині використовується військовою частиною.

Казарми, 1890-ті рр. Двоповерховий, цегляний, у плані видовжений прямокутник. Будинок вирішений у цегляному стилі. Нині використовується за призначенням.

Полкова церква 46-го піхотного Дніпровського полку, 1897-1898 рр.
Вул. І. Франка

Полкова церква 46-го Дніпровського полку, поштова картка поч. ХХ ст.

Полкова церква 46-го Дніпровського полку, фото 2008 р.

На кам'яному фундаменті, цегляна, у плані видовжена. Зведена 1897-1898 рр. у відкритій червоній цеглі в архітектурних формах нововізантійського стилю. Над входом триярусна дзвіниця (збудована у 1996 р. замість втраченої), Віконні прорізи аркові, окреслені архівольтами. Незначний архітектурний декор виконаний за допомогою цегляного мурування.

У 1897 р. на північній околиці тодішнього Проскурова, за залізницею, поблизу міських казарм було розпочато будівництво полкового храму 46-го піхотного Дніпровського полку. Його «похідна» полкова церква Св. Апостолів Петра та Павла веде свою історію від 1775 р., вона супроводжувала полк під час наполеонівської війни 1812 р., російсько-турецьких війн 1828-1829 та 1877-1878 рр. та оборони Севастополя 1854-1855 рр.

Проект храму розробив відомий в імперії інженер та архітектор К. Пруссак. Будівництво провели у два етапи. На першому – побудували основне приміщення храму, яке було завершене та освячене у 1898 р. Обійшлося воно у 18 тис. руб., причому церковних сум витратили лише 1307 руб. 89 коп., а всі решта – благодійні пожертви, які були зібрані завдяки зусиллям начальника штабу дивізії К. Юргенса, командира полку О. Бойковського

та полкового священника П. Образцова. Кошти здали всі чини полку та деякі цивільні проскурівчани. На другому етапі – у 1906 р. казенним коштом (10 тис. руб.) добудували дзвіницю. Храм вміщував 600 чоловік, мав чудовий внутрішній розпис, який виконали три солдати – колишні художники, а також гарного живопису однарусний іконостас. Полкова церква діяла до кінця 1920 р. В радянські часи храм перебував на території військових частин (спочатку 1-ї Запорізької кавалерійської дивізії Червоного козацтва, згодом 17-ї гвардійської мотострілецької Єнакієвсько-Дунайської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії) та використовувався для господарських потреб. Богослужіння у храмі відновлено у 1995 р. Добудовано дзвіницю, впорядковано прилеглу територію, а саму церкву освячено на честь Святого Георгія. Нині Свято-Георгіївський храм перебуває у відомстві Української православної церкви.

Казарми, 1930-ті рр. Триповерховий, цегляний, у плані видовжений прямокутник. Будинок збудований у відкритій цеглі, має просте раціональне архітектурне вирішення, майже без декоративного оздоблення. Нині використовується як житловий будинок.

Казарми, 1936 р. Триповерховий, цегляний, у плані видовжений прямокутник. Композиція фасадів симетрична та має скромне архітектурне оздоблення, яке виконане за допомогою цегляного мурування та підкреслене пофарбуванням. Нині використовується за призначенням.

Стайні, 1926 р. Одноповерхові, цегляні, у плані видовжений прямокутник. У середині 1920-х рр. було побудовано три стайні, з яких збереглися дві.

Комплекс споруд цікавий перш за все зразками військової архітектури кінця XIX ст., а також багатою історією військових формувань, що розмішувалися в ньому.

Першим військовим формуванням, який перебував у міських казармах, був 46-й піхотний Дніпровський полк. Полк розквартирувався в Проскуріві з 1875 р. і спершу дислокувався на колишній Хлібній площі (нині – сквер імені Шевченка), де під казарми переобладнали торгові крамниці і склади, а ярмаркову площу пристосували під плац. Саме у цьому полку у 1890-1894 рр. служив підпоручик Олександр Купрін – у майбутньому відомий письменник. У 1893 р. полк переїхав у новозбудовані міські казарми та розташовувався там до 1914 р.

В роки Української революції 1917-1921 рр. військове містечко використовувалось різними військовими підрозділами, в період їх перебування у Проскуріві: Армії Української Народної Республіки, Війська Польсько-го, Червоної армії.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) військове містечко перейшло в розпорядження 8-ї кавалерійської дивізії Червоного коза-

цтва, яка згодом була перейменована в 1-у Запорізьку кавалерійську дивізію Червоного козацтва. Дивізія була найбільшим військовим підрозділом Проскурівського гарнізону у міжвоєнні роки (1920-1941 рр.). У 1940 р. на базі 1-го кінного корпусу Червоного козацтва створений мотомеханізований корпус, а 1-а Запорізька дивізія Червоного козацтва була перейменована в 32-у кавалерійську дивізію, яку перед тим виведено з міста. Під час Другої світової війни в роки окупації Проскурова нацистами (1941-44 рр.) казарми використовувались окупаційними військами.

У 1945 р. на постійне місце дислокації до Проскурова прибула 31-а танкова дивізія, підрозділи якої розташувалися у міських казармах та військовому містечку Ракове. З 1957 р. військове містечко перейшло у розпорядження 17-ї гвардійської мотострілецької Єнакієвсько-Дунайської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії (створена 1942 р., у 1992 р. реформована у 15-ту окрему механізовану бригаду, у 2004 р. розформована).

У 2004 р. військове містечко колишніх міських казарм стало місцем дислокування Окремого полку спеціального призначення.

Джерела та література:

1. Благовещенское высшее танковое командное Краснознамённое училище (1941-1991). Прошлое и настоящее. – Благовещенск, 1991. – 156 с.
2. Воспоминания М. Юзикова // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – В. 78.
3. Держархів Хмельницької обл., ф.117, оп.1, спр. 39.
4. Держархів Хмельницької обл., ф.240, оп.1, спр. 62, 193.
5. Держархів Хмельницької обл., ф.282, оп.1, спр.1-6
6. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1211, оп.1, спр.19.
7. Дубинський І., Шевчук Г. Червоное козацтво (Історич. нарис). – К., 1973. – С. 175-184.
8. Єсюнін С. Вулиці міста Хмельницького. Історико-довідкове видання. Видання друге, перероблене та доповнене. – Тернопіль, 2018. – 160 с.
9. Єсюнін С.М. 46-й піхотний Дніпровський полк – місце служби О.І. Куприна // Олександр Купрін і Поділля (Матеріали літературно-краєзнавчої конференції 24 вересня 2010). – Хмельницький, 2010. – С.11–23.
10. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2004. – С. 34, 45.
11. Єсюнін С.М. Проскурівський гарнізон у другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. // Воєнна історія Поділля та Буковини. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 листопада 2009 р. м. Кам'янець-Подільський. – К.: Центральний музей збройних сил України, 2009. – С.120-129.
12. Єсюнін С.М. Подільський період 12-го уланського (35-го драгунського) Белгородського полку в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Во-

- енна історія Сіверщини та Слобожанщини. Зб. наук. праць. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 15 грудня 2010 р. м. Харків. – К.: Національний військово-історичний музей України, 2010. – С.103-107.
13. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси. – Хмельницький, 2008. – 160 с.
 14. Єсюнін С.М. Спорудження типових полкових храмів у районі дислокування 12-го армійського корпусу наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2010. Книга І. – Львів, 2010. – С.357-365.
 15. История 46-го пехотного Днепровского полка. – К., 1893. – С.6-46.
 16. Краснознаменный Киевский: История Киевского военного округа. – К., 1979. – С.123.
 17. Макухін М. Освобождение Проскурова // Хмельницький Вечірній. – 1993. – 7 жовтня

*Захар'єв В.А.
м. Хмельницький*

КРАСИЛІВ У ЧАСИ ДАВНЬОЇ РУСІ І ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

В статті зібрано відомості про маловідомі у наукових колах красилівське городище та замок, на основі фахового обстеження їх залишків вперше зроблено схему системи оборони населеного пункту.

Ключові слова: *Хмельницька область, Південно-Східна Волинь, Красилів, укріплення, Давня Русь, Пізнє Середньовіччя, кастеологія, К.І. Острозький.*

Чималу роль в історії Красилова як і будь-якого важливого економічного та адміністративного центру певної території грали оборонні укріплення. У конкретному випадку про це свідчать їх залишки, що простежуються у ядрі зародження цього населеного пункту у так званій Південно-Східній Волині, яку ще називали «подільською».

За повідомленням знаного українського археолога та історика Володимира Антоновича, які на основі відомостей волосного правління він виклав 1900 року в книзі «Археологічна карта Волинської губернії», в містечку Красилів, «у напрямі до Западинець, на березі болота, є овальне городище, діаметри – 220 і 60 кроків, окружність – 800 кроків, вали і рови збереглися. На городищі влаштовано цвинтар» [1, с. 107]. Цю інформацію

у різних варіаціях продублювали у своїх дослідженнях сучасні краєзнавці та популяризатори [2-4, 9, 11,12].

Проведеними автором у 2019-2020 рр. археологічними обстеженнями це в загальному підтверджено на місцевості. Адже встановлено і те, що В. Антонович, котрий сам безпосередньо не був у Красиліві, помилково прив'язав його до берега болота. Насправді це городище розташоване на пануючій висоті і побудовано у відповідності з оборонною стратегією XI-XIII століть. Воно займало перехийок між двома глибокими і заболоченими у попередні часи долинами, що примикають до нього зі сходу та заходу, і надійно перекривало доступ до садиб тогочасних містян.

Датуємим матеріалом є фрагменти тогочасової кружалної /гончарної/ кераміки, виготовленої з сумлінно вимученої глини з домішком дрібного піску, що зібрані на поверхні об'єкта.

За новітніми обмірами, довжина красилівського давньоруського городища становить 150 метрів з півночі на південь, а ширина 30-40 метрів.

Природні умови – смуга невеликих пагорбів-останців та глибоких долин – характерні для цієї місцевості, що є вододілом між Случчю та Бужком, але конкретне місце виявилось найвигіднішим для облаштування потужної системи оборони городища з трьох ліній ровів, земляних валів та дерев'яних городень, що перекидали рух противника з півдня. До того ж зі сходу та заходу його обмежували стрімкі схили, що підсилювали міць оборони.

Перша лінія базувалася на найвищому з напільного боку пагорбі. Там на пануючому, оточеному валом майданчику вів постійне чергування підрозділ охорони. Він контролював головні в'їзні ворота до міста, які розташовувалися на місці, де тепер з'єднуються східний відрізок вул. Поштової та вул. Центральної.

Перед воротами був короткий, але глибокий, засипаний тепер за неpotрібністю, рів, що своїми кінцями виходив у долини і був складною перепоною на шляху противників.

До воріт вів перекидний міст, який додатково блокував в'їзд.

Прокладений зі сходу перехийку на штучній терасі шлях вів до другої лінії оборони, що була розташована за 30 метрів північніше першої. Її знівельовано під час вирівнювання території під цвинтар. Тому візуально простежуються лише слабкі сліди рову глибиною бл.0,5 м.

Основна і найпотужніша третя лінія оборони перетинала перехийок навпроти вул. Міцкевича. Вона оточувала на плато дитинець городища. Ця ж лінія продовжувалася і на крутому східному схилі вздовж названої вулиці, обмежуючи доступ ворогів до території посаду, тобто, самого міста.

На сьогодні рів глибиною бл. 2 м і шириною до 10 м зберігся за призначенням лише на плато. Із виїнятого з рову ґрунту було насипано вал дитинця городища, що оточував округлий майданчик діаметром 35х40 ме-

трів. Вал і сьогодні простежується з середини дитинця на висоту до 1,0 м з середини.

На дитинці мешкав місцевий зверхник, а, можливо, і котрийсь з болохівських князів. Тут же зберігалися основні запаси їжі та насіннєвого матеріалу місцевих жителів на випадок природних катаклізмів, знищення урожаю ворогами чи осади. Для цього у валу були облаштовані відповідні приміщення.

Саме давньоруське місто безпосередньо розташовувалося північно-східніше дитинця на рівнинній частині та схилі. Північна його межа, на нашу думку, пролягала в районі примикання теперішніх вулиць Островського та Поштової до вул. Центральної; зі сходу та заходу його обмежували круті схили долин; з півдня – укріплення над теперішньою вулицею Міцкевича.

На думку науковців-археологів, красилівське городище входило до системи укріплень так званої «Болохівської землі» [5-8, 15, 18-20]. Згідно визначених норм, воно трактується як «феодальний замок» [10,13-15].

Ряд місцевих краєзнавців підтримують версію, що давньоруське городище з посадом у Красиліві є залишками літописного міста Білобережжя.

Укріплення та населений пункт, швидше всього, були знищені під час монголо-татарської навали початку XIII століть або в результаті каральної експедиції Данила Галицького, котрий в такий спосіб поквитався з болохівцями під приводом вирощування тими для монголів сільгосппродукції, за не підтримку його у боротьбі з угорцями [17]. Воно припинило своє існування на майже два століття.

Почесний краєзнавець України Олександр Байдич, вважає, що люди почали відроджувати життя на старих попелищах Надслуччя з появою у Південно-Східній Волині литовців, які взяли під свій захист не багаточисельних нащадків давньоруських автохтонів. Щоправда, спочатку були освоєні місцини, які були безпосередньо пов'язані з основною водною артерією краю річкою Случ. Тому першою потрапляє в документи 1360 року Кузьминська округа [21].

Сам Красилів зафіксований аж у 1444 року, коли Великий литовський князь Свидригайло видав жалувану грамоту своєму вірному слугі Михайлу Олехновичу і нею підтвердив факт дарування йому сімома роками раніше – у 1437 року сіл Цеценівці, Красилів на Случі, Захарівці на Бузі і Котюжинці на Божку Кременецької волості. На цей документ вказують енциклопедисти П. Семенов, Ф.А. Бронкгауз та І.А. Ефрон [22, 23]. Згодом головний дослідник Волині М.Теодорович [24]. А наприкінці XX ст. Ю.Д. Гжимайло і С.В. Трубчанінов [25-27].

Швидше всього це було зроблено на правах дожиттєвого користування, тобто, до смерті того, кому і такий спосіб були надані /жалувані/ маєтності, бо 1467 року Красилів було повернуто у великокнязівську власність.

Протягом наступних 30 років в житті села сталися кардинальні зміни і змінився його адміністративний статус, адже 1497 році Князь Литовський і Король Польський Олександр подарував «за вірність та військові заслуги» Великому гетьману литовському, князю Костянтину Івановичу Острозькому вже не село, а «двір» Красилів з вісьмома селами у тій же Кременецькій волості [28,29,30].

Це побічно вказує на те, що у Красиліві мало бути і певне власне укріплення, швидше всього – садиба місцевого отамана. Можливо, що ним на той момент служив відремонтований дитинець давньоруського городища.

Однак, враховуючи тодішні реалії і місцерозташування Красилова всього за десяток кілометрів від Чорного шляху, яким користувалися татари-кримчаки для походів у Галичину та Волинь, розуміло, що новий володар К.І. Острозький, як багата і дієва людина, мав плани на створення належного захисту перспективного у економічному плані набутку. Проте в доступних на сьогодні документах Красилівський замок вперше згадується лише у 1511 році. І не випадково.

Той же О.Байдич, пояснюючи це, приводить три версії ситуації, з якими можна погодитися.

Перша полягає в тому, що К.І. Острозький одразу ж – тобто, ще до потрапляння у московський полон 1500 року, самостійно став реалізовувати привілей на будівництво замку у Красиліві. За другою: це й довів до завершення Андрій Сангушко, котрий став опікуном маєтків полоненого князя. І третя версія уточнює дату побудова 1501-1503 роками, коли татари на певний період припинили спустошливі напади на ці землі [31, 32].

Найбільш практичним місцем для нового замку, виходячи з оборонних, господарчих і адміністративних потреб тогочася, були не залишки старого давньоруського городища, а ділянка, де тепер знаходиться залишки ткацької фабрики, водокачка та кілька приватних будинків, між вул. Центральною та Поштовою. Проте побудували його не з каменю, а із землі та дерева. Із заходу його захищав крутий природній схил долини, з півдня – яр, північно-східний сектор окопали ровом, насипали вал, на якому збудували частокіл.

Після повернення на батьківщину влітку 1511 р., К.Острозький отримав підтвердження короля Сигізмунда I на право володіння усіма спадковими маєтностями, що надав йому за свого королювання Олександр. А 1517 року він домігся від того ж короля окремого підтвердження на Красилів і села Кузьминської волості.

Оскільки Костянтин Іванович Острозький був у розквіті сил, то він з особливою сумлінністю створював мережу опорних пунктів з фортець, що мали протистояти татарським нападам та рятувати місцевих селян та міщан або забирати у них награване під час повернення орди в Крим.

Заодно він дбав і про те, щоб Красилів міцнішав як адміністративний, господарський і торговельний центр Південно-Східної Волині. Так на прохання К.Острозького весною наступного 1518 року на король надав Красиліву міський статус з обмеженим Магдебурзьким правом і підтвердив право на проведення у ньому ярмарку на свято Зачаття Св. Ганни [33,34].

7 серпня 1527 року усі підлеглі К.І. Острозького були звільнені від сплати мита при придбання завезеної через Кременець з Коломиї, Долини і Дрогобича білої солі.

Відтак Красилів розростався. Поселенці-ремісники і торгівці освоювали пологі північно-східні схили, створюючи нові міські квартали, а селяни селилися ближче до своєї землі на так званій Морозівці, що західніше міста [35, 36, 37].

Тоді керівник Красилівського замку отримав повноваження коменданта, котрий після занепаду Кузьмина, як адміністративного центру, займався усіма питаннями оборони Кузьминської волості. Йому підкорялися 52 путніх бояринів з Красилова та народні збройні формування.

«В його підпорядкування, – стверджує там же О.Байдич, – перейшли кузьминські панцирні бояри, які були основною збройною силою волості в першій половині та середині XVI століття. Таких бояр було 4, а потім 5».

Замок у Красилові часто був місцем збору військової потуги Волинського воеводства перед виступами проти орд татар, які йшли на грабунок центральних регіонів Речі Посполитої. Достеменно відомо про такі збори 1535 та 1538 років. Наприклад, у листі маршалка Волинської землі князя Федора Андрійовича Сангушка на універсал короля і великого литовського князя Сигізмунда I від 20 жовтня 1538 р., згадувалося, що він з'єднався з воеводичем Троцьким, князем Іллею Костянтиновичем Острозьким «...в замку его Красилове...».

Щоправда, син недовго продовжував справу померлого за п'ять років раніше славного батька – біля 1541 року він також покинув цей світ. Після цього Красилівський та інші маєтки певний час перебував у секверстві короля і підтримувалися в належному стані дворянами, яким доручено силами бояр та слуг путніх слідкувати за порядком і берегти майно.

При розподілі спадку покійного Іллі Острозького між дружиною Беатою Костелецькою /Острозькою/ та донькою Гальшкою у травні 1542 року 2/3 маєтностей, в т.ч. і Красилів дістався доньці. Однак Беата, котрій залишили лише Острог із селами волості, мала чималий вплив на доньку. Наприклад, відомо про її ворогування з сусідою Кузьмою Івановичем Заславським. До нападів на його села та ліси, вона, зокрема, долучала і людей з Красилівського замку.

Вчоргове Красилівський замок згадується 1546 року, коли велася суперечка князя Костянтина-Василя Костянтиновича Острозького Беатою Костелецькою /Острозькою/ за Красилів і Кузьминську волость [38,39].

Як свідчать тогочасні документи, маючи переваги Магдебурії, що сприяло розвитку ремісництва, привілеї на ярмарки, місцеві торги, став на Случі та млин на два колеса тощо, Красилів приманював до себе переселенців і продовжував зростати аж до 60-х років XVI століття [40,41].

Північна його околиця певно сягнула теперішньої вулиці Булаенка.

Але невдовзі князь Костянтин-Василь Острозький знайшов для себе набагато вигідніше у плані захисту від південних нападників місце. У 1561 р. він добився привілею на заснування міста у селі Коліщинці – між Случчю та її притокою Ікопотною – і сконцентрував свою увагу на облаштуванні там нового замку /тепер Старокостянтинів/ та розбудові міської інфраструктури біля нього.

Красилів, відповідно, став втрачати свою адміністративну першість, що відобразилося на фінансовій підтримці міських потреб та економічній привабливості. Проте поборові документи свідчать, що невдовзі громада оговталася і зуміла подолати розчарування у безперспективності [42, 43].

Якщо 1577 р. у Красиліві нараховувалося 64 димів, господарі яких могли сплачувати податки, то 1583 року вже 130. Відтак, ситуація стабілізувалася і 1583 року Красилів навіть потрапив у трійку найбільших міст Костянтина-Василя Острозького. Навіть складного після татарського набігу 1593 року красилівчани сплатили в казну володаря 151 злотий та 6 грошей. За 20 подальших років кількість платоспроможних родин збільшилася у 2,5 рази.

1599 р. згадуються Красилівська та Кузьминська волость, коли вчоргове фіксували кордон між Подільським та Волинським воєводствами [44]. Як стверджують демографи, у 1615 році в Красиліві мешкало від 1600 до 2200 жителів.

21 березня 1615 р. в рамках укладання «Інвентаря подільських маєностей Я. Острозького» проведено опис Красилівської волості, що зафіксовано, відповідно, на 54-68 аркушах [45]. Ним зафіксовано – 135 тяглих, 128 – новоосілих і 12 «служебних» господарств, а також 75 підєсудків та 8 городників. Населення міста у цьому документі подано не по вулицях, а за категоріями. Інвентар повідомляє про 160 міщанських дими і свідчить, що тоді у місті жили 10 шляхтичів, кравці, ковалі, шевці, бондарі, римарі, крамарі, шабельники та інші. У ремісників тоді було 24 помічників. Поряд з основним населенням, у документі згадано і 12 чемерисів, 20 гайдуків, 8 новоприбулих, 31 підєсудок, 9 калік. Більшість красилівчан склали русини-українці, але були й представники інших національностей – як то литовці, поляки і євреї. В місті існувала десятково-сотенна система, на що вказує наявність 13 десятників.

Тоді ж місто відділили від передмістя ровом.

Оскільки турбота за функціонування Красилівського замку залишилася на міській громаді, бо він, фактично, захищав лише місто, а не резиденцію

володаря, як раніше, то ряд дослідників схильні вважати, що 1593 року дерев'яна конструкція замку сильно постраждала від татарського підпалу. Але його і стіни з баштами та в'їзними воротами відновили під час відносного загишшя, що тривало до 1614 року.

Проте потужні татарські набіги 1615, 1616, 1617 та, особливо, 1618 років Красилівський замок, певно, не пережив, адже далі він зник як такий з історичних документів. Однак волость продовжувала існувати [46, 47, 48].

М.Теодорович, розповідаючи про долю тогочасного Красилова, називає його селом, що після смерті у 1620 році Януша Костянтиновича Острозького перейшло разом з іншими маєтностями до єдиної доньки Єфросинії, а відтак – як посаг до родини її чоловіка князя Олександра Владиславовича Заславського [49]. Це дивно, бо ще за життя того ж О.В. Заславського, а саме: у 1628 році в Красиліві нараховувалося 280 будинків. Але 14 листопада 1629 року він помер. Нашадкам, певно, було не до відновлення замку та попереднього статусу, а українсько-польська війна, яка розгорілася 1648 року поставила крапку на усьому. Безпристрасні статисти зафіксували, що на початку 50-х років XVII століття в місті життя жевріло лише у 5 будинках. Не дарма той час історики ще називають «Великою руїною» [50].

Красилів розпочав поступово відновлюватись аж у XVIII столітті за рахунок переселенців з менш постраждалих місцевостей України та Польщі. Ніхто не перечив і масовому заселенню на згарища колишніх українських міст і євреїв, щоправда, під штелти відводили окремі компактні ділянки. У Красиліві це квартал між теперішніми вулицями Булаєнка, Грушевського та провулком Цюлковського [51-54].

Отримавши у польської влади відповідний дозвіл, українці облаштували на залишках колишньому замку К.І. Острозького свою церкву, яку звали Нагірною. Через потребу відкриття нового міського цвинтаря на початку XIX століття українська та польська релігійні громадами розділи між собою залишки давньоруського городища і невдовзі розпочали здійснювати там поховання. Тепер тут практично відсутнє місце для стаціонарних археологічних досліджень. Отже єдиним місце для стаціонарних розкопок залишається територія колишньої ткацької фабрики. І поки цю ділянку не передано у приватну власність треба скористуватися такою можливістю. А ініціативу має проявити громада, якій під силу профінансувати роботи.

Джерела:

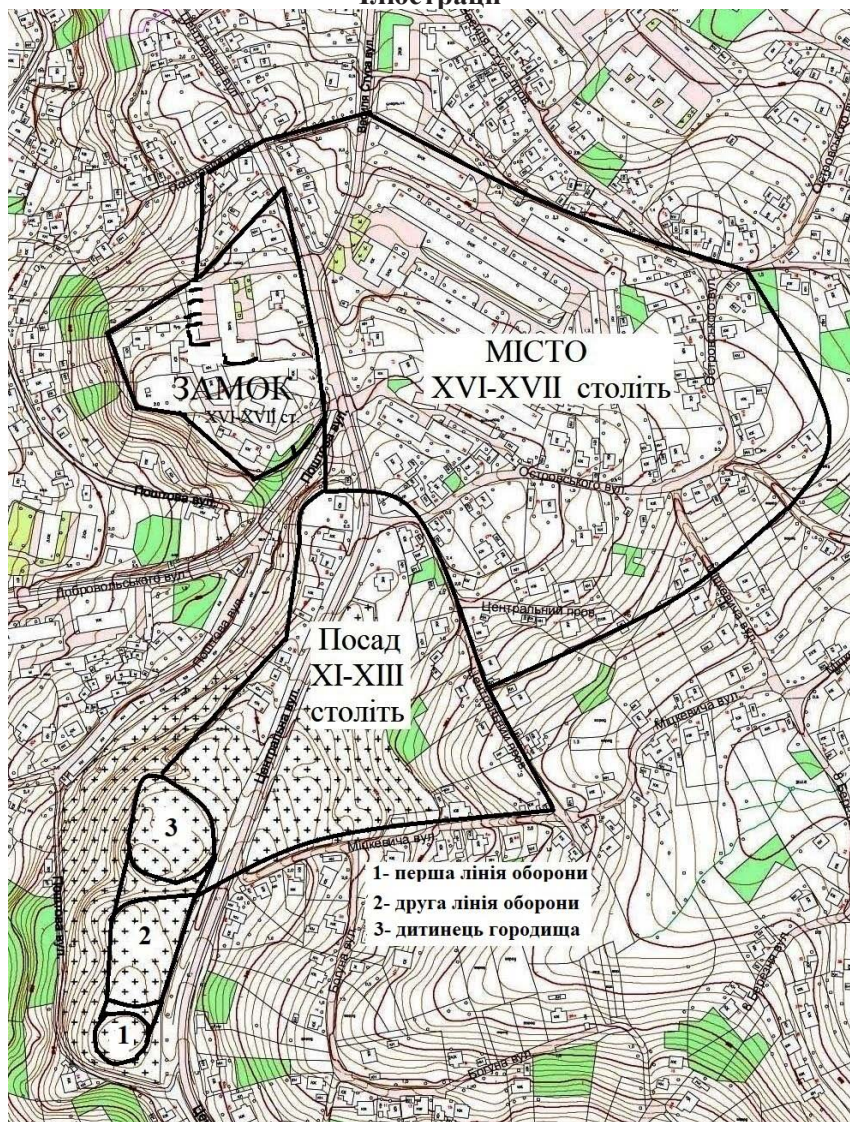
1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии. – Москва, 1900. – С. 107.
2. Байдич О. В. Красилівський замок – романтична легенда чи літописний факт? // газета «Красилівський замок». – 2015. – № 1(13). – С. 2.

3. Байдич О. В. Красилівський замок – романтична легенда чи літописний факт? // газета «Красилівський замок». – 2015. – № 2(14). – С. 2.
4. Байдич О. Кризь плін віків. Історія Красилівщини. – Хмельницький, 2003. 292 с.
5. Винокур І.С. Болохівська земля в контексті в археології та історії Південно-західної русі// Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії поділля. Т.1. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 166-174.
6. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя. – Київ – Одеса: Вища школа, 1985. – 128 с.
7. Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – 222 с.
8. Журко О. Болохівська земля XII-XIII ст.: новітні пошуки і історико-археологічні дослідження – реалії і сподівання. – Болохівщина: осягнення історії. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2009 / Редактор О. Журко – Хмельницький: ПП Мельник А.А. – в 2-х частина. 1 ч. – 241 с.
9. Історія Красилова і красилівського маєтку [Електронний ресурс]: <https://castles.com.ua/krasyliv.html>
10. Пашуто Т. В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / Отв. ред. Б. Д. Греков. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 333 с.
11. Пекарський Микола. Історія Красилова (матеріал з Вікіпедії) [Електронний ресурс]: <https://jewishkraslov.org.ua/istoriya-krasilova>
12. Пекарський Микола. Городища Болохівської землі на мапі/ Красилів єврейський. [Електронний ресурс]: <https://jewishkraslov.org.ua/istoriya-krasilova>
13. Раппопорт П.А. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV. – МИА, №140. – Ленинград: Наука, 1967. – С.168-169. – 240 с.
14. Раппопорт П. А., Древнерусская архитектура. – М.: Наука, 1970. – 144 с
15. Раппопорт П. А., Зодчество Древней Руси. — Л.: Наука, 1986. – 160 с.
16. Рибак І. В. Наш край в історії України: навч. посіб. / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський : Сисин О. В., 2007. – 260 с.
17. Степанченко О. Про татарських людей на землях України//<https://islam.in.ua/ua/istoriya/pro-tatarskyh-lyudey-na-zemlyah-ukrayiny>
18. Трубочанінов С. В., Винокур І. С. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. – Книга 1. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 110 с.
19. Якубовський, В. І. Історія Болохівської землі: історіографія і джерела / В. І. Якубовський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка. – 2015. – Т. 25: Іст. науки. – С. 52-66.
20. Якубовський В. І. Болохівська земля XII-XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. – Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «РУТА», 2020. – 352 с.
21. Байдич О.В., Я.К. Гринюк. Кузьмин. Літопис історії. – Хмельницький: міська друкарня, 2001. – 640 с.

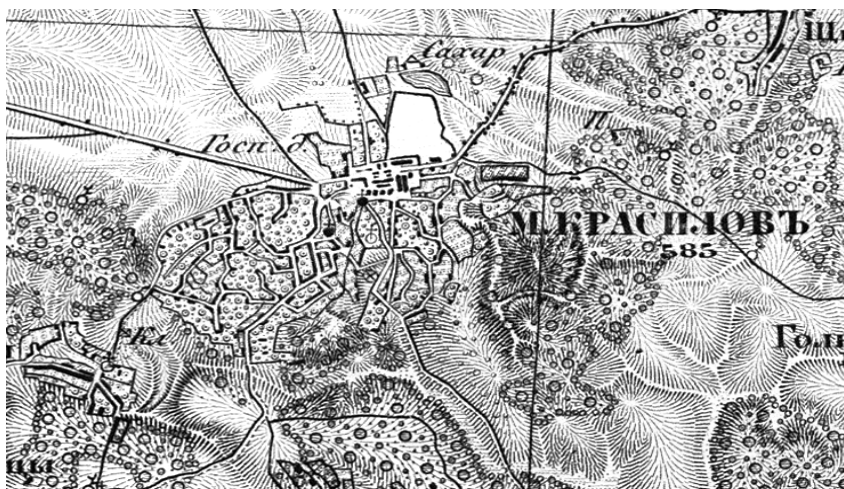
22. Географическо-статистический словарь Российской империи. Т.IV. / Сост. П. Семенов. – С.Петербург, 1873. – 867 с.
23. Энциклопедический словарь. – Изд. Бронкгауз Ф.А., Ефрон И.А. – Т.XVIA. Коялович – Кулон. – С.Петербург. 1895.– 6, 481–960, II, 2 с, 16 л. ил., карт.
24. Теодорович Н.И. Волинь в описании городов и местечек. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Т.IV. Старокостантиновский уезд. – Почаев, 1899. – 928 с.
25. Гжимайло Ю.Д. Красилів – місто над Случем. – Тернопіль:Чарівниця, 2009. – 108 с.
26. Гжимайло Ю. Д. Походження назв містечок і сіл Красилівщини [Текст]. – [Красилів], 1992. – 22 с.
27. Трубочанінов С. В. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. – Книга 2. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 80 с
28. Архив Юго-Западной Руси: Ч.7, т. 2. – С. 23.
29. Яковенко Наталія. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Видання друге, переглянуте і виправлене. – Київ:Критика. – 2008. – 472 с. іл.
30. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Т.IV. –Warszawa, 1883. – 963 s.
31. Байдич О. Красилів в XV-першій половині XVII ст. [Текст] / О. Байдич // Красилів.вісн. – 2004. – 17 січ.
32. Байдич О. З історії міста Красилова другої половини XV – першої половини XVII ст. [Текст] / О. Байдич // Красилів. вісн. – 1996. – берез.-квіт/
33. Історія заселення Хмельниччини і динаміка ойконімного процесу <https://megapredmet.ru/1-42662.html>
34. Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Wojewodztwo wołyńskie. – Т.V. – Wrocław-Warszawa-Krakow, 1994. – S.183-183.
35. Владимирский-Буданов М. Формы крестьянского землевладения в Литовско-русском государстве XVI в. – К.: Тип. С. Кульженко, 1882. – 59 с.
36. Ворончук І. Населення Волині в XVI-першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство: демографічні чинники – Київ, 2012. – 712 с.
37. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині у XVI-першій половині XVII ст. – Львів, 2003. –205 с.
38. Кемпа Т. Костянтин Василь Острозький (бл. 1524/1525-1608) – воєвода Київський і маршалок землі Волинської. Пер. з польської. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 342 с.
39. Рибачок І. Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині в останній третині XVI-першій половині XVII ст.: автореф. дис... канд. іст. наук 07.00.01 – Острог, 2012. – 20 с.
40. Берковський В. Інвентарі Подільських та Степанських маєностей князя Януша Острозького від 1614–1615 рр.// Матеріали 7-9 науково-кра-

- езнавчих конференцій «Острог на порозі 900-річчя». – Острог, 2000. – С. 17-18.
41. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 р. / [Упор. В. Атаманенко, І. Рибачок]. – Острог: НаУОА, 2009. – 270 с.
 42. Рибачок А.О. Господарський розвиток Костянтинова наприкінці XVI-першій половині XVII ст.// Старокостянтинівщина та національно-визвольні змагання (100-річчю Української національної революції 1917-1921 рр. присв.): науковий збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Старокостянтинів, 7-8 червня 2019 р. – Старокостянтинів, 2019: ФОП Словіцький М.Я. – 2019. – С. 232-245.
 43. Рибачок І. Населення міст південно-східноволинських володінь князів Острозьких у першій третині XVII ст.// Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 36-47
 44. Крикун Микола. Кордони воєводств Правобережної України у XVI – XVII століттях. – Львів: Вид-во Львівська політехніка. – 2016. – С.52, 71.
 45. Гонтарук Сергій. Інвентар володінь Януша Острозького 1615 року як історико-демографічне джерело// Nznuoa1_2013_20_13.pdf
 46. Крикун Микола. Кордони воєводств Правобережної України у XVI – XVII століттях. – Львів: Вид-во Львівська політехніка. – 2016. – С. 71.
 47. Атаманенко В.Б. Південноволинські маєтності Януша Острозького першої чверті XVIII ст. // Наукові записки університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С.13-25.
 48. Батюшков И.Н. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края. – С.Петербург. Тип. Тов «Общественная польза», 1888. – 288 с.
 49. Теодорович Н.И. Вольнь в описании городов и местечек. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии. Т.IV. Старокостантинковский уезд. – Почаев, 1899. – 928 с.
 50. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство. – К.: [б. в.], 1931. –157 с.
 51. Баранович А.И. Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в. – М.: изд-во АН СССР, 1955. – 182 с.
 52. Маньковська Р.В. КРАСИЛІВ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: Наукова думка, 2008. – 568 с
 53. Красилів – місто краси і сили: [Текст]: хронологія історичних дат і пам'ятних подій 1444-2014 (до 570-річчя першої згадки про місто) // Красилів. ЦРБ ім. В.Булаєнка. – Красилів, 2011. – 32 с.
 54. Красилівщина краєзнавча: минуле, сучасне, майбутнє [Текст] : матеріали районної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 75-річчю створення Хмельницької області та до 90-річчя утворення Красилівського району. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013.

Ілюстрації

Городище з посадом XI-XIII ст., замок і територія м. Красилів у XVI-XVII ст.

Красилів на карті Шуберта 1866-1877 рр.

*Рів та вал дитинця давньоруського городища у м. Красилів.
Вигляд з південного заходу*

Сьогоднішній стан рову та ескарпу замкового валу м. Красилів (XVI-XVII ст.) Вигляд зі сходу

Фрагменти пізньосередньовічної кераміки з території м.Красилів

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЇ В МУЗЕЯХ

У XXI столітті інновації перестали бути предметом одних лише наукових пошуків і стали чимось побутовим і звичним. Високі технології все більше проникають не тільки в ділову сферу, але в культурний простір.

Музеї сучасного мистецтва або класичні, теж намагаються йти в ногу з прогресом. Для тих, хто любить мистецтво, але не має можливості багато подорожувати, давно існують віртуальні тури по музеях різних країн. Модний тренд – поєднувати мистецтво з атракціоном – викликав позитивні відгуки музейників усього світу. Однак мультітехнології, які ще кілька років тому в якості досвідченого зразка проходили обкатку лише на тимчасових виставках, сьогодні все більше використовуються в постійних експозиціях.

Призначення і функції музейних установ і галерей сьогодні дійсно помітно еволюціонують. Роль збирача і архіватора колекцій, звичайно, нікуди не дівається, але поступово відходить на другий план. Зате дедалі важливішим стає створення контексту для навчання, креативного пізнання і участі. Тому в подальшому, очевидно, більш помітним стане рух до створення експозицій нового типу, наприклад тактильних або інтерактивних.

У дитинстві ми всі спочатку вивчаємо світ на дотик. Це нормальний шлях і бажання – перевірити візуальну картинку, доповнити її відчуттям текстури, ваги, температури, обсягу і форми, які на око можуть сприйматися по-іншому. Але згодом дорослі значно обмежують це тактильне пізнання: не можна торкатися чогось потенційно небезпечного або брудного, інших людей (хіба що дуже близьких) або чужих речей – в магазинах нас попереджають про це спеціальні оголошення.

Ми також звикли, що не можна торкатися творів мистецтва в галереях або експонатів в музеях. Але сьогодні, як показує практика, заборона небагатьох зупиняє від бажання не тільки розглядати, але і торкнутися. Одні з перших музеїв, які повернулися до практики інтерактивних експозицій – дитячі і наукові. У класичних художніх музеях зміни до більшої участі та залучення глядачів почалися в кінці XX століття.

Наприклад, в **Британському музеї** вже давно існує програма Hands on Desks – окремі зони (столи) в рамках постійної експозиції, де під наглядом навченого волонтера можна потримати в руках не тільки репліки, а й деякі реальні артефакти, розпитати про них, обмінятися своїми враженнями. У той же час 96% відвідувачів, які підходили до цих столів, відзначали, що це значно поліпшило якість їхнього візиту в музей.

Крім можливості досліджувати експонати на дотик, сучасні музеї також вводять інтегровані програми для інтерактивного пізнання. Зазвичай вони спрямовані на дітей і юнацтво, але можуть залучати і дорослих. До цього спонукали дослідження в освіті, які свідчать про ефектив-

ність емпіричного навчання. Тому сучасні музеї – це вже не просто зібрання робіт з відповідними описами. Це, фактично, середина, де є можливими взаємодія, певна гра або експеримент.

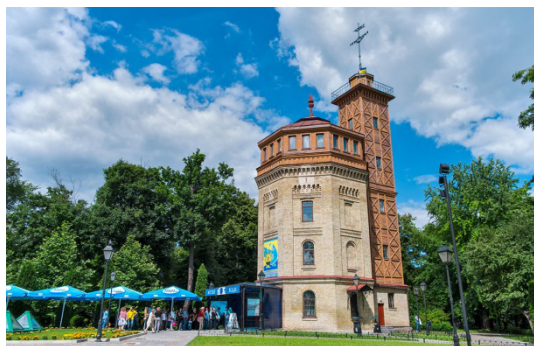
Наприклад, музеї можуть пропонувати квести для команд або тематичні маршрути з різними завданнями, загадками, пазлами. Це може бути пропозиція зіграти в гру, яка була популярною кілька століть назад, або знайти сучасні види спорту на давньогрецькій вазопису. Звичайно, в цьому допомагають і сучасні цифрові технології (мультимедійні екрани, віртуальні тури, ігрові програми та мобільні додатки).

В Україні є музеї, які хоч і не настільки комплексно, але все ж почали вводити деякі формати тактильних і інтерактивних експозицій. Національний художній музей, Музей Ханенків, Національний історичний музей, Національний музей українського народного декоративного мистецтва - лише деякі з тих, хто вже зробив перші кроки і активно залучає аудиторію через ігрові та інтерактивні формати.

У Києві є музей «**Становлення української нації**» – перший в Україні інноваційний музей історії, де минуле поєднується з сучасними технологіями. Всі експозиції зроблені на основі історичних досліджень та мають наукове обґрунтування. Музей «Становлення української нації» – це музей майбутнього: 100 фігур видатних українців – від Княгині Ольги до сучасних видатних особистостей нашої країни, 25 сюжетних композицій, де кожна інсталяцію супроводжує інтерактив-

ний аудіо - та відеоконтент, запахи, пристрої віртуальної реальності, що дає відвідувачеві відчуття атмосфери епохи, 24 діорами в форматі 3D. Музей має велику територію, понад 1800 кв. м, а це майже 25 музеїв, зібраних в одному просторі. Всього за 1,5-2 години в захоплюючому мультимедійному форматі можна ознайомитися з багатоміліонною історією української нації. У створенні проекту брали участь 37 вчених, 40 наукових організацій, 53 музею, значна кількість культурних і громадських організацій. Всі вони спільними зусиллями вивели музей на рівень національного проекту в туристичному житті України.

Від Київської міської державної адміністрації працює комунальне підприємство “Водно-інформаційний центр” (неофіційна назва **Музей води**). Метою створення центру є покращення інформованості населення стосовно цінностей водних ресурсів та поглиблення усвідомлення

важливості їх збереження та раціонального використання. Експозиція центру розповідає про роль води у природі та житті людей, про історію Київського водогону, технології очищення та транспортування води до споживача, водовідведення та очищення стічних вод. Огляд експозиції дає можливість в нетрадиційній формі ознайомитися з водою, процесом водопідготовки, методами раціонального водокористування в побуті. Розповідається також про історію створення централізованого водопроводу в місті і про історію водопроводу міста в цілому, який працював на Подолі, по крайній мері, з 1636 року. Представлені автентичні експонати XVIII-XIX століть. У музеї можна поспостерігати за таненням льодовиків, зародженням дощів і виверженням гейзерів, змінити русло річки на макеті, побавитись з великими мильними бульбашками, перевірити силу на водяному насосі, познайомитися з живими рибами – японськими коропами.

У 1970 році в Житомирі був відкрит меморіальний **будинок-музей академіка Сергія Павловича Корольова**. У будинку, де С. П. Корольов провів своє дитинство, представлені меблі, особисті речі та документи родини Корольових. У 1987 році було завершено будівництво спеціальної будівлі для експозиції «Космос». Тут представлені зразки космічних апаратів і спорядження, моделі штучних супутників землі і місяцеходу, виконані в натуральну величину, спусковий апарат, який побував в космосі, а

ще документи і фотографії, особисті речі перших підкорювачів космосу і навіть капсула з ґрунтом Місяця. Особливу атмосферу в музеї створює незвичайне світломузичне оформлення. Ознайомившись з експонатами, відвідувачі зможуть посидіти в підвішених до стелі кріслах, послухати

космічну музику і увяйти себе завойовниками космічних глибин.

На вокзалі Київ-Пасажирський працює **інтерактивна виставка Ukraine WOW**. Виставка Ukraine WOW про наше, українське, «вау!». Про все саме краще, що є в Україні. Гостям арт-зони належить увяйти, що вони подорожують по нашій країні на поїзді. Під час «подорожі», відвідувачі повинні заново відкрити для себе країну та дізнатися про неї багато нового. Ukraine WOW займає 3900 квадратних метрів і 7 смислових блоків. Гостей виставки чекає імітація подорожі в поїзді, стіна з бурштину та інсталяція з блискучого антрациту, перша україномовна книга, «Тунель кохання», побудований прямо в виставковому просторі і інше.

Один з найвідоміших музеїв і символів Лондона – **музей воскових фігур** відкрився в 1835 році. Марія Тюссо, авторка знаменитого музею, до 1802 цього річ встигла накопичити невелику колекцію скульптур. Наступні 30 років вона їздила по Англії зі своїми роботами. І лише в 1835 році вирішила відкрити постійну виставку на Бейкер-стріт. Успіх не змусив себе чекати: лондонці стояли в черзі, щоб подивитися на воскові фігури. Філії музею вже відкриті в Амстердамі, Нью-Йорку, Шанхаї та багатьох інших містах. Збережений знаменитий Кабінет жахів, а кількість статуй в музеї досягає тисячі. Тут ви зможете побачити знаменитих акторів, політиків, музикантів, вчених. Скульптори музею дуже чуйно реагують на події в світі. Тільки загорілася чергова зірка в Голлівуді – в Лондонському

музеї мадам Тюссо тут же з'являється нова статуя. Щороку знаменитий лондонський музей відвідує близько 2,5 млн осіб. Цей показник говорить сам за себе: інтерес до унікальної колекції величезний.

Найвідомішим залом Музею мадам Тюссо в Лондоні є Кабінет жахів.

Вже назва говорить про те, що дітям до 12 років, вагітним жінкам і особам з нестабільною психикою краще сюди не заглядати. Зібрані тут експонати являють перед нами похмурі і відверто криваві сторінки людської історії. Знаряддя середньовічних тортур – найменш шкідливе, що можна тут побачити.

Одна з сучасних експозицій Музею мадам Тюссо розповідає про велику пожежу Лондона 1666 року – тоді в пожежі згоріло 13500 будинків. 3D-відеоряд разом зі звуком DOLBY DIGITAL (потріскування вогню, звук падаючих будинків, крики жаху) створюють повний ефект присутності на пожежі. Через спеціальні розпилювачі подається запах гару. Відвідувачі відчувають непереборний страх. Щось подібне можна б було і відтворити і у нас в Хмельницькому в новоствореному музеї історії міста про скурівську пожежу 1822 року – пожежу, яка повністю знищила майже всі дерев'яні споруди міста, у в тому числі православний храм Різдва Богородиці.

Тронна фортеця (рум. Cetatea de Scaun) – старовинна фортеця XIV століття, розташована на території сучасної Румунії в місті Сучава, була місцем коронації молдавських господарів. Фортеця була побудована в кінці XIV століття. Починаючи з 2006 року, в серпні кожного року, в Тронній фортеці проводиться фестиваль середньовічного мистецтва «Штефан чел Маре». Вистави, середньовічні розіграші, реконструкція історичних церемоній на основі старих документів, битви

між лицарями, турніри, ігри, музика і середньовічні танці привертають велику кількість відвідувачів, які прагнуть піти від повсякденного життя і випробувати унікальні відчуття від подорожі в давно минулу епоху. Нещодавно відреставрована цитадель фортеці відкрита для відвідуван-

ня і чекає своїх гостей з безліччю сюрпризів: ввечері включається нічне освітлення, і відвідувачі запрошуються взяти участь в шоу світла і звуків. Мультимедійні системи на середньовічну історичну тематику і відеопроєкції на теми, пов'язані з історією фортеці – новинка в Румунії. Найбільше відвідувачам подобається інтерактивна книга середньовічної історії Молдови, яку озвучує Ștefan cel Mare – Стефан Великий – 3D голограма одного з найзнаменитіших правителів Молдавського князівства. У Хмельницьком можна створити в одному з музеїв міста digital скульптуру найтрагічнішої особистості в історії Української революції в Проскуріві Петра Балбочана за прикладом аналогічної Стефана чел Маре в Тронній фортеці.

ARTAREA – це художній простір в самому центрі Києва, що складається з різних платформ: класичної галереї (експонування живопису, графіки і скульптури) і унікальною digital галереї, де відтворюється мистецтво живопису за допомогою новітніх технологій. Нещодавно там проходила масштабна виставка «Секрети геніальності: 100 невідомих творів Івана Марчука». Крім сотні полотен, творчість метра тут представлено в діджитальній галереї. А сам Іван Марчук в рамках виставкового проекту проводить авторські екскурсії – і навіть майстер-клас живопису. Також в ARTAREA з успіхом пройшли масштабні цифрові виставки-інсталяції за мотивами творчості Сальвадора Далі, Пабло Пікассо та Героніма Босха.

У новоствореному музеї історії міста Хмельницького можна зробити Дігитал виставку по роботах Миколи Мазура за прикладом виставки Івана Марчука з використанням відеоряду його скульптур у Хмельницькому, Старокостянтиніві, Меджибожі та Батурині.

Джерела та література

1. Музей «Становлення української нації» - <https://www.museumsun.org/contacts/>
2. Комунальне підприємство «Водно-інформаційний центр» Київської міської ради - <https://leov96.wixsite.com/aqua1>
3. Музей космонавтики ім. С. П. Корольова - <https://cosmosmuseum.info/>
4. Ukraine WOW - Інтерактивна виставка-подорож - <https://ukrainewow.com/>
5. Музей мадам Тюссо - <https://www.madametussauds.com/london/en/whats-inside/>
6. Тронна фортеця - <https://muzeulbucovinei.ro/cetatea-de-scaun-a-sucevei/>
7. ARTAREA - <https://artarea.kiev.ua/?v=3943d8795e03>

Кльоц О.М.
м.Городок

ДИТИНСТВО І ЮНІСТЬ: ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ С.М.ВИНОГРАДСЬКОГО

У статі аналізується місце і роль впливу батьків на формуванні С.М. Виноградського як видатної особистості, всесвітньовідомого вченого мікробіолога, автора епохального відкриття явища хемосинтезу в дитинстві та юності. За основу взято спогади С.М.Виноградського із його автобіографічної книги «Літопис нашого шиття». Через конкретні приклади із сімейного життя майбутнього світила науки, розкривається ідеологія і традиції виховання дворянських дітей в другій половині XIX ст. Показано історичне тло в Російській імперії, на фоні якого проходили ранні роки життя вченого в старовинному Києві. Згадано і про значення у вихованні найнятих домашніх вчителів та іншого. Підкреслена вирішальна роль у формуванні особистості Сергія Виноградського його батька - Миколи Костянтиновича Виноградського.

Ключові слова: С.М. Виноградський, фрагменти із спогадів, старовинний Київ, дитинство і юність, чинники формування особистості, дворянська сім'я, виховання, м.Городок.

Городок поряд з іншими містами Поділля може нині легально пишати-ся «зіркою першої величини в небі світової мікробіологічної науки вже 130 років славетного земляка і геніального вченого Сергія Виноградського в сузір'ї з такими зірками, як француз Луї Пастер і німець Роберт Кох [1]». Понад 70 років табу на особу «капіталіста і експлуататора» (1920-1991рр.), останнього власника дореволюційного містечка, успішного промислового підприємця, землевласника, господаря маєтностей (1891 по 1920 рр.). Тепер можна донести читачеві про ті, чи інші періоди його життя, зокрема про дитинство і юність та їх місце у формуванні особистості.

Сергій Миколайович Виноградський – як вчений із світовим іменем, як непересічна людина – наочний приклад змісту понять – «індивідуальність» та «особистість». Про це можна дізнатися, прочитавши автобіографічну книгу «Літопис нашого життя» С.М.Виноградського [2]. У ній допитливий і уважний читач знайде чимало цікавого, повчального і корисного. До певної міри, наприклад, можна, простежити історію *формування непересічної особистості* автора «Літопису...» впродовж життя, і, насамперед, в дитячі та юнацькі роки.

Коротко розкриємо суть понять «індивідуальність» та «особистість». *Індивідуальність* визначає людину як автора власного життя, як творця унікального життєвого шляху, носія багатогранної неповторності, авторського світогляду. *Особистість* – це сукупність набутих звичок і переваг, психологічне налаштування, соціокультурний досвід і набуті знання, інші психофізичні особливостей людини, що визначають повсякденну поведінку і зв'язок із суспільством та природою. До стійких *властивостей особистості* належать: *темперамент, характер, здібності та мотивація*. [3].

Є одна істотна теза, перевірена практикою. *Засвоєне у дитинстві визначає подальше життя людини*, і зміни в моделі поведінки трапляються дуже рідко, як правило, під впливом різко змінених обставин [4].

Сергій Миколайович Виноградський народився 1 (13) вересня 1856 року в дворянській сім'ї директора банку Миколи Костянтиновича Виноградського і Наталії Вікторівни Скоропадської у Старому Києві, нині історичному «серці» столиці України. Безпосереднє перебування з батьком – Миколою Костянтиновичем вкладається у період з 1856 по 1876 рр.: всього лиш 20 років дитячо-юнацького життя – від своєї появи на світ і до відходу у вічність рідної людини. З матір'ю, Наталією Вікторівною сімейне спілкування тривало значно довше, сягнувши зрілого віку. Для вивчення обрано дитячі і юнацькі роки С.М.Виноградського: *період від народження до 17 років (до вступу у вищий навчальний заклад)*.

Історична довідка на другу половину 1850-х рр.: ключові події.

* 19 лютого 1861 р. Олександр II підписав Маніфест про відміну кріпосного права, чим змінив долю 23 млн. кріпосних селян, які отримали

особисту волю та громадянські права. Умови реформи повністю задовольняли поміщиків, а становище селян ще більше погіршилися. В 1860-70-х рр. відбувалися масові селянські заворушення, особливо на українських землях. З різною інтенсивністю і періодичністю вони тривали до початку ХХ ст. (до Столипінської земельної реформи)[5].

*Російсько-турецькі війни: поразка царської Росії в Кримській війні 1853-1856 рр., і перемога в наступній – 1876-1877 рр.[6]

*Валуєвський циркуляр 30 липня (18 липня) 1863 року – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою. Згідно з указом заборонялась публікація релігійних, навчальних і освітніх книг, однак дозволялась публікація художньої літератури [7].

* Емський указ – розпорядження російського імператора Олександра II від 18(30) травня 1876, підписане в Бад-Емсі і спрямоване на витіснення української мови з культурної сфери (церква, музика, театр, книгодрукування (заборона ввезення на територію імперії книг, що надруковані українською мовою)) і обмеження її лише побутовим вжитком, заборона навчання в початкових класах і публічних виступів українською мовою. Значно посилено Валуєвський циркуляр [8].

На такому історично фоні Російської імперії у Києві проходило дитинство і юність С.М.Виноградського. Тепер щодо уявлень дворян про дитинство: таким воно вважалось до 7 років. Дитина до цього віку не вважалася повноцінним носієм дворянського статусу. Саме з семирічного віку дитини розпочинали навчати різним наукам. Однак, навчання це відбувалося на підсвідомому рівні, без врахування психологічних особливостей. В маленькому дворянину виховували почуття обов'язку не тільки перед Батьківщиною, але й перед сім'єю. Першим займалися професійні найняті вихователі, другим – батьки. З 7 років дитина сприймалася як доросла людина. Йй дозволялося проводити більше часу з дорослими, брати участь в розмовах, читати ту ж літературу, що й батьки. З цього розпочиналося формування особистості за відповідними лекалами, нормами [9]

Отже, до **основних чинників** впливу на формування особистості у дитячі і юнацькі роки С.М.Виноградського належали: батьки, родичі, найняті головою сім'ї домашні вихователі (бонни, гувернантки, репетитори, інші особи для навчання), православні клерики; **до сунутніх** – викладачі гімназії, товариші-гімназисти, домочадці, прислуга, друзі дитинства, коло родин знайомих та сусідів, які мали приятельські стосунки з сім'єю Виноградських та інше. Безумовно, в доповнення щодо формування особистісних якостей Сергія певний відбиток наклали тодішні побут та довколишнє природне середовище.

Принагідно зауважу, що за результатами вивчення **чинників формування особистості** в ранньому дитинстві та юнацькому віці у дворянській родині Виноградських автор статті не претендує на повноту та глибину у розкритті даної теми. Хоча б тому, що на базі дозованого фактажу спогадів у «Літопису нашого життя» можна робити лише обережні висновки по ній (за виключенням того, де С.М.Виноградський прямо і однозначно щось стверджує).

Найперше у спогадах С.М. Виноградського слід зупинитися на значенні і ролі батьків – **ключових чинників формування особистості** майбутнього світила науки.

Загальновідомо, що формування особистості значною мірою відбувається під впливом сім'ї. Батьки дитини є на початку **єдиними носіями соціальних стосунків і єдиною** опосередкованою ланкою, яка пов'язує дитину зі світом, є найважливішим фактором повсякденного існування й розвитку особистості. Це сучасні уявлення. Однак, слід звернутися до ідеології та практики виховання дітей в дворянських сім'ях в ХІХ столітті. Треба спочатку в'яснити, що взагалі уявляла собою тогочасна дворянська сім'я. Ідеологія розвитку такого інституту суспільства започаткована і базувалась на встановленому Петром І порядку, котрий наголошував, що служба державна на пряму пов'язана з дворянською гідністю і освітою дворянина. А гідність дворянська, в свою чергу, вимірюється рівнем освіти. Дворянин на службі представляв не лише себе, але й весь свій рід [10].

В традиціях дворянської сім'ї ХІХ ст. головою сім'ї, і не тільки у дворянських, був батько, подібно до того, як Бог управляє долями людей, монарх – державою, так і батько мусить управляти її членами, і піклуватися про їх благополуччя. Батько був представником своєї сім'ї у світському товаристві, і навпаки – представляв товариство у сім'ї. Роль батька базувалась на трьох китах: управлінням маєтностями, облаштуванням кар'єри синів, та видання дочок заміж [11].

Батько – це правила. Це – норми. Це – власний приклад. Правоту даних тверджень доводить життєвий шлях Миколи Костянтиновича. Глибоко закарбувалось у пам'яті Сергія про те, як майже до останнього, смертного дня 1876 року батько всього себе віддавав турботам про рідних. Робота і сім'я, її матеріальне благополуччя завжди були у нього на першому плані.

Автор «Літопису...» віддає належне батьківській відповідальності за благополуччя і комфорт перед сім'єю: *«Між тим, батько по закінченню юридичного факультету Київського університету, на той час був таким собі скромним чиновником, походив з небагатої сім'ї і навряд чи володів серйозним капіталом. А таки не поскупився потратити всі свої кошти, аби надати молодій дружині повне домашнє господарство, дітям простір і сприятливі умови розвитку»*[12].

І тут же з нотками гордості і ностальгії згадує наступне:

«Дитинство і юність проходили в Києві, в новому будинку, старого Києва, на куті Великої Володимирської та Старо-Житомирської (роз автора. – нині Велика Житомирська). Широкий двір з флігелем, будівля, де розміщувалися кухня, людська, кімнати для прислуги, конюшня, екіпажний сарай, корівник, льодовик для продуктів, пральня та інші, в особливості просторий сад надавали йому вигляду сільського помістя. Чудовий сад. Частина його розкинулася на рівній місцині вздовж площі, що прилягала до Старо-Житомирської вулиці. Широкі алеї, дугою газони, фруктові дерева, групи куців, троянди... При в ході у сад стояла велика альтанка, обплетена жимолостю, де збиралися пити чай і обідати. Стіни підсобних будівель були оснащені шпалерами. На них в свій час росли персики, виноград і щедро плодоносили. Інколи винограду було стільки, що його зберігали впродовж зими [13].»

Микола Костянтинович вважав за необхідне приділяти велику увагу музикальному та духовно-релігійному розвитку дітей. До речі, чи не єдине чому зобов'язані були навчати і прищеплювати в Російській імперії саме батьки у дітей – це **принципи православної віри**. З раннього дитинства (3-5 років) вони повинні були вміти молитися, дотримуватися посту, читати релігійні книги [14].

Яскравим прикладом благоговіння перед Богом та музикою був батько, про що детально описує Сергій Миколайович у «Літопису...»:

«Він був, очевидно, широ віруючою православною людиною, зі всією тогочасною наївністю. Обряди виконували строго, не було неділі, аби ми не стояли всім сімейством – в ранньому дитинстві – у Десятинній церкві, ... потім в Університетській ..., де співав хор любителів, частиною котрого були наші знайомі. І це тривало... протягом всього мого дитинства, що вже свідчить про не показовість, а про віру істинну. ...І найперше його вигляд, його вираз обличчя під час тих, чи інших урочистих чи інших служінь – таке, як під впливом музики – доводили мені про щирий містичний настрій. Багато зазнав і я релігійної містики в найінтенсивнішій формі в ті роки. Однак, втім як багато іншого, залишилося позаду» [15].

Тепер щодо пристрастей **довкола музики**, котру дуже любив батько і чимало зробив для музикальної освіти дітей. Ось його спогад із «Літопису...»: *«Музику він, мало сказати, любив! Він ставився до неї не як звичайний любитель: він служив їй, якимось молитовно нею переймався. Не грав на жодному інструменті. Не особливо знався на творах композиторів. Але відвідував всі концерти, і як слухав!... Пам'ятаю його чітко: очі звернуті догори або вдалину, риси обличчя змінені, ніби в стані афекту, очі заповнені слізьми. Здавалося інколи – ось-ось заллється слізьми! Мене і брата рано почали навчати музиці [16].»*

Через роки брат Саша став професійним музикантом, досяг значних успіхів на цьому терені. Молодший Сергій, не менш музикально обдарований за брата, спробувавши себе на цій ниві, зрозумів, що висока музика не його покликання. Вона залишалась любов'ю і духовною потребою Виноградського впродовж всього земного буття. В зрілому віці окрім фортепіано він оволодів ще одним інструментом – віолончеллю. З вікон, де мешкав знаменитий учений-натураліст, часто доносились чарівні мелодії. Всі його чотири дочки (Зінаїда, Тетяна, Катерина та Олена) грали на музичних інструментах, брали участь в домашніх концертах за участю навіть музикальних знаменитостей. Поширена думка про те, що музика стала визначальним фактором у його наукових відкриттях була рішуче спростована самим Сергієм Миколайовичем у відповіді на лист особистого автобіографа і колеги З.Л.Ваксмана: «...Я викреслив усе, що було сказано відносно впливу музики, котрій я не зобов'язаний власними науковими досягненнями, а якраз – навпаки [17].»

Чітку та однозначно позитивну характеристику *батьківської натури Миколи Костянтиновича* дав його син. «*Поза сумнівами, він був людиною розумною, здібною, з ідеями, допитливий (любив повторювати: Знання є сила)* [18].» Відзначав передовсім, велику працездатність, здоровий спосіб життя. Був стриманим, статечним, але не пихатим. Щодо ставлення до класичного товариства, то віддавав перевагу усамітненню, хоча коло знайомих було широким.

Описуючи кар'єру рідної людини, Сергій, на думку автора, зробив важливий і ключовий для себе висновок: «...*що батько був людиною, яка створила себе сама*». Адже Микола Костянтинович із багатодітної незаможної сім'ї. До успіху, посад, матеріального благополуччя у батька шлях був складним: від службовця Московського страхового агентства до директора перших у Києві Приватного Комерційного та Земельного банків. Згодом, коли він став власником маєтностей у Городку, занедбаний цукрозавод його стараннями перетворився у прибутковий, «...*став давати 30 % доходу, ціна пайв зросла до 10-12 тис. крб за штуку...*[19].» Цілеспрямованість, наполегливість, впертість в подоланні перешкод - ці та інші риси характеру батька були щедро матеріалізовані у достаток його сім'ї.

На старих світлинах, портретах художників С.М. Виноградський вражає бездоганним зовнішнім виглядом. Тут же автор «Літопису...» наводить словесний портрет батька. «*Міцна фізична статура, невисокого росту, широкоплечий. Брюнет, виразне обличчя, гарні карі очі, високий лоб. От лишень біда: жодного портрету не вдалося зберегти. Одягався в кращих шевців, в манерах нічого підкресленого, показного - простота і природність* [20]. Тож цілком очікувано, *що він і в зовнішньому вигляді прагнув наслідувати батькові впродовж всього життя*. Очевидно, це

той випадок, коли витончений зовнішній вигляд Сергія Миколайовича (з старовинних фото) підкреслював багатство внутрішнього світу людини, як гарна оправа – коштовний камінь.

У «Літописі...» про роль і значення батька – Миколи Костянтиновича – у дитячому світі Сергія присвячено немало абзаців. Натомість, про таке ж щодо матері – Наталії Вікторівни – не доводиться вести мову. Однак, уважний читач з огляду на свій життєвий досвід знайде для себе деякі відповіді по цій делікатній темі про те, що розкрив автобіографічний твір, і навіть у на те, про що не написано.

На відміну від двадцятирічного періоду батьківсько-синівських, тривалі материнсько-синівські стосунки у Наталії Вікторівни та Сергія мають дещо драматичну історію: від дитинства до похилого віку. Їх взаємини складні, інколи навіть напружені, не у всьому позитивні.

У «Літописі...» наводиться приклад із життя: «... старший брат Саша на першому від народження році важко захворів на запалення мозку . Батьки - у відчаї. Лець врятували його». Тому, як з гіркою констатує Сергій Миколайович, «...вистражданий первісток став особливо дорогим, набув статусу улюбленця на роки. Другий же хлопчик (Сергій), який з'явився на світ через рік, менше привертав батьківські почуття.

За прояви впертості у будь-чому мене «нагородили» прізвиськом Упир. І, хоча мене за це не надто часто карали, почувався нелюбом. Між тим, був досить скромним , навіть дещо несміливим хлопчиком: не пустуном, не зірвиголовою, легко підкорявся усякій дисципліні. Пряма протилежність брату Саші, котрий ніякої дисципліни не визнавав і постійно схилявся до забороненого [21]».

Докладніших прикладів, котрі б свідчили про особисту участь матері у вихованні дітей в «Літописі...» наводиться мало. За виключенням згадки про те, як мама брала на себе невдячну роль «репетитора» в заняттях синів музикою. Із спогадів Сергія: «Репетиторша погано розуміла чого слід добиватися, була роздратована просто від нудьги, і від безсилля. Іноді це закінчувалося навіть рукоприкладством, про що потім жалкувала. Але від цього нікому аж ніяк не ставало легше [22].»

Важливими складовими у формуванні особистості **була спільна участь батьків і дітей у поїдках до родичів, на відпочинок на природу, кінних та піших прогулках тощо.** Вони зримо, чи незримо завжди були присутніми в безтурботних розвагах і пустощах дітей. В силу тогочасних традицій та укладу життя батьки, зайняті державною службою, маєтковим господарством або світським життям, мало приділяли уваги безпосередньому вихованню дітей. В дворянських сім'ях батьків «боялись, любили і шанували», проте в багатьох із них дітям не вистачало батьківської ласки і ніжної прихильності.

Чимало своїх повноважень - звичайно в обумовлених рамках - батьки делегували найнятому численному персоналу: *боннам, гувернанткам, репетитору музики...* Вплив цих людей за масштабами на формування особистостних, загальнолюдських якостей дітей дворянської родини Виноградських важко переоцінити. Автор цієї статті свідомо оминув цей досить вагомий пласт чинників формування особистості, оскільки заслуговує на окреме висвітлення.

Про коло вихователів дітей в будинку батька Сергій Миколайович написав наступне:

«За час до мого десятилітнього віку в будинку змінилася ціла низка бонн, гувернанток: німкеня Марі, французженка Кажданська..., швейцарка мадмуазель Кей..., красива французженка Августина..., англійка, привезена батьком із Петербурга, міс Дікенсон, нарешті мадам Рене - єврейка, яка видавала себе за французженку. Їм не було важко зі мною і з сестричкою. Про ...Кажданську та Кей я довго беріг вдячні спогади, беріг їх фотографії у своєму альбомчику, про втрату якого довго жалкував. Зі мною вони були по-материнськи ласкаві, відчуваючи мабуть, що мені не вистачає материнської ласки, оскільки в мамі я був не в фаворі [23].»

Висвітлення опосередкованого впливу батьків на формування особистості сина Сергія через домашніх вчителів також заслуговує на окрему тематичну розробку. Як, втім, і вплив родичів, домочадців, прислуги, друзів по дитинству та навчанню тощо.

Висновки

З аналізу описаного дитинства і юності автора «Літопису...» щодо впливів чинників, зокрема батьків на формування багатогранної особистості С.М.Виноградського - «вченого із світовим іменем, який своїми науковими відкриттями змінив картину природничо-наукового уявлення про життя на Землі, але й людини висококультурного статусу, аналітичного складу розуму, великого життєвого досвіду [24].» можна зробити певні суб'єктивні висновки.

* Сергій Миколайович в роки раннього дитинства, а потім в підлітковому віці був почасти обділений батьківською увагою та любов'ю, особливо материнською, що згодом певною мірою негативно позначилось на взаєминах із матір'ю.

* Музика... Набуті за період навчання в Петербургській консерваторії знання, виконавська майстерність гри на музичних інструментах допомагала Сергію Миколайовичу у вихованні власних дітей, вигідно вирізняла його у світському товаристві, приносила насолоду, урізноманітнювала відпочинок.

*З плином часу, в силу різних обставин, що кардинально змінювалися впродовж життя, з нагромадженням знань відбулися зміни у релігійності Сергія Миколайовича. Він, на схилі років мабуть не був таким набожним, як його батько.

Таким чином, першість за впливом на формування С.М.Виноградського як непересічної особистості в дитинстві і юності, прикладом для наслідування, за його ж визнанням, належить батькові – Миколі Костянтиновичу. Автор «Літопису...» прямо констатує: *«...саме від батька я успадкував свій розумовий та моральний склад, свої здібності і темперамент, ...навіть свої достоїнства і недоліки»*. Мимоволі складається враження містики: *«Чи не здійснив я у житті те ж саме, і не раз, а декілька раз, і в різних місцях [25]»*. Сергій Миколайович майже слід у слід йшов за батьком – і в закладанні нових фруктових садів в нових місцях, і в любові до музики, і в умінні прибутково розвивати складну багатогалузеву маєтність, і, нарешті, – в наукових пошуках, котрі призвели до світового відкриття процесу хемосинтезу. Батько – взірць чесності, благородства, освіченості, піклування про сім'ю. То ж не дивно, що Сергій Миколайович, використавши у всіх відношеннях батьківську спадщину, став видатною особистістю, *яка створила себе сама в житті та науці*. Очевидно, впродовж зрілості час і різноманітні чинники, наче скульптори довершили роботу над формуванням генія в світовій біологічній науці – мікробіолога Сергія Миколайовича Виноградського.

Джерела та література

1. Мацелюх Б.П. Сергій Виноградський- вчений і людина// Сергій Миколайович Виноградський і Городоччина: Збірн. матер. 2-ї наук.- крезн. конф. «Городок - історичні перспективи.Погляд в минуле і майбутнє», 13 вересня 2008.- Городок, «Бедрихів край, 2008. - С.14.
2. Виноградский С.Н. Летопись нашей жизни / Комм. и сост. Н. Н. Колотилова, Г. А. Савина .-М.: Макс. пресс, 2013. - С.6.
3. Чепа М.-Л.А. Шлях від народження до смерті: осмислення сутнісних рівнів людського розвитку// Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. - Т. III. - Ч. 2. - К, 2001.- С. 31-40.
4. Солодянкина Ю.О. Гувернантки в русских дворянских семьях // Вестник РУДН. Серия «История России». 2003. № 2- С.38.
5. Лазанська Т. І. Селянська реформа 1861 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2012. — Т. 9 — С. 518.
6. <https://uk.wikipedia.org>
7. Валуєвський циркуляр // Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. — С. 102.

8. Савченко Ф. Заборона Українства. - Харків: Держвидав України, 1930.- С.381-383.
9. Евреинов Г.А. Прошлое и настоящее русского дворянства. СПб.,1898.- 113 с.
10. Каменев А.И. Просчеты дворянского воспитания. – СПб, 1995 - С.115.
11. Там же, С.123.
12. Див. 2, С.25.
13. Див. 2, С.23.
14. Подольцев А.С Принципы дворянского воспитания и образования // Альманах «Дворянское собрание» – М., 1999.- С.64.
15. Див. 2, С.29-30.
16. Див. 2, С.28.
17. Савина Г. А.. Неизвестный Виноградский (По страницам документов и воспоминаний)// Вопросы истории естествознания и техники.- М.: 2009, №1. - С.90.
18. Див. 2, С.26.
19. Див. 2, С.27.
20. Див. 2, С.28.
21. Див. 2, С.36.
22. Див. 2, С.37.
23. Див. 2, С.36.
24. Савина Г. Последний помещик. - Городок, «Бедрихів край», 2008. - С.75.
25. Див. 2, С.25.

Красносілецький Д.П.

м. Хмельницький

ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЯКОВА ГОЛЬЧЕВСЬКОГО ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

В статті здійснено аналіз деяких політичних поглядів та переконань щодо Другої світової війни педагога, борця за незалежність УНР у 1919 – 1925 рр., офіцера української та польської армій, учасника бойових дій Якова Гольчевського (Войнаровський, Гальчевський, «Орел», «Орлик», Орлов, Орловський, Правобережець, 1894–1943).

***Ключові слова:** Яків Гольчевський, Гальчевський, Войнаровський, Друга світова війна.*

Очевидець та учасник Другої світової війни, легендарний борець за незалежність УНР у 1919 – 1925 рр., офіцер української та польської армій, педагог Яків Гольчевський (Jakub Wojnarowski, Гальчевський, Правобере-

жець, «Орел», «Орлик», Орлов, Орловський) залишив по собі низку цікавих роздумів у власних мемуарах. Вони представлені у рукописах: «З воєнного нотатника» (Холмщина, 1940) та історіософічної праці в 25 розділах без назви (Грубешівщина, січень 1942), яку Р. Коваль запропонував читачам під назвою «Думки про долю України». Не так давно, перший з рукописів опублікований повністю, а другий – частково.

Яків Гольчевський мав низку обгрунтованих припущень та прогнозів щодо військових змагань країн світу. Яків вказував, що політичний, реальний розум диктував поля-

кам поторгуватися з А. Гітлером і прийняти умови німців відносно автостради і в справі міста Гданськ. Польща була б поставлена на своє місце, трохи зменшивши амбітні прагнення, й можливо й збереглася б. Він засуджував Польщу, яка лишень прагнула збагатися за сприяння Німеччини, але аж ніяк не йти їй на поступки у відповідь.

Яків чітко усвідомлював, що польсько-німецька війна – це початок нової Світової війни, яка була покликана виправити всі непорозуміння, які нагромадилися після Версальсько-Вашингтонської системи, та сприяти справедливому розподілу світових багатств. Гольчевський, кепкуючи над англійцями, євреями (займали високі посади у м. Парижі, Лондоні, Вашингтоні, Москві) і росіянами, заперечував їхнє володіння світом.

Яків припускав, що бідні, але сильні революційною ідеєю німці, італійці й японці, змушені будуть воювати досить довго – три-чотири роки. Німеччина ж готова до п'ятирічної війни. Острівне розташування, розкиданість доміонів по цілому світі, панування на морях могли б затягнути боротьбу Великобританії з Німеччиною ще на декілька років, особливо за активного сприяння США. Діяльність А. Гітлера доводила, що політичні та стратегічні помилки Кайзерівської Німеччини були взяті до уваги. Переможці Першої Світової війни зазнають поразки. Весною 1940 р. капітулює Франція та англійська армія на її території.

Коли ціла Європа буде захоплена фашистами, потужні німецькі авіація й підводні човни виконуватимуть заповіт адмірала Тірпіца: поступово на англійських островах, внаслідок блокади, запанує примара голоду. Можливо, що англійці почнуть контратаку з Середземного моря, де вони почувалися досить сильними. Проте Італія та Німеччина придушуть їхні виступи. Німеччина враховує дорогу ціну, яку платила під час Першої світової війни, коли Антанта розгорнула контрудар з Салонік. Тому зрозумі-

ло, що Балкани будуть захоплені ще перед акцією англійців. Всі європейські держави підпадуть під політичний вплив Німеччини та її союзників, або будуть знищені на зразок Польщі.

Порозуміння між Німеччиною та СРСР за рахунок розподілу Польщі, Гольчевський передбачив ще в березні 1938 р. Було очевидно, що Німеччина не була порядним політичним партнером. Союз між цими країнами був виключно теоретичним. Було очевидно, що Й. Сталін використає ослабленість війною Європи, щоб поширити у ній комунізм. Доказом цього стала агресія СРСР у Фінляндії, країнах Прибалтики. Радянський Союз, напевно, втрутиться на

Балкани, де історично росіяни долучалися до військових дій балканських народів. Він таємно співпрацюватиме з Великобританією.

На думку Гольчевського, світові посадовці (євреї), комуністична доктрина, червоний московський імперіалізм, поза волею фашистів викличуть війну на Сході Європи. Й. Сталін, як хитрий і лякливий політик, не зробить нападу на Німеччину під час її війни із Францією. По-перше, боїтиметься імперіалістичної сили Німеччини, а по-друге, він переконаний, що німецька армія знесилить себе на лінії Мажино. Капітуляцією Франції Сталін буде здивований. Радянські політики можуть демонструвати міць своєї країни, зосереджуючи біля західного кордону війська. Балканські держави, які повірять у допомогу СРСР, у випадку лояльності Сталіна, опиняться в ситуації відокремленої Польщі.

Радянський Союз поступово наблизатиметься до співробітництва з Великобританією та США. Яків припускав активність військових дій радянської армії після голоду в Німеччині, затяжних змагань німців з англійцями, що відбудеться навесні третього року війни. Якщо Німеччина до цього допустить, тоді вона втратить здобуті польські провінції. Незалежно від бажання, німці змушені будуть перейняти ініціативу в СРСР і розпочати війну, принаймні на рік раніше, ніж весною 1942 р. Це спонукало б протистояння Європи деспотичній Євразії. У такому разі США відмовилися б від активного втручання у війну.

Перебіг війни Німеччини з СРСР важко простежити. На початку дещо гальмуватимуть рух німецької збройної сили прикордонні фортифікації і укріплення вздовж колишнього польського кордону. Добірні, дикі частини з Сибіру і Кавказу будуть знищені німцями з певним зусиллям. Сталін зі

своєю компанією кине гасло, щоб спасати «Родину Росію» і росіяни будуть битися, але під ударами німецьких армій, вони використовуватимуть великі простори. Російські стратеги намагатимуться все нищити по шляху свого відвороту і найбільшою силою не здеморалізованих військ вийти за Урал, де вже роками розбудовані військові бази. Радянська армія, обманута пропагандою, заполітизована й позбавлена досвідчених командирів здатна демонструвати непередбаченість. Сталін у часі війни жалкуватиме, що в зв'язку зі справою Тухачевського винищив декількох маршалів і 127 командирів дивізій.

Радянсько-німецька війна сприятиме визволенню неросійських народів від залежності Москви. Гольчевський вважав, що вороги Союзу задля власної вигоди мали б звернути увагу на національне питання 42-х млн. українців. В Україні може відновитися повстанський рух або українці можуть приєднатися до німців у протистоянні з англійцями у Росії, Ірані, Іраці, Індії. А якщо Німеччина лише окупує Україну й зробить із неї «Київське генеральне губернаторство», то це викличе пригноблення й розчарування в душах мільйонів українців. Тому вони могли б легко бути охоплені слов'янською солідарністю під проводом росіян і поляків. Оскільки німці не мали достатніх ресурсів, щоб окупувати всю радянську Європу, їм треба було залучити у союзники українців. Це не ослаблювало, не розпорошувало їх війська.

Воювати з англійцями слід було обережно й без поспіху, оскільки вони дислокували свої війська не тільки у Європі, але й у Азії. Захопивши СРСР, Німеччина могла собі дозволити підкорити Великобританію. Володіючи ресурсами Європи, німці зможуть 10 років бомбардувати британські острови, а підводними човнами весь англійський флот вмістити на дні моря. Розділити його участь може й американський флот, проти якого може виступити японський. Тоді американці воюватимуть на два фронти, у двох океанах. Через порти на Далекому Сході американці почнуть допомогу радянській армії зброєю, продуктами, чи військами. Доки вона дійде до фронту, не одна битва буде програюю. Сталін зі своїм урядом втече від німецьких бомб за Урал. Японія не відмовиться від побережжя з м. Владивостоком. Без оголошення війни вона окупує Приамурський край. В порозумінні Японії з Німеччиною буде утворена нова Сибірська держава і Монголія (під зверхністю Японії), Туркестанська держава (під зверхністю Німеччини), для якої потрібна туркестанська бавовна. З огляду на політичні зміни в Азії, Японія буде намагатися дійти до порозуміння з Китаєм, щоб вичерпати конфлікт. Доцільно було б на Кубані створити «Козакію». Все це ослабило б Росію.

Радянська Україна, пройшовши більшовицький терор, може бути інертна в боротьбі за свою кращу долю. Населення перетворене по-суті

на рабів, природно і всупереч більшовицькій неправдивій пропаганді, не повинно вдаватися до політичної оборони. Але радянські українці можуть не зрозуміти користі власної державності, не квапитимуться утворити національний уряд. На німецьку збройну силу вони можуть помилково дивитися, оскільки з росіянами прожили 350 років, тому німців сприймають вороже. До того ж, через репресії, вкрай мало залишилося свідомих патріотів України. Москва, зазнаючи поразки, може перетворити Україну на пустелю, винищивши всіх українців, особливо наприкінці літа 1940 р. Всі українські чоловіки, крім кволик, будуть мобілізовані до війська, щоб не було кому організувати повстання.

У такому разі численна українська еміграція могла б втрутитися у ситуацію. Але емігранти, через локальність СРСР, позбавлені інформації про Україну, особливо про психологічні настрої її населення. Хоча вони й не байдужі до своєї Батьківщини, але не мають достатніх коштів, а найголовніше – єдиного політичного світогляду через приналежність до численних громадських організацій та груп, між якими немає злагоди.

Всеукраїнський національний центр не в змозі консолідувати емігрантські угруповання з великими амбіціями через відсутність політичної програми дій, авторитету викликаного повстанською боротьбою. Не сприяє цьому прагнення кожного політичного осередку з себе «починати Історію України» й нехтувати досвідом навіть 40-річних осіб, які відзначилися в Українській революції 1917 – 1920-х рр. При цьому дух української нації їм не відомий. Тому державний інстинкт українців дуже слабкий. Декілька десятків молодиків, яких не знають і які не знають мільйони українців, не спроможні будуть, керуючись фашистською ідеологією, здійснити революцію. Це своєрідна мафія, з абсолютною конспірацією від українців, з масонськими уподобаннями, яка не може стати до конструктивної роботи на території хоча б якогось повіту.

Необхідно створити один Всеукраїнський політичний осередок, який має створити еміграційний Тимчасовий уряд, який під час німецько-радянської війни може бути визнаний Німеччиною українським урядом. До складу уряду повинні увійти представники всіх політичних угруповань і регіонів – наддніпрянці, галичани, кубанці та кримчаки. Історичні особи вкотре не можуть входити до уряду. Тимчасовий уряд повинен виступити на політичну арену з моменту конфлікту на Сході. Мають бути налагоджені відносини з міністерствами закордонних справ Італії та Німеччини, а також страждальних країн СРСР.

Антагонізм між українцями повинен бути ліквідований. Слід розвивати державний і національний інстинкт, не забувати своїх традицій, не втрачати зв'язок зі своїми поколіннями тощо. Іноземні способи і методи правління слід обережно пристосовувати до умов життя та психіки укра-

їнського народу. Начальники мусять бути справедливі, дбайливі й тактовні до своїх підлеглих. В Україні має бути один уряд, один народ і одна партія. Патріоти України повинні повернутися з усього світу у свою країну й працювати над розвитком своєї Батьківщини. Перебуванням німців в Україні не слід перейматися. У них є чому повчитися. На підставі умов між німецьким і українським урядами, німці з України будуть брати те, що їм потрібно для боротьби з Англією. На знак вдячності за звільнення від зверхності Москви, українці повинні виконати зобов'язання перед Німеччиною [1].

Стосовно цього Гольчевський виклав декілька думок: «Українці примусово заповнили шереги польських і большевицьких дивізій. Проти свого переконання, ненавидячи поляків і москалів, українці змушені були битися проти вояків Німеччини, яка несла їм визволення. Трагізм недержавного народу!

Немало полягло наших братів на полях Польщі, бо українці – добрі вояки, з вояцькою честю – краще виконували обов'язок від поляків». (цитата мовою оригіналу) [4, с 112].

«З польської неволі частина українських земель визволилася, коли в 1939 р. Польщу знищила Німеччина. Тепер звільняються від червоного московсько-жидівського панування всі українські землі залізними полками військ цілої Європи під проводом Німеччини А. Гітлера» (цитата мовою оригіналу) [4, с 96].

„Живемо в бурхливий час, коли цілий світ є в огні титанічного змагу. І наша доля, майбутня (доля) української нації, є на терезах ваги динамічної епохи. Темні сили старого світу валяться у безодню, а в борні кристалізується новий світ, нові ідеї. Довге поневолення української нації витиснуло на збірній психології українців негативні риси, і тому ми в боротьбі за новий порядок у світі є поки що чинником пасивним. Великий український нарід хвилює не має національного голосу, а в той час малі, але зорганізовані народи виступають на світову арену.

В перебудові Світу на нових засадах чимало народів зникне, державні організми будуть розтрощені, з іншого боку історична справедливість визволить чимало поневолених народів, але лише під умовою вартості й значіння їх для нового Світу. Долею нежиттєздатних народів народи порядкуючі не будуть займатися.

З остраху, щоб колесо історії нас не змолотило в порошок – бо події йдуть через нас і без нашого впливу – мусимо розважити цілий шерег питань.

Нам потрібно позбутись всіх негативних прикмет, набутих у довгій, недержавній житті. Нам треба здобути нові, творчі прикмети, які знаменують нації здобитчиків, а не стояти в маразмі етнографічною масою. В іншому випадку наша Батьківщина стане колонією чужих народів, як це

було дуже часто протягом нашої історії, а автохтони-українці й далі житимуть на своїй благословенній землі життям нещасних паріїв та можуть зникнути, як національна збірнота...

Підходьмо поважно до всього, що зв'язане з духом і тілом усієї української нації, бо ми стоїмо перед питанням: «бути нам, чи не бути на своїй землі?»

Маймо на увазі, що світова історія поставила хрест на могилі багатьох народів, які були безхребетні, роз'єднані всередині, слабкі назовні та не хотіли, чи не вміли боротися за своє місце під сонцем» (цитата мовою оригіналу) [2].

Гольчевський акцентував увагу на тому, що через баталії Другої світової війни близько 1 мільйона українців були мобілізовані до армій різних держав Європи – Польщі, Франції, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, СРСР. Яків припускав, що при потребі створення української національної армії всіх цих українців треба згуртувати під національними і патріотичними гаслами та переконаннями, бо досі вони всі воювали за інтереси різних держави, а не за Україну [4, с. 114].

Яків нарікав на тому, що українці погано дбають про своє національне майбуття та щастя, але мають сформувати сильний народ, який здатний буде висунути мудрих, далекоглядних, патріотичних вождів [4, с. 116].

«Серед українців є повно мегаломанів, яким сниться, що вони лише призначені Провидінням спасти українську націю й створити Самостійну Державу. Повіє звідкільсь вождівський дух, зробиться десь соціально-політичний переворот у старій державі під проводом сильної одиниці, а наші дрібненькі плагіатори хочуть ті зразки взяти за свої й перенести їх на український ґрунт та прищепити українській психіці. Наш Вождь, коли він з'явиться, то на рідній землі, вийде з гущі української нації, буде органічно-оригінальний й стане прикладом чисто українського національного вождя, як це стали ними національні провідники Італії, Німеччини та Іспанії» (цитата мовою оригіналу) [1].

На думку Якова Гольчевського, українцям слід утриматися і боротися за свої національні права на території Галичини та Волині, Буковини і Бесарабії, в Задністровському краю, колонізувати Кримський півострів, опанувати побережжя Азовського моря аж до Каспію і Дону, а також прокласти кордон по лінії міст: Гомель – Брянськ – Орел – Тамбов – Пенза – Самара. Задля стратегічної безпеки від агресії Польщі або Росії Яків вважав за краще розташувати столицю у м. Катеринослав (нині м. Дніпро), який радив перейменувати і назвати Святослав або Січеслав.

Українські торгівельні осередки Гольчевський радив утворити у Грузії, Вірменії, Азербайджані, Туреччині, на Балканах. Також Яків закликав до агітації українців, які проживали в Туркестані, Казахстані, Росії поверта-

тися в Україну, все частіше спілкуватися українською мовою і не родичатися з росіянами, які мали б повернутися у свою країну [4, с. 110–113].

Доречно звернути увагу на повчання Я. Гольчевського. Він зазначав: «Україна не повинна боятися Європи, лише Азії та її азійського авангарду – Московії. Не тільки сучасне, але й наступні покоління повинні уважно дивитися на Північ та Схід. 72 мільйони диких москвичів – поважна сила з панівними традиціями. Ясно, що без України ці фіно-монголи не уявляють свого імперського життя. На щастя німецький меч завдав тяжкий удар Московії... Від України чекає в майбутньому Московію також історичний розрахунок, бо інакше немає сенсу Україні існувати...»

Нам потрібні такі, які не нарікають, не плачуть, не базікують багато, не ганяють метушливо за мізерією приватного, чужої власності гидується, слів та обітниць-присяги дотримують, чистоту крові стережуть, зрадників карають, а ворогів ненавидять... Ворогами ж своєї національної збір ноти й гробокопателями державності України є всі ті українці, які роблять напaki: такі рабами родились і собаками згинуть.

Для свого добра, для можливостей національно-расового розвою, для культури і своєї історичної місії маршируймо сміло з народами молодій Європи до праці Будучини!» (цитата мовою оригіналу) [3, с. 243].

Отже, в пантеоні видатних постатей історії України необхідно виділити і популяризувати легендарну постать Я.В. Гольчевського, адекватного свідка історичних подій майже усієї половини ХХ ст. Його спогади щодо Другої світової війни насичені раціональними міркуваннями щодо історичного минулого не лише нашої країни, але й окремих країн світу.

Джерела та література

1. Гальчевський Я. З воєнного нотатника : (рукопис) / Упорядник Р. Коваль. Історичний клуб «Холодний Яр»: веб-сайт. URL: <http://globallib.ru/read.php?id=251515> (дата звернення 13.07.2013).
2. Коваль Р. І нарекли його отаманом Орлом. Біографія полковника армії УНР Якова Гальчевського : (проект) / Упорядник Р. Коваль. Історичний клуб «Холодний Яр»: веб-сайт. URL: http://unknownwar.info/---_685/; <http://www.ukrlife.org/main/evshan/orell.htm>. (дата звернення 18.06.2013).
3. Коваль Р. Отаман святих і страшних. К.: Видавництво «Просвіта», 2000. 288 с.
4. Коваль Р. Яків Орел-Гальчевський. Боротьба і філософія боротьби. К.: Історичний клуб «Холодний Яр. Видавництво «Орієнтир». 2017. 128 с.

ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ У 1849–1859 РР. ЯК СКЛАДОВА КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЇ ТА НАРОДОНАСЕЛЕННЯ

Ключові слова: губернія, демографія, демографічний приріс, соціальна структура, домінуюча форма, народжуваність, смертність, поселення, війська.

Питанням розвитку Подільської губернії в ХІХ столітті, приділено чимало наукових праць. Вони охоплюють економічні, соціальні, політичні, військові, культурні, освітні сторони життя краю. Було піднято і опрацьовано великий «пласт» різного роду документів. Найбільший вклад у дослідження внесли – О.Баранович, Т.Брянцева, І.Гуржій, А.Зінченко, М. Карачківський, П. Клименко, В. Маркіна, Є. Сташевський, В. Смолій, В. Щербак тощо. Але не дивлячись на титанічні зусилля науковців, не дослідженими залишаються ще чимало питань. Представлена стаття торкається проблеми демографії Подільської губернії середини ХІХ століття (1849-1859 рр.) з точки зору Київського генерал-губернаторства, де зроблено відповідні підрахунки і порівняльну характеристику. Точної інформації про демографічне становище краю та Правобережної України не існувало до 1870 року. Зроблені нами обчислення є відносними, але вони дозволяють побачити динаміку росту або спаду населення за короткий проміжок часу (десятиліття).

Територія Подільської губернії, станом на 1849 рік, за підрахунками генерала Фітінгофа, складала **36.910** квадратних верст [2, с.1], а в 1859 р. її величина вже становила 36.298 квадратних верств [5, с.177]. Це могло бути пов'язано із неточністю підрахунків, або зміною адміністративних меж губернії. В середині ХІХ століття дане територіальне утворення межувало з Галичиною, від якої відділялось річкою Збруч, Волинською, Київською та Херсонською губерніями. Входило до Київського генерал-губернаторства і безпосередньо межувала з Австрійською імперією. Було прикордонною й важливою у військовому значенні. [2. с.11].

Це були одні із найродючіших земель в Російській імперії. Вони мали в надлишку хорошу воду, достатньо лісу, багато невеликих рівнин та вкриті сіткою доріг. Тут спостерігається достаток хліба та густа заселеність [2, с.2]. Тобто були всі умови для комфортного життя місцевого населення – подолян.

У 1849 році загальна кількість населення у Подільській губернії становила **1.530.321** осіб обох статей. Чисельність чоловіків рівнялась – 766.013 осіб (50,05%), а жінок – 764.308 (49,95%) осіб, що на 1.705 осіб менше ніж представників сильної статі [2, с.75].

З'ясувавши демографічну ситуацію на Поділлі, виникає слушне запитання, що до заселеності інших територій Київського генерал-губернаторства у вказаний проміжок часу. Зацікавленість викликана твердженням Військово-статистичного огляду Подільської губернії 1849 р., що ця адміністративно-територіальна одиниця по вказаному показнику поступалась в Російській імперії лише Курській губернії [2, с.11].

У Волинській губернії у досліджуваний період, загальна величина населення становила **1.432.150** осіб, що дійсно на 98.171 особу менше ніж на Поділлі. За статевим показником, різниця у чисельності чоловіків складала 43.363 особи, а жінок 54.808 осіб [3, с.63]. Протилежна картина спостерігалась у Київській губернії, де величина населення становила **1.736.333** осіб, що на 206.012 осіб більше ніж на Поділлі. Відповідно, кількісний показник чоловіків на Київщині був на 98.272 особи, а жінок на 17.740 осіб більшим [1, с.76].

У Курській губернії у зазначений проміжок часу проживало **1.651.394 особи** (813,839 чол., і 837.555 жін.), що дійсно на 121.073 особи більше із порівняною територією [4, с.45].

У 1857 р. загальна кількість населення на Поділлі вже становила **1.730.547** осіб, з них 847.440 чоловіків (48,96%) і 883.107 жінок (51,04%) [5, с.177]. Як бачим, чисельність населення за 8 років збільшилась на 200.226 осіб. Зміни також відбулися у співвідношенні кількості чоловіків і жінок. Якщо в 1849 році спостерігалась перевага чоловіків на 1.705 осіб, то в 1857 році ситуація змінилась на користь жінок, перевага яких складала 118.779 осіб.

Найбільш густозаселеною територією у Подільській губернії в 1849 році був Ямпільський повіт, в якому проживало **130.792** осіб (64.738 чоловіків і 66.054 жінок). Через десять років цей повіт втратив свою першість по густоті населення. Так в 1859 році найбільш густозаселеним став Балтський повіт, де проживало **166.397** осіб (82.276 чоловіків і 84.121 жінок). Перевага жінок над чоловіками становила – 1.845 осіб, що становило 50,55% від загальної кількості населення. Демографічний приріст населення повіту з 1849 по 1859 рр. становив 49.866 осіб. У Ямпільському повіті приріст населення склав лише 10.432 особи, і становив 141.224 осіб (69.187 чоловіків і 72.007 жінок). Перевага жінок становила 2.820 осіб. В цілому, станом на 1849 р. заселеність Подільської губернії по повітах була наступною: Ольгопільський – 129.294 (64.363 чол., 64.931 жін.); Проскурівський – 126.728 осіб (62.475 чол., 64.253 жін.); Кам'янецький – 123.608

осіб (61.312 чол., 62.296 жін.); Ново-Ушицький –120.790 осіб (59.333 чол., 61.457 жін.); Брацлавський –120.816 осіб (59.795 чол., 61.021 жін.); Балтський –116.531 осіб (59,922 чол., 56.609 жін.); Літинський –114.699 осіб (56.933 чол., 57.766 жін.); Могилівський – 110.527 осіб (54.533 чол., 55.994 жін.); Вінницький – 110.547 осіб (55.073 чол., 55.474 жін.); Гайсинський – 100.553 осіб (51.047 чол., 49.506 жін.).

Найменша кількість населення у даний період проживала у Летичівському повіті. Її величина становила 73.465 осіб (36.667 чол., 36.798 жін.). Цікаво також те, що така ж тенденція зберігалась і на проміжку цілого десятиліття. Так, станом на 1859 р. величина населення у цій адміністративній одиниці становила 94.966 осіб, що було найнижчим показником по губернії. На 8.157 осіб зменшилась величина населення у Вінницькому повіті, і в 1859 році цей показник становив 102.390 осіб (49.712 чол., 52.478 жін.). На проміжку десяти років на 7.497 осіб зменшилась величина населення і у Могилівському повіті, де показник становив – 106.030 осіб, (51.146 чол., 54.884 жін.). Всі інші території губернії мали приріст населення. Так, Літинський –118.820 осіб (57.210 чол., 61.610 жін.); Брацлавський –125.491 осіб (60.315 чол., 65.176 жін.); Гайсинський – 128.877 осіб, (64.078 чол., 64.799 жін.); Проскурівський – 131.442 осіб, (63.913 чол., 67.529 жін.); Кам'янецький – 136.968 осіб (66.640 чол., 68.328 жін.); Ямпільський – 141.224 осіб, (69.187 чол., 72.007 жін.); Ново-Ушицький – 151.736 осіб (74.524 чол., 77.512 жін.); Балтський –166.397 осіб (82276 чол., 84.121 жін.).

На одну квадратну версту Подільської губернії, згідно наших підрахунків, у 1849 році припадало 41,46 душ. В 1859 році даний показник вже становив 47,68 душ, що вказує на приріст у 6,22 душі [5, с.177]. Для порівняння, на одну квадратну версту Волинської губернії, у 1849 році припадало більше 23 душ (12 чол. і 11 жін.) [3, с.76]. У Київській губернії – 39,26 душ. Дане порівняння вказує, що густота населення Подільської губернії на одну квадратну версту перевищувала інші території Київсько-го генерал-губернаторства.

Подільська губернія в своєму складі нараховувала 12 повітових, 5 заштатних міст та 120 містечок. Існувало також 39 слобод, 12 колоній, 1.830 сіл, 341 хутір та 54 військових поселення. Всього нараховувалось 1976 населених пунктів. Середньою величиною поселень вважали – 80 дворів [2, с.87]. На території Волинської губернії, у досліджуваний період, нараховувалось 12 повітових міст, 6 міст які належали поміщикам (позаштатні), 150 містечок, 1.858 сіл. [3, с.71, 74]. На території Київської губернії розміщалося 1 губернське місто, 11 повітових міст, 99 містечок, 1.109 сіл, 800 хуторів й слобод [1, с.85, 87].

Невелика частина населення проживала у містах і містечках. Велична міщан на Поділлі, згідно наших підрахунків, у 1849 році становила **78.115** осіб, що становило 5,1% від загальної кількості населення. Але цей показник є неточним, оскільки не враховує жителів кількох дрібних містечок як Хмільник, Сільниця, Бар, Стара Ушиця, Вербоivecь, чисельність яких у вказаний період, нам не вдалось віднайти. У 1859 році величина міських жителів даного адміністративно-територіального утворення вже складала **103.494** осіб [5, с.177]. Приріст населення за десять років приблизно становив 25.379 осіб. Для порівняння, у Волинській губернії в 1848 році у містах проживало 8.272 осіб [3, с.71]. Згідно наших підрахунків, даний показник був значно вищим, і становив **84. 822** осіб [3, с.35-46]. В Київській губернії в 1850 р. цей показник становив – 210.502 особи. [1, с. 237]

Найбільш густозаселеним містом Подільської губернії був Кам'янець-Подільський, де станом на 1849 рік проживало **14.361** осіб. З них – 6.797 були чоловіки і 7.564 жінки, перевага яких складала у 857 осіб. У відсотковому відношенні величина жінок становила 52,67% від загальної кількості [2, с.99]. У 1859 році у цьому населеному пункті вже проживало **18.262** осіб (9.806 чол. і 8.456 жін.). Приріст населення за десятиліття склав 3.901 осіб (3.009 чол. і 892 жін.) [5, с.177]. Другим по величині населення у цій адміністративній одиниці в 1849 році було м. Вінниця. Там проживало **10.937** осіб (5.387 чол. і 5.550 жін.). Однак в 1859 році чисельність жителів тут зменшилась на 1.949 одиниць, і становила **8.988** осіб (4.348 чол. і 4.640 жін.). Загальна демографічна картина в 1849 році у містах Подільської губернії була наступною: м. Могилів-Подільський – **10.694** осіб (5.057 чол. і 5.637 жін.); м. Балта – **9.435** осіб (4.784 чол. і 4.651 жін.); м. Гайсин – **5.568** осіб (2.659 чол. і 2.909 жін.); м. Літин – **4.814** осіб (2.455 чол. і 2.359 жін.); м. Летичів – **4.382** осіб (2.340 чол. і 2.042 жін.); м. Брацлав – **4.249** осіб (2.160 чол. і 2.089 жін.); м. Проскурів – **4.021** осіб (2.113 чол. і 1.908 жін.); м. Ямпіль – **3.364** осіб (1.824 чол. і 1.540 жін.); м. Нова Ушиця – **3.294** осіб (1.696 чол. і 1.598 жін.). Найменше населення у досліджуваній період проживало у м. Ольгопіль. Кількість міщан тут становила – **2.996** осіб (1.569 чол. і 1.427 жін.). За десятиліття тут приріст склав лише 1400 осіб, і досягнув кількості – **4.396** душ (2.194 чол. і 2.202 жін.). Це дозволило піднятися в рейтингу заселеності на 8 місце. Найменший жителів у 1859 р. жило у м. Ямпіль – **3.446** осіб (1.647 чол., 1.799 жін.). Приріст за десятиліття склав лише 82 людини [5, с.177].

Що ж до Волинської губернії, то найбільш заселеним містом був Старокостянтинів, де в 1849 році проживало – **14.085** осіб, що лише на 276 душ більше ніж у Кам'янець-Подільському. [3, с.37] Найменше проживало у цей час у м. Овруч – **3.450** осіб, але це більше на 454 особи ніж у м. Ольгопіль [3, с.46].

У Київській губернії в 1850 р. найбільш густозаселеним містом був – Київ, із чисельністю **56.792** осіб (34.799 чол. і 21.993 жін.), що на 43.431 душ більше ніж у Кам'янець-Подільському [2, с.156]. Другим по чисельності жителів у губернії було місто Бердичів – **40.200** осіб (18.932 чол. і 21.254 жін.) [с.171]. Найменше у цей час проживало у м. Радомишль – 4.962 особи (2.462 чол. і 2.500 жін.) [1, с.210]. У порівнянні з м. Ольгопіль Подільської губернії, цей показник заселеності на 1.966 осіб більший.

Таким чином, кількість міщан Подільської губернії станом на 1848-1850 рр. поступалась демографічному показнику міст Волинської і Київської губернії.

Оскільки сільське господарство в середині XIX століття продовжувало складати основу російської економіки, то закономірно що більшість населення Подільської губернії на проміжку 1849-1857 років були селяни. Домінуючою формою господарювання ще залишалось поміщицьке господарство. Всього у Подільській губернії в 1849 році зафіксовано – 1.418 сіл, що нараховували 130.912 дворів; 520 – слобод або майданів, у яких 30.141 двір, 21 хутір і передмістя – де знаходився 791 двір. [2, с.85] Загальна величина селянства у досліджуваний період, згідно наших підрахунків, складала **1.347.117** осіб, що складало **78,88%** від загальної кількості населення

Села в Подільській губернії будувалися розкидано, але завжди біля річок або озер. Всі будівлі розміщувалися навколо церкви або костелу. Города і подвір'я обносилися земляними валами і каналами. Зверху по валу досить часто росла жива огорожа. В придністровських повітах зустрічались кам'яні забори через брак лісу [2, с.84-85]. За середню величину поселень в 1849 році брали 80 дворів [2, с.85]. Сіл, що мали більше 50 дворів нараховувалось – 1.208 одиниць, а тих що мали менше 10 дворів – 76. На одну квадратну версту припадала 41 людина, з яких 21 – чоловічої статі і 20 жіночої [2, с.85].

У Волинській губернії, всі села переважно побудовані в долинах і на берегах рік та річечок. Чимало розташувалося біля озер. Лише в південній частині губернії в Кременецькому й Староконстантинівському повітах, зустрічаються села які розтягнулись по вершинам висот над крутими ярами. [3, с.73]. На одну квадратну версту припадало більше 23 душ, де 12 були чоловіки і 11 жінок [3, с.76]. Загальна чисельність сільського населення на цій території, станом на 1850 рік, згідно наших підрахунків, становила **1.347.328** осіб. Даний показник кількості сільських мешканців лише на 211 осіб перевищив аналогічний Подільської губернії 1849 року.

На території Київської губернії сільські поселення також переважно розташовані біля річок, озер та струмків. Будинки селян розкидані у довільній формі по всій місцевості, і відділені один від одного города-

ми і садами [1,с.86]. Всього на території Київщини нараховувалось на той час 1.109 сіл та 800 поселень і хуторів. Середній показник дворів у кожному селі становив 100 – 200 одиниць. Сіл,де нараховувалось більше 50 дворів – 1.297 одиниць. А менше – лише 473. [1, с.87]. Згідно наших підрахунків,у досліджуваній період на Київщині проживало приблизно біля **1.523.831** селян.

Значний вплив на демографічний стан Подільської губернії в середині XIX століття мали народжуваність і смертність. Середня народжуваність в рік по губернії , на проміжку десяти років підряд, складала – **86.372** дитини [2, с.83]. До загального числа народонаселення даний показник мав співвідношення як 1 : 19. Помирало щорічно біля **52.669** осіб, що у загальному співвідношенні складало 1 : 29 [2, с.83]. Різниця між величиною народжуваності і смертності становила 28.703 особи, що вказує на щорічне зростання населення. Найвища народжуваність в 1849 році була в Кам'янецькому повіті – 11.128 дітей, Ново Ушицькому повіті – 7.598 дітей і Ямпільському – 7.323 дитини. Найменший показник народжуваності було зафіксовано у Летичівському повіті – 3.957 осіб та Ольгопільському повіті – 3.970 осіб [2,с.112].

Величина дітей, що народжувались у всіх містах Подільської губернії , сягала – **7.006** душ. Кількість щорічно вмираючих міщан сягала 7.529 душ. Як бачимо,динаміка регресу сягала у 523 особи [2, с.84].

В 1857 році ситуація у губернії з народжуваністю де що змінилась. У цей рік всього народилось **74.161** немовлят, де 38.634 були хлопчики і 35.527 дівчатка. В тім числі 1.620 дітей були незаконнонародженими [5,с.113]. У містах народилось **5.699** дітей (2.916 хлопчики і 2.683 дівчинки) [5, с.177]. Що ж до смертності, то її величина на Поділлі зменшилась у порівнянні з 1846-1849 рр. на 3.466 душ і становила в 1857 р. – **49.233** осіб (24.762 чол. і 24.471 жін.)[5, с.113]. У містах цей показник відповідно становив – 5.236 осіб (3.062 чол. і 2.184 жін.) [5, с.177]. Причиною смертності були переважно епідеміологічні хвороби: тиф, віспа (особливо в Ольгопільському повіті), скарлатина (в Проскурівському повіті) і коклюш (в Ушицькому повіті) [5, с.83].

У Волинській губернії, в 1847 році показник народжуваності, згідно наших підрахунків, становив – **62.139** дітей (32,154 хлопчики і 29.985 дівчаток) [3, с.47]. Це на 24.233 дитини менше ніж народжувалось в Подільській губернії у відповідний період. Величина незаконнонароджених щорічно рівнялась біля 1.000 дітей, що становило 1,6% від загальної кількості народжених [3, с.47]. У Волинських містах у цей час народилось, згідно наших підрахунків, біля **5.183** дітей, що на 1.823 дитини менше ніж на Поділлі [3, с.47]. Найбільше немовлят було у Житомирському повіті – 21.849 осіб (11.478 хлопчики і 10.371 дівчинка) та Новоград-Волинському

повіті – 6.368 осіб (3.203 хлопчики й 3.165 дівчаток). Найменша народжуваність спостерігалась у Ковельському повіті – 2.043 дитини (871 хлопчик і 1.172 дівчаток) [3, с.47].

Що ж до смертності, то даний показник по Волинській губернії в 1847 році становив,згідно наших підрахунків, **44.823** особи (22.702 чол. і 22.121 жін.), а по містах – 4.951 особи (2.640 чол. і 2.311 жін.) [3, с.47]. В 1842-1844 роках з 100 чоловіків помирало не більше 3,4 осіб, а в 1845-1846 рр. цей показник становив – 4,2 осіб. [3, с.69]. Найменша смертність за останні 5 років спостерігалась у м. Кременець і не перевищувала 2,5 осіб на 100 душ. В Житомирі вона коливалась від 3 до 5 на 100 душ, а в м. Дубно – від 7 до 7,4 на 100 душ[3, с.69]. В 1847 році помирали переважно діти до 5 річного віку: до 1 року життя – 7.560 душ, до 5 років – 10.523 душі. Кількість людей старших за 60 років померло – 4.173 душі [3, с.70]. При захворюваності, жителі Волині не поспішали звертатись до лікаря, а лікувались вдома,покладаючись на волю Божу. Іноді хворого відпоюють узваром із освячених трав або дають святої почаївської води [3, с.69]. Причиною смерті вважали неякісну воду,яка містила багато вапна. Це спричиняло розвиток певних захворювань, а саме: патологію шкірних покривів (золотухи), проблеми з шлунково-кишковим трактом (гастрити) та легеневі захворювання [3, с.70]. Отже, у порівнянні із Волинською губернією,на Поділлі смертність на 7.846 осіб була вищою, як серед дітей так і дорослих.

Що ж до Київської губернії, то величина народжуваності в 1848 році, згідно наших підрахунків становила **76.954** особи (39.536 хлопчики і 37.448 дівчаток). У порівнянні з Подільською губернією, цей показник на 9.418 дітей менший. Показник смертності на Київщині був дещо меншим, і становив – **50.838** осіб, що на 1.831 особу менше ніж помирало у Подільській губернії та на 6.015 осіб більше ніж у Волинській губернії [1, с.84]. Помирали переважно діти та літні люди віком понад 60 років. В 1846 р. з 26.827 померлих , на дітей до 1 року припадало – 7.595 душ; до 5 років – 13.106 душ; старших за 60 років – 4.264 душі [1, с.84]. Найбільш поширеними хворобами у досліджуваний період були: кір, скарлатина, коклюш, лихоманка,гарячка. Найчастіше хворіли навесні та влітку. Епідеміологічні хвороби виникали дуже рідко та існували не довго[1, с.85].

Таким чином демографічна ситуація у Київській губернії характеризувалась позитивною динамікою, де кількість народжуваних на 26.116 осіб перевищувала величину померлих.

На території Подільської губернії проживали представниками різних національностей, де домінуючу роль відігравали українці,яких росіяни називали – малоросами. Жили тут також: поляки, росіяни – які величали себе великоросами, євреї, молдавани,вірмени та греки. Найменше тут

мешкало, згідно офіційних статистичних показників, циган,лише кілька осіб.

Вищий стан суспільства, на думку російських урядовців, складала шляхта. Вони були представлені тут бувшою шляхтою та селянами. Останні називають себе мазурами, оскільки є потомками вихідців з Мазовецької губернії, яких вивезли у цей край ще в XIV – XV століттях. Їх приблизна чисельність, станом на 1859 рік, згідно наших підрахунків, становила **190.232** особи (93.831 чол. і 96.401 жін.). Це становило 10,99% від загальної кількості населення губернії [5, с.112]. Для порівняння, у Волинській губернії в 1849 році, дворянство також складалось переважно із польської шляхти. Їх величина приблизно становила, згідно наших підрахунків, **49.981** осіб [3, с.63, 35-46]. Клас дворянства Київщини, переважно складався з поляків. Їх величина, згідно наших підрахунків, могла скласти в 1850 р. біля **11.428** осіб [1, с. 156 - 220].

Поляки сповідували католицьку віру. В освітньому розвитку, на думку російських чиновників, поляки мали перевагу над росіянами та українцями, оскільки кожний шляхтич і чимало селян католиків були освіченими. Навіть жінки ходили в костел із молитовниками у руках. Рідко який шляхтич не знав французької мови та історії Польщі і Литви. Цьому Поділля зобов'язане єзуїтам, які примушували вчитись за гроші та безкоштовно, щоб мати свій вплив на суспільство [2, с.75].

Освіта багатих поміщиків була поверхневою, оскільки включала знання світської етики та іноземної мови. Магнати, як правило, проводили своє життя за кордоном, а другорядні шляхтичі веселились у своїй губернії або столичних містах Росії та царства Польського. Виховання юнаків, вони доручали гувернерам – іноземцям, через що не знали російської мови та права. По цій причині вони цуралися державної служби і очікували виборну службу [2, с.75].

Дрібнопомісні шляхтичі віддавали своїх дітей на навчання до гімназій, із яких вони поступали у Київський університет. Їм властива улесливість, чиношанування та власне возвеличення [2, с.75].

Панівним населенням Подільського краю були українці. У їх мові, на думку російської влади, «...було дуже багато іншомовних слів», що очевидно пов'язано з іноземним пануванням і частими війнами, які відбувались на цій території. Перехід влади від одних держав до інших, примусив місцеве населення пристосуватись до їх гніту та всякого роду страждань. Тому очевидно чому вони боягузливі, покірні, не проявляють власного характеру. У них не спостерігалось кмітливості чи підприємливості. Українці подоляни від природи були мовчазними, скритними і нерішучими. Протилежністю чоловікам були жінки українки. Вони вирізнялися балакучістю та живістю. Характер їх тихий з повагою до батьків та старших людей. Подоляни

були гостинними і чесними. Їм властива пристрасть до горілки, причому як у чоловіків, так і жінок. Вживали її як в шинках так і на базарах. Їжа їхня була переважно грубою. Українцям подобається візництво й чумакування. Жінки тут складали опору чоловікам, оскільки розділяють з ними польову роботу [2, с.76]. На нашу думку, на території Подільської губернії у досліджуваний період гіпотетично могло проживати біля **1.213.738** українців, що складало 70,13% від загальної кількості населення.

Більшу частину населення Балтського і Ольгопільського повітів складають молдавани. В інших повітах їж не багато. Чисельність їх визначити важко, оскільки вони всі православні, і в звітах показані як українці [2, с.78]. Молдавани відрізнялися дуже міцною статуєю і похмурим виглядом. Вони мали впертий і непокірний характер. Пиячили вони менше ніж українці, і дозволяли це лише в себе вдома. Жінки молдаванки такі ж ліниві як і їх чоловіки. Обидві статі любили охайність в житлах і чепуристість в одягу. Якщо порівнювати їхнє життя з українцями, то при тих же статках вони завжди багатіші [2, с.78].

Жили у губернії також і татари. Їх чисельність у 1849 році становила 46 осіб (21 особа чоловічої статі і 25 жіночої). Невідомо коли вони поселились тут, але жили вони на цій землі дуже давно і говорили на польській мові [2, с.78-79].

Греків у губернії в 1849 році проживало лише 10 сімей. Мешкали вони лише в м. Могильові [2, с.79]. Циган у губернії лише кілька осіб.

Великий вплив на торгівлю Поділля колись мали вірмени, але в середині XIX століття цією першістю вони поступились євреям. Вихідці з Кавказу оселились тут спасаючись від Тамерлана, який грабував і спалював Вірменію та Персію.

Першим документом, який згадує про подільських вірмен була Привілей польського короля Яна Альберта, датований 1469 роком. Даний Акт дарував громадянські права кам'янецьким вірменам на рівні з іншими підданими. З часом вони отримали свій суд і всякі торговельні «вигоди». Представники цього народу завжди заслуговували увагу польських королів, із яких кожний давав їм грамоти, які захищали їх власність та особисті права. Із встановленням російської влади на Поділлі та встановленням кордонів і митниці, вірмени не змогли конкурувати із євреями, які отримували прибутки від заборонених товарів [2, с.81].

Жили вірмени у губернії переважно у містах Кам'янець і Могильові, а в губернській звітності їх показували як міщан католицького віросповідання. У 1859 році, згідно наших підрахунків, їх величина становила 281 особа (147 чол. і 134 жін.) [2, с.112].

Вірмени надзвичайно набожні і скупі в домашньому побуті, кмітливі і благодійні. Також вони здібні у торгівлі, ремеслі та у державній службі. По

стилю життя і одягу – важко було впізнати вихідця із Кавказу. Їх видавали лише зовнішність, яка вказує на початкове походження [2, с.81].

В 1849 році у Подільській губернії проживало **177.189** осіб єврейської національності, що становило 8,636% від загальної кількості населення. Коли вони появились на території Поділля точно невідомо. Це очевидно було біля 1090 року, коли цей народ почали масово переслідувати у Західній Європі. Однак перші урядові акти, які надавали євреям різні привілеї датуються XV століттям [2, с.82]. У Волинській губернії їх величина складала **176.564** осіб, що становило, згідно наших підрахунків, 12,32% від загальної кількості населення [3, с.69]. На Київщині проживало **172.943** євреїв (89.709 чол. і 83.234 жін.), що складало 9,96% від загальної кількості населення [1, с.345].

Загальний характер життя євреїв скрізь і завжди був однаковий. Вони миролюбиві, кмітливі, розумні. Мали схильність до торгівлі але не любили працювати. Ремесло вибирали собі те, яке при невеликій праці давало засіб для обману. У торгівлі, в середині XIX століття, вони отримали повну монополію. У них найнижчі ціни і торгували вони забороненими товарами. Жили вони завжди окремими товариствами – кагалами. Дозвіл на торгівлю кожний єврей мав отримати спочатку від кагалу, оскільки він відіграв роль органа самоуправління общини, а вже потім від органів російської державної влади. [2, с.82].

Євреї м. Могилів-Подільського відрізнялись не лише умінням жити, але й смаком у нарядах. По освіченості вони не поступались євреям з Одеси.

Кагали на Поділлі в середині XIX століття склалися одного, на 2-3 кагальних старост і одного равіна. Однак були і населені пункти, де не було кагалів [2, с.83].

В число жителів, що населяли Подільську губернію, входили також представники секти, які «відійшли» від обрядів російської Православної церкви. Їх називали пилипонами або старообрядцями. Загальна кількість їх станом на 1849 рік становила **8.080** осіб. Вони жили окремими селами на куплених на торгах землях. Займалися землеробством і торгівлею перекупленої фруктової, овочевої продукції та озерної риби. Торгівля у них була лише оптова. Продавали врожай краю у найбільші міста південної Росії. У домашньому побуті займалися виготовленням возів, ободів, саней, дуг. Також виробляли полотна грубої пряжі. Льон і коноплі сіяли на великих площах [2, с.79].

Час поселення старообрядців на Поділлі визначити важко, оскільки з'являлись вони тут окремими сім'ями, однак не раніше церковної реформи патріарха Никона 1666-1667 рр. Не дивлячись на супротив старообрядців російській православної церкві, вони залишились вірними російському царю. За це вони отримували від престолу різні нагороди, пільги та землі [2, с.80].

Таким чином, Подільська губернія в 1848-1857 рр. була густозаселеним регіоном Російської імперії, де домінуюче становище займали українці, поряд з якими проживали вихідці з інших народів.

Література:

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]. - СПб. : 1848, Т. 10, ч. 1
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]. - СПб. : 1849, Т. 10, ч. 2
3. Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]. - СПб. : 1850, Т. 10, ч. 3
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба [трудами офицеров Генерального штаба]. - СПб. : 1848, Т. 13, ч. 3
5. Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год, изданная Редакцией Подольских Губерн. Ведомостей. Каменец – Подольск: Тип. Губернского правления ,1859.С.176

*Семенова А. М.,
м. Хмельницький*

**ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА
ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ
ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1968 РОКУ**

У статті подається частина епістолярної спадщини громадської діячки Поділля О. М. Пащенко-Шульмінської. У листах до співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької за 1968 р. йдеться про реалізацію гуманітарних проектів для організації навчального процесу у середніх школах.

***Ключові слова:** громадська діячка, Кобзар, літературна спадщина, архів, кіносценарій, пам'ятник.*

У минулому випуску «Хмельницьких краєзнавчих студій» ми ознайомили читачів із листами Олімпіади Михайлівни Пашенко-Шульмінської до співробітниці Канівського музею імені Т. Шевченка В. Я. Кривицької за 1967 р. У даному повідомленні ми продовжуємо публікацію частини епістолярної спадщини відомої на Поділлі громадської діячки. Це шість листів до В. Я. Кривицької за 1968 р.

Даний документальний корпус є доповненням до кореспонденцій, які були оприлюднені В. Адамським на IV міжнародній науково-практичній конференції у Кам'янці-Подільському, що відбулася в травні 2012 р., та надруковані у 2016 р. [1].

Із представленого епістолярію читач зможе дізнатися про те, що уже станом на 1968 р. О. Пашенко вдалося вирішити питання щодо передачі своєї спадщини до Київського архіву-музею літератури й мистецтва. Однак її проекти з реалізації навчальних програм для загальноосвітніх шкіл залишалися не вирішеними. Як переживала це Олімпіада Михайлівна досить чітко прослідковується у її листах.

Нагадаємо, що оригінали листів знаходяться на зберіганні у Науковому архіві Шевченківського Національного заповідника у Каневі. Епістолярій подано у хронологічній послідовності із збереженням стилю та орфографії, які були притаманні О. Пашенко.

Джерела:

1. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пашенко кризь призму листів В. Я. Кривицької. Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.) /Ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), О. Б. Комарницький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2016. С. 274–284.

Додатки

№ 1

Високошановна і дорога товаришко!

Як же тишить мене Ваше дбайливе ставлення до мене, до моєї справи, пам'ять про мене. Отож знайте, як багато значить це для мене, ізольованої в такім закладі, де тебе вже не цінять живою людиною, а приреченою на доживання, вимирання. Розуміється, ніякого зацікавлення, співчуття до твоїх намірів, до твоєї праці...

Що ж нового Вам доповісти? Яюсь не зовсім, сказала би, [везуче] складається.

Вела переписку з Інститутом літератури ... і закінчилось це тим, що інститут передав мою справу Архіву-музею. Себто закрит мені надію,

що, бодай, своєю порадою, критикою, рецензією, вказівками допоможуть мені. Але це ж, певне, не завдання інституту. Я встигла лише переслати до інституту кілька своїх праць для ознайомлення і визнання можливості моїх намірів. І що ж? Їх в інституті ніхто не розглянув, а просто по акту передано в Архів-музей, і от чому мені не [повезло]. Як раз в той час, і на довгий, Є. С. Шабліовський виїхав кудись із Києва. А я так надіялась, що він поцікавиться моєю працею (бо він, пишучи свій такий привітний лист, знав лише про мої наміри і старання) і дасть якісь вказівки, чи оцінку, щоб я знала, яку вартість має все те моє старання... І що ж? Я знов повна сумніву, чи не даремне я морочу голови людям своїм листуванням, своїм писанням. Такий мені жаль, особливо за три п'єси з життя і творчості Лесі Українки. Сама я стільки пережила, творячи їх, і хотіла би, щоби й інші це відчули, чи зміла я відбити ці почуття в тих п'єсах? Коли я опрацювала п'єси про Шевченка, я була трохи скремпована твором Іваненко, який був для мене високо авторитетним. Я, так би сказати, перевіряла себе її дослідженнями, а в п'єсах про Л. У. діяла лише моя інтуїція, використані ті чи інші джерела. От чому такий жаль... – чи будуть спокійнісінько собі лежати ці п'єси на архівних полицях і ні з ким я не поділюся ними...

Мене смутило ще от що: дістала я від Архіву-музею пропозицію надіслати їм свої інсценізації. Папір цей датовано від 29 листоп., видно, до того часу, як інститут передав їм зразки моєї праці: 1) три п'єси з життя і творчості Лесі Українки (з 61 р.), 2) «Полонинська пісня», п'єса за твором «Тіні забутих предків» (з 54 р.), 3) кінодрама «Два світи» за твором «Інститутка» М. В. (з 52 р.). Різні жанри, різний час опрацювань, так от той папірець від 29 листоп. Я дістала 28 грудня і не так вже винна пошта. І я питаю себе – чи [...] робити архіву? Тепер я думаю (а Ви би як подумали?) чи висилати мені все те, що у мене зібрано до Архіву-музею? То ж не його завдання мою справу посувати до зреалізації. Я ж хочу, щоб моя праця послужила для якоїсь користі. Коли читаю такі інсценізації в селі, в школі, в гурткові – відчуваю, як така праця потрібна, вона народжує думки, почуття, зацікавлення до скарбів літературних, до ідей в них відтворених...

От і порадьте – куди мені ще кинутися?

Тут ще й така перепона. У мене ж далеко не всі мої опрацювання друковані на машинці і я не спроможна це зробити, а не всюди і не кожний буде читати, тратити час – розбирати моє письмо. А це ж так потрібно, щоб компетентні люди дали свої вказівки, пораду, навели критерій, а тоді якось стягатись на оплату машиністи... Отаке нерозв'язане коло.

Зараз взялась переписувати все начисто, так і тут не все гаразд: старечі руки почали трястися і скачуть літери якось і вниз, і в усі боки, поки не заспокояться, не уляжуться... Отак і дожила до тупіка – старості ніхто вже не зарадить.

А тут ще перебуваєш як на вокзалі – все лякають: от перевезуть нас з нашого дому, але все щось там на новому місці не долагоджено.

Досить зловживати Вашим часом, Вашою зичливістю читати моє пошаніє.

Ще прикладаю до цього, мою переписку (першу) до Архіву, щоб Ви докладно знали цю нову справу.

Від щирого серця дякую Вам і всім працівникам Вашого музею і бажаю на довгі літа провадити свою працю на радість всім шановникам Шевченка.

З пошаною Шульмінська О. М.

4 січня 1968 р.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26–26 зв. Автограф.

№ 2

Шановна тов. Кривицька!

Спішу Вас повідомити, що справа з моїми опрацюваннями налагодилась. На всі мої застереження дістала відповідь від Архіву-музею; в ній запевняють, що цей матеріал мій власне потрібний читачам – відвідувачам їх архіву, бо ні Міністерство освіти, ні кіностудія науково-популярних фільмів не мають робочого архіву з подібним матеріалом.

Отож на пропозицію Архіву-музею починаю пересилати свої опрацювання. Сьогодні відправила першу бандероль з тими роботами, які в мене були готові в машинному друкуванні.

А ще про що радісно повідомляю – маю можливість всі свої роботи передрукувати на машинці. Така несподівана щедра допомога мені прийшла від моїх друзів. Вже замовила одну машиністку, ще як знайдеться друга, то справа посунеться скоріш.

Мені ще підказали, що організацією випуску учбових фільмів займається кабінет художнього виховання учнів при Міністерстві освіти (завід. тов. Греков), для чого існує кіностудія «Діафільм», де головним редактором Нарубіна Єва Устимівна. Хочу написати тов. Нарубіній, чи не запропонує мені і туди послати дещо. У мене ж будуть зайві примірники після передрукування моїх інсценівок. Я не знаю, які можливості цієї кіностудії «Діафільм» для випуску учбових фільмів і літературних творів. Як Ви радите, і чи можна ті самі роботи і до Архіву і до кіностудії посилати?

А з переїздом нашим ще торгуються – завід. об. собез. намагається, а директор дому упирається, бо в новому будинку ще не все гаразд.

З пошаною Шульмінська О. М.

28 січня 1968 р.

Адреса: Львів, Ол. Невського, 4.

Будинок інвалідів.
Шульмінській Олімпіаді Михайлівні.
*Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. –
Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 29. Автограф.*

№ 3

Шановна, дорога товаришко!

І Вам від найглибшої щирості бажаю успіхів у Вашій діяльності, а особливо в тій Вашій співчутливості до людей відкликається на поміч. Спасибі Вам за все.

Так довго вияснялося становище нашого будинку, що от уже більш місяця ми сидимо з упакованими чемоданами – як на вокзалі. На кінець визначено термін – після 15 травня почнуть перевозити на нове місце.

За останній час я переробила велику, утяжливу для мене роботу. Несподівано моя бувша учениця, тепер приятелька, мені матеріально допомогла закінчити мою справу. Розшукали мені 4-х машиністок, що працюють на дому і трохи більш як за 2 місяці всі мої писання передрукували. Я частями підготовляла їм матеріали, сама виправляла коректуру і частями пересилала до Архіву-музею – аж закінчила. Так перегрузила очі, що тепер, після 20 років перерви, знов оглядаюся за окулярами. Дублікати примірників порозсилала до обласн. будинків народної творчості – Харків, Полтава, Черкаси, Львів. інститут вдосконалення вчителів тощо. Тепер маю спокій – може хто що й використає. Зараз мені ще залишилося наново опрацювати кілька своїх п'єс і інсценівок: згинули мені у моїх читачів, так і не розшукала. Це «Царівни» Кобилянської, «Бунтарі-дезертири» за творами Федьковича та інші. Це вже як оглянуся на новому місці, як відпочинуть очі, та чи буде можливість при нових обставинах: тож нас тут трактують як вимираючих старух – аби лише нагодувати, в чистоті тримати та остерігати від порушення стандарту якимись «примхами» в роді бажання мати письмовий столик для роботи [?]

Отакі мої наміри, отаке моє становище...

З нового місця все опишу і подам адресу.

Міцно, міцно стискаю і за все дякую. Тож початок всієї справи від Вас порушено і від листа Шаблювського. Всього найкращого.

Шульмінська О. М.

*Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. –
Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 30. Автограф.*

**На листі помітка: початок травня 1968 р.*

До Вас у мене велика просьба.

Один з моїх близьких (інженер-архітектор), що живе в Буенос-Айросі, пише до мене про своє заклопотання і це заклопотання не тільки для мене, а й для інших варте уваги, а у мене викликало навіть розчулення таке ставлення десь там в далекій Аргентині до близької нам справи. Я випишу строки з листа, щоб докладніше було Вам зрозуміло про що йде.

«Останнє, що хвилює Ераз. це проект пам'ятника Шевченка в нашій столиці. Він ставатиме до конкурсу разом з одним скульптором, що живе в Європі.

В гарному парку англійського планування проектуємо пам'ятник поета, що був би урбаністично-архітектурною розв'язкою посадженою в краєвиді, як камерна скульптура.

Крім повної фігури, стоячої в бронзі (питання в якому вікові? Як одягнений? З бакенбардами? Чи вусатий?) важливим мотивом буде стіна з білого каменя, на якій буде плоскорізьба довжиною 6 метр., висотою нерегулярною, починаючи від 2 м 70 см, а кінчається 1 м 30 см (форма ...). Тема плоскорізьби на базі творчості поета. Отут трудність – сьогодні не можна вже моделювати постаті Катерини, Гонти і т. і. фігуративно в типичних одягах – бо чужинці та й наша молодь не зрозуміє до тонкості всієї трагедії, отож треба презентувати ідеї, як напр. Прометея і т. і. Далі клопітлива справа напису. Текст має бути до 80 слів по-іспанськи, щоб пересічний аргентинець зрозумів, знав і відчув про нашого поета... Але що писати?»

Отож наукові працівники Вашого музею власне можуть дати дуже важні поради, які з Ваших слів я написала би тим ініціаторам конкурсантам.

Я ще від себе прошу Вас, чи не трудно було би дістати або комусь доручити в Києві дістати альбом фотографій Шевченка і прислати мені, а ще знімок-фото з посмертної маски Т. Шевченка, що передана була Канівському музею покійним Козинцем, моїм приятелем (і по моїй же пораді). За закупку і пересилку видатки поверну з щирою подякою. Лист Ваш з відповіддю прошу надати заказним.

З пошаною Шульмінська О. М.

31 липня 1968 р.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31. Автограф.

Шановна товаришко Кривицька!

Спасибі за Ваш привіт і щирі побажання. Рада, що Ви так дбаєте навіть о кожну дрібницю, яка додає хоч крихітку відомостей в дорученій Вам справі. Бажаю й я Вам на много літ зберегти цю свою енергію і дбайливість.

Ви завжди цікавитесь моїми справами. Похвалюся – закінчила поважну роботу: опрацювання про Народне земство Кам'янецьчини на Поділлі за 1917–1920 роки. Ці спогади хоч і важко далися мені (яких 9 зошитів, більше 200 сторінок), але пережито наново як поему. Останній транспорт (3 зошити) віддала вже машиністці. Коли вона поверне роботу, вишлю до свого фонду. Мій фонд в Архіві-музеї за № 92.

Тепер вже піде легша робота. Правда, матеріалу багато за довге життя, але то вже, що встигнеться, бо загрожують мені і насуваються все більше катаракти на обох очах та й старість долягає.

Як буде можливість – ще раз прошу – пришліть два фото з маски помертної Шевченка. А також прошу, при нагоді, підпишіть своє ім'я й побатькові.

Сердечно шлю привіт і побажання Вам доброго поведження в житті, особистого життя.

З пошаною Шульмінська.

12/XI 68 р.

Львів-38.

Майорівка, будинок інвалідів.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 32. Автограф.

**На звороті листа допис О. М. Пащенко:*

В справі помертної маски Шевченка охоче складаю дальше далі інформацію про її створення й зберігання.

Мій близький приятель Козинець Євген Якович був уже старий, немічний і хворий, коли я порадила йому (і припильнувала), щоби маску помертну Шевченка, яка у нього зберігалася, передав не родичам, як по традиції, а народу-музею, що більш доцільно, справедливо і безпечно, ніж в приватних руках.

В дні століття смерті Шевченка я просила адміністрацію Львівського історичного музею організувати демонстрування цієї реліквії і оповістити школи і через місцеву пресу громадянство.

Під час демонстрування я коротенько оповідала (за словами Козинця) історію створення і зберігання помертної маски Шевченка, а закінчила чулим словом зверненням до маски.

Після чого маска була передана музею імені Шевченка на Тарасовій горі (Могилі в Каневі). Це було зроблено вчасно: через короткий час Козинець Є. Я. помер. В січні цього року несподівано раптово закінчила життя своє єдина його донька Тетяна Євгенівна, професор С.-г. інституту, а в серпні місяці померла дружина його Єлизавета Олексіївна пенсіонерка-вчителька.

*Шульмінська О. М.
12 листопада 1968 р.*

№ 6

Шановна тов. Кривицька!

Чи не має у Вашому музеї книжки «Мистецтво оформлення Кобзаря» О. Овдієнка – недавно випущену видавництвом – не знаю яким. Якщо маєте (або знаєте), будь ласка, повідомте: чи поступила в продаж? Де дістати? Яка ціна? Думаю, що вона придалася б комітетові по збудування пам'ятника Шевченкові. Видно там іде вже якась підготовча робота – бо їздять аж до Уругваю в пошуках за відповідним каменем... Ну-й-ну! Тож тони грузу (на ціле оточення) в [...] не покладеш ... а й дорога некоротка!?

Як будуть знімки з маски, я прошу два фото: одне пошлю комітетові по збудуванню пам'ятника, а друге передам правнукам Козинця, який 20 літ зберігав маску і в самих тяжких умовах для цього. Чи дістали мій лист з історією цієї маски?

З пошаною О. Шульмінська.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 33. Автограф.

**Лист написано на поштової листівці.*

На звороті помітка: писано 7/XII – 1968 р.

*Трембіцький А.М.,
Іваневич Л.А.
м. Хмельницький*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО БЕРЕСТЕЦЬКУ БИТВУ 1651 р.

Зацікавленість українського поета Тараса Шевченка виходив далеко поза саму літературу чи «письменство», він цікавився українською історією й «залюбки читав історичні твори», «знав усю важнішу тогочасну літературу: «Історію Русів» (1828), «Історію Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського (1782), «Краткую літопись Маляя Россіи» В. Рубана (1777),

«Історію Малоросії» М. Маркевича (1842–1843) та читав праці Осипа Бодянського, Миколи Костомарова, Михайла Максимовича, Пантелеймона Куліша та ін. У його «Щоденнику» і «Листах» є згадки «про поодинокі історичні теми або твори (напр., «Чтенія» Бодянського, працю Костомарова «Богдан Хмельницький», працю Максимовича про Конашевича-Сагайдачного, літопис Величка, Записки о Южной Руси)». Це свідчить про «глибоке розуміння і відчуття» поетом української історії, яку він черпав із «народних дум і переказів» [3, с. 4], у т. ч. й про Берестецьку битву (28 червня – 10 липня 1651 р.), про найбільший бій між Військом Запорозьким під командуванням Богдана Хмельницького та союзним йому кримськотатарським військом Ісляма III Герєя з одного боку та армією Речі Посполитої під командуванням Яна Казимира II з іншого [1]. На сьогодні містечко Берестечко стало «найбільш відомим історичним місцем битви за волю України», оскільки тут відбулася «страшна і велика подія» в українській історії [27, с. 10]. Генерал УПА Тарас Чупринка написав невмирущі і правдиві слова: «Я певний, що зброї, яку ви одержали з рук Нації, не посоромите і прийдешнім поколінням передасте своє ім'я, вкрите безсмертною славою» [27, с. 12].

Богдан Хмельницький розбивши польське військо під Жовтими Водами та Пилявою, на жаль, «не вмів використати політично своїх воєнних осягів» і «замість піти вглиб її земель та в її столиці подиктувати Польщі її нові кордони й остаточно визволити український нарід», він «завернув в Україну». Це була його «найбільша помилка», адже Польща невдовзі «страшенно пімстилась» у дводенній битві під Берестечком, після якої гетьман був змушений підписати ще гіршу умову під Білою Церквою [2].

Геніальний український поет і маляр Тарас Шевченко «ціле до останнього віддиху життя своє боровся проти московського поневолення українського народу. Його найбільшим бажанням було бачити український нарід вільним у незалежній українській соборній державі. І вся його творчість була скерована на те, щоб український нарід піднісся у своїй національній свідомості, став великою, об'єднаною Нацією і визволився із-під московської і польської окупації та був повним господарем своєї землі». Для поета «найсвітлішою сторінкою української історії» була українська «героїчна минувшина, козацька військова сила і боротьба козацтва за українську прадідівську віру і за українську державу». Поет-пророк добре усвідомлював, що лише українська «велика і стародавня культура, українська національна традиція, українські народні звичаї» є тією великою духовною і моральною силою народу, що «тримає український нарід, як зовсім окрему і відрубну націю, виховує його і не дає йому, як нації, занепасти, де б він не жив і в яких би тяжких умовах він не перебував. І ця його духовна сила виведе нарід на чисті води державного відродження»

[15, с. 3-4]. В праці «Творчість Шевченка в Кос-Аралі» Леонід Білецький писав, що Кос-Аральська доба «в поетичнім доробку поета одна із блискучіших у вияві поетичного таланту по глибині тих переживань, що в цій поезії відбилися», зокрема створив відомі поеми: «Варнак», «Марина», «Сотник», «Титарівна», «Царі», «Чума» й ін., головним лейтмотивом яких є думка про те, що там «де нема святої волі, не буде там добра ніколи» [15, с. 33]. Поет не дивлячись на такі глибокі і тяжкі переживання, ані на хвилину не переставав думати про Україну та її долю, про що й пише у вірші «Заросли шляхи тернами...» [11, с. 191]:

*«... О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На нарід той убогий,
На тую Україну»,*

а далі в поемі «Гайдамаки» Тарас Шевченко пише [8, с. 189–190]:

*«... Поховали дітей наших,
І нас розривають».
Ревуть собі й ревітимуть.
Їх люде минули;
А Україна навіки,
Навіки заснула.
З того часу в Україні
Жито зеленіє:
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло.
Нехай мовчить;
Така Божя воля»...*

У своїх мріях під час зимівлі Аральської описової експедиції 1848–1849 рр. часто згадував Тарас Шевченко «кожний клаптик рідної землі, де ступали його чи дитячі, чи парубоцькі ноги». Перед його внутрішнім зором вставало й минуле України, він «продумував і переживав найтрагічніші моменти з її історії». Але найбільш глибоко переживав поразку Б. Хмельницького під Берестечком [15, с. 34]. Про Берестецьку битву поет міг довідатися з «Истории Русов», «Запорожской старины», історичних праць Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, народних пісень, або ж під час своїх відвідин у 1846 р. Берестечка [15, с. 449]. Перебуваючи на засланні, він не один раз згадував свою подорож до Берестечка і в елегії «Ой чого ти почорніло...» [15, с. 554] у «найтяжчі хвилини своїх роздумувань вплив поет оті свої найсумніші переживання» [15, с. 450]:

*«Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
– Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькі,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю,
Будете орати
Мене стиха та орючи
Долю проклинати» [15, с. 213; 19, с. 143].*

Проте у рукописному варіанті ця елегія, присвячена битві гетьмана Б. Хмельницького з поляками під Берестечком 28–30 червня 1651 р., розпочиналася запитом до українського народу: «Ой, коли ти почорніло...» і мала «наголовок «Берестецьке поле» [15, с. 553]. Загалом цілий вірш аж до кінця, це відповідь персоніфікованого поля на той запит народу. Леонід Білецький писав: «Почорніло поле вчора звечора у боротьбі за волю народу від козацьких трупів, що вкрили поле навколо Берестечка аж на чотири милі. Почорніло воно і від гайвороння, що його вкрило з півночі і клює очі козацькі, а трупів не хоче. І далі, поле заповідає, що воно знову зазеленіє, а нарід український – уже ніколи не вирветься на волю. Буде орати поле у кайданах і свою долю проклинати». В цім короткім і стислім змісті елегії виходить поет «ніби від центральної події, що закінчила тріумф Хмельницького у боротьбі за українську державу найтяжчою кагастрофою всіх прагнень українського народу і вирішила чи передрїшила дальшу похилу площу, по якій покотилась Україна й докотилась до Переяслава й до угоди з Москвою» [15, с. 450].

Перед поетом, що «бачив далеко вперед, оці сумні історичні факти освітили всю дальшу долю України». Він «побачив у образі «зеленеє поле» цвітучу зелену Україну, осяяну тріумфальними успіхами у своїй визвольній боротьбі. Але те зелене поле, та вся героїчна Україна покрита козацьким трупом». Адже «на так знеможену Україну з півночі насува-

ється московська сила (чорне гайвороння з півночі): чого ще не доконала Польща, все те ясне, світле, національну душу («кляють очі козацькі») докльовує Москва, забирає все доценту, увесь видющий світ, усе найдорожче, «а трупу не хочуть», цебто «мертві душі» можуть залишитись в Україні, щоб Москва могла легко опанувати Україну, для того вона забрала нею козацьку провідну силу (старшин і козаків) – очі й вуха нації, розум її, національно-політичну свідомість. А живі трупи, невільницькі покірні душі можуть залишитись в Україні» [15, с. 450].

Дуже символічно змальовує Шевченко трагедію України, але й водночас пророкує надію на відродження, але тільки для поля: «Я знову буду зеленіти, а ви (нарід, нація) вже ніколи». Таку далеку перспективу повної безнадії на відродження України розкриває він у цьому маленькому історичному вірші значення Берестецького поля бою для майбутньої долі українського народу, як нації і державної сили. Водночас цей вірш «насичений ущерть високомистецькими образами, що розкривають увесь внутрішній сенс таких глибоких і таких сумних переживань поета при одній лиш згадці про історичну роль Берестецького поля. Це візія генія і пророчий підсумок одного історичного моменту, як трагедії народу», як майбутньої долі «нації і державної сили». Поет вірить, що «земля українська відродиться, знову зазеленіє, як робоча, хліборобська сила, а духовна нація, вільна і самостійна Україна не відродиться ніколи» [4, с. 3; 15, с. 451]:

*«А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю,
Будете орати
Мене стиха та орючи
Долю проклинати» [15, с. 213; 19, с. 143].*

Шевченко у своїй елегії «Ой чого ти почорніло...» віддзеркалює своїми настроями фатальну для України битву гетьмана Б. Хмельницького з поляками під Берестечком, яку українське козацтво прогало. Після Берестецької поразки «український нарід уже не міг оправитись і після 1654 р. попав поступово у московську неволю» [15, с. 554]. Цей вірш не переказ історичних подій, як вони відбувались в дійсності, а «лише лірична рефлексійна реакція поетових настроїв, як наслідок його переживань усієї доби Хмельниччини за цих п'ять років свого життя (1843–1848) із її найсумнішим фіналом попередніх блискучих боїв під головним проводом гетьмана у Берестечка, фіналом, що закінчилося найтрагічнішою, яка тільки була в історії України, угодою його з Московією 1654 року в Переяславі» [15, с. 449]. «Зеленіє поле» в розумінні поета, – це «українська земля цвітуха колись, а тепер почорніла від козацької крові і від тяжкого підневільного життя. Зеленіє поле – у вірші персоніфікований образ української землі». Берестечко, – це містечко біля якого був бій і де загинуло багато

козаків, і тому поет писав, що на «4 милі довкола «козаченьки своїм трупом крили» [15, с. 554]. В цьому бою Б. Хмельницький потерпів велику поразку через зраду кримського хана Іслам-Гірея, яка призвела 26 вересня 1651 р. до підписання з поляками у Білій Церкві мирного договору «на умовах, некорисних для України». Проте «полковники Богун та Джеджалій встигли щасливо врятувати головні козацькі сили й артилерію», хоча при тому багато козаків загинуло [15, с. 449]. За цим договором число реєстрового війська зменшувалось до 20 тис. чол., а козацьку територію було обмежено тільки до Київського воєводства, польській шляхті повернуто її давні володіння, а українські селяни мали повернутися на панщину. Однак битва під Берестечком не стала завершенням війни, а Білоцерківський договір, який так і не був затверджений сеймом, не тривав і року, і вже 2 червня 1652 р. відбулась нищівна для польського війська битва під Батогом [1].

Василь Сімович і Леонід Білецький єдині в тому, що в Шевченковій поезії «Гайворони з півночі», що «клянуть очі козацькіі», – це москалі які «з півночі добивають, докльовують» те, чого Польща не добила, забираючи все ясне – «очі козацькіі, що ще добре, а на Україні лишаються трупи» [4, с. 3; 15, с. 554]. В. Сімович у зрадаганому ним «Кобзарі» вказує, що москалі стараються зробити «живих видющих козаків (українців) невидющими, сліпими, щоб вони не бачили того дійсно сумного стану України». Москалі «не хочуть» трупів, а трупи в Т. Шевченка, – це національно несвідомі народи [4, с. 3], як про це поет писав у поезії «Бували війни й військовії свари» (1860), де трупами є «няньки, дядьки отечества чужого» [6, с. 368]. «... не вирветься на волю» – волі козакам та Україні більше не буде, такий найоптимістичніший погляд Т. Шевченка [15, с. 554]. Цей вірш, – це немовби розмова сучасників Тараса Шевченка із «зеленим полем», тобто Україною. В його поезії «поле» досить часто персоніфікують з українською землею, адже вони «не вернуться вже на волю», а Україна «знов буде зеленіти» [4, с. 2–3]. В. Сімович писав, що поезія «Ой чого ти почорніло, зеленее поле», – це «найбільш чорний із цілого «Кобзаря» погляд про те, що волі нам уже не мати» [26, с. 303]. Проте цей вірш не є песимістичним, оскільки «зеленее поле» (Україна) заявляє, що воно «знов буде зеленіти», хоча «національно несвідомі сучасники поета ніколи вже не побачать волі» [4, с. 3; 15, с. 451]. У своїх творах «Гайдамаки», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч» поет наголошував, що «не вернеться козаччина», що «минулося» – але водночас скрізь почувается надія. У вірші «Чернець» [23] з великими сподіваннями висловлював, «наче каменем припечатав», надію – «А я, брате, таки буду сподіватись» [26, с. 303] про майбутнє України [23, с. 49]:

«...Було колись... І ніколи

*Не вернеться, що діялось,
Не вернеться сподіване,
Не вернеться... А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати...».*

Той, хто уважно читав Шевченкового «Кобзаря», напевно переконався, що поет не був песимістом і все своє життя вірив, що «встане Україна». С. Смаль-Стоцький про поезію «Ой чого ти почорніло...» писав, що поет признає правду тих, які чваняться, що «Польщу колись завалили» («Посланиє»), а у «Великому Льоху» українська ворона чваниться, що: «спалила Польщу з королями». Проте «Почорніле поле» відповідає сучасникам Шевченка на запит, чому воно «почорніло» та «за вашу волю», «за вольною волю» України, значить і за волю тих українців, які з ним розмовляють. Поет вважав, що битва під Берестечком таки причинялася до здобуття волі Україні [4, с. 3]. Л. Луців писав, що цей прекрасний вірш «деякі шевченкознавці не вірно пояснюють, додаючи в ньому песимістичний погляд українського поета на долю України», але вони чомусь не звертають уваги на те, що «великий український поет і перед 1848 р. і пізніше вірив» [4, с. 2], що

*«...Встане Україна
І розвіє тьму неволі.
Світ правди загнітить.
І помоляться на волі
Невольничі діти!..» [7, с. 328; 22, с. 192].*

Не видно песимізму і у вірші «Не додому вночі йдучи» (1848), де поет писав, що

*«...У неволі жити;
Та й там живуть, хоч погано,
Що ж діяти маю?
Треба б вмерти. Так надія,
Брате, не вмирає» [17, с. 169].*

Про свою віру в Україну поет писав у поезії «Лічу в неволі дні і ночі» (1850):

*«...Нехай як буде, так і буде.
Чи то плисти, чи то брести.
Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи» [16, с. 210].*

Не має песимізму в Т. Шевченка і в його «Ісаія. Глава 35» (1850):

«... І люде темнії, незрячі,

*Дива Господнії побачать.
І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!..» [13, с. 283]
«... Оживуть степи, озера.
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться і не найдуть
Шляхів тих владики,
А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться докупи,
Раді і веселі.
І пустині опанують
Веселії села» [13, с. 284].*

Деякі науковці стверджують, що у цих поезіях не згадується про Україну, але й вони не можуть заперечити, що оті «раби», які «позіходяться до купи раді і веселі» – це не є українці, а слова «і пустині опанують веселії села» не відносяться до України. Так, у «Подражанні Іезекіїлю» (1850) поет із вірою в майбутню вільну Україну писав, що:

*«... Уже потроху і минають
Дні беззаконія і зла» [20, с. 331].*

У вірші «І тут і всюди – скрізь погано» (1860) Тарас Шевченко ясно висловлювався:

*«... Сонце йде
І за собою день веде.
І вже тії хребетносилі,
Уже ворущаються царі...
І буде правда на землі» [12, с. 362].*

«Правда» в розумінні поета, – це те саме, що й «воля», як він писав у поемі «Кавказ» (1845):

*«... Встане правда! Встане воля!
І тобі одному
Помолиться всі язики
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кровавії ріки!..
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті ...» [14, с. 344],*

де кличе кавказькі народи:
«...Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!..» [14, с. 344].

Про те, що «буде правда між людьми», ствердно писав поет незадовго до своєї смерті у поезії «О люди! Люди небораки!» (1860):

«О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж такі люди, не собаки!..»
І де та правда!? Горе! Горе!..
Чи буде суд! Чи буде кара!
Царям, царятам на землі?
Чи буде правда меж людьми?
Повинна буть, бо сонце стане
І осквернену землю спалить» [18, с. 363].

Тарас Шевченко був твердо переконаний, що «Україна знову буде зеленіти» від тих «зелених паростів старого діда», що «ростуть і виростуть» – від тих, що в повній свідомості причин недолі України по-козацьки дбають про її визволення з-під панування Московщини. При цьому поет виразно пише «кляють», а «це ще не значить, що гайворони вже пови-кльовували геть усі очі козацькі; вони тільки кляють, де можуть. А «слово «козацькій» не звичайний *epitheton ornans*, а «має зовсім конкретне значіння зі своїм багатим змістом який лежить у тих козацьких ідеалах, як їх розуміє Шевченко» [5, с. 119]. Свою надію на кращу долю України поет висловлював у поезії «Бували війни й військовій свари» (1860), яку написав перед своєю смертю:

«...А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть,
І виростуть. І без сокири
Аж зареве та загуде.
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон,
порве порфіру.
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі...
А ми помолимося Богу.
І небагатії, не вбогі» [6, с. 368].

До теми Берестецької битви Т. Шевченко повертався не одноразово, зокрема, у містерії «Великий льох» третій лірник говорить, що він знає пісню про «містечко Берестечко»:

*«... – А хто, братця,
Співа про Богдана?
Я співаю. І про Яси,
І про Жовті Води,*

І містечко Берестечко...» [7, с. 325].

В поемі «До Основ'яненка» (1839) поет турбувався тим, що «обідрана Україна, сиротою понад Дніпром плаче»:

*«... Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить...
Тільки ворог, що сміється...
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине –
Слава не поляже ...
Не вмере, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!» [9, с. 120].*

Хоча Переяславська угода Б. Хмельницького з Московою стала могилою України, проте поет вірив, що «тільки глибока національна свідомість народу, однастайність, гідний політичний і державницький провід і козацька організована сила зможуть встати, перемогти неволю і визволитись» [15, с. 449]. Він не вважав битву під Берестечком за «кінець української волі, як це дехто невірно розуміє», а вірив у майбутню волю України й закликав до боротьби [4, с.3]. Зокрема, в своєму «Заповіті» поет-пророк Т. Шевченко звертався до українського народу:

*«... Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте...» [10].*

Хоча «Берестечко, – це жахлива поразка», але не вірні висновки, оскільки вони зроблені без «уваги на воєнну сторінку доби Хмельницького» і тому такі «оцінки односторонні та кидають на наше минуле невірне світло. Для воєнної історії важливі не тільки блискучі ефектовні перемоги, але теж і тверді бойові чини, от хоча б як Берестечко, з яких майбутні покоління довгими віками могли б черпати для себе цінний досвід і науку. Ні Хмельницький, ні старшина, ні теж козацтво не почувалися переможеними після Берестечка. І тому й до берестецької кампанії стосуються слова Наполеона, що гордо говорив про своїх вояків: «Вони, хоч і відступають, та ніколи не почувують себе переможеними» [24].

Всім тим сучасникам, які й досі продовжують здійснювати україно-ненависницьку політичну програму Петра І, більшовиків і московських шовіністів щодо знищення українського народу як самостійної нації, усім тим, що

«...за шурхіт паперового рубля,
Ладні розтерзати Україну,
Догоджаячи чиновникам Кремля...» [25],

варто нагадати, що їм це не вдається. Геніальний український поет-пророк Т. Шевченко в поемі «Послання (І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє)» писав до своїх сучасників і до своїх нащадків, щоб вони не забували:

«...Діла не забуді
Дідів наших....
Отака-то наша слава,
Слава України» [21, с. 353].

Джерела та література:

1. Битва під Берестечком [Електронний ресурс] / Вікіпедія. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Кедрин Іван. Богдан Хмельницький (3 нагоди роковин повстання). *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1950. Ч. 126. 2 червня. С. 2.
3. Кузеля Зенон. Освіта Шевченка. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1956. Ч. 45. 9 березня. С. 2, 4.
4. Луців Лука. Шевченко не був песимістом (Про вірш «Ой чого ти почорніло»). *Свобода* (Нью-Йорк). 1960. Ч. 197. 13 жовтня. С. 2–3.
5. Смаль-Стоцький Степан. Т. Шевченко: інтерпретації. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* / За ред.: В. Стецюк, Б. Кравців. Нью-Йорк; Париж; Торонто: Накладом НТШ в ЗДА, 1965. Т. CLXXIX. С. 114–127.
6. Тарас Шевченко. Бували війни й військові свари. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. – С. 368.
7. Тарас Шевченко. Великий Льох (Містерія). *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 314–328.
8. Тарас Шевченко. Гайдамаки. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 128–190.
9. Тарас Шевченко. До Основ'яненка. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 119–121.
10. Тарас Шевченко. Заповіт. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 371.
11. Тарас Шевченко. Заросли шляхи тернами... *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 191.
12. Тарас Шевченко. І тут і всюди – скрізь погано. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 362.

13. Тарас Шевченко. Ісаїя. Глава 35. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 283–284.
14. Тарас Шевченко. Кавказ. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 343–347.
15. Тарас Шевченко. Кобзар / Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1953. Т. 3. 576 с.
16. Тарас Шевченко. Лічу в неволі дні і ночі... *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 208–210.
17. Тарас Шевченко. Не додому вночі йдучи... *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 168–169.
18. Тарас Шевченко. О люди! Люди небораки! *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 363.
19. Тарас Шевченко. Ой чого ти почорніло... *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 143.
20. Тарас Шевченко. Подражаніє Іезекіїлю. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 330–331.
21. Тарас Шевченко. Послання (І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє). *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 348–354.
22. Тарас Шевченко. Суботів (Стоїть в селі Суботові...). *Шевченко Т. Г. Кобзар*. Київ: МАУП, 2005. С. 191–192.
23. Тарас Шевченко. Чернець. *Тарас Шевченко. Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 49–52.
24. Тис-Крохмалюк Юрій. Бої Хмельницького. Військово-історична студія / Наук. і літер. ред.: доц. д-р О. Горбач. Мюнхен: Видання Братства кол. вояків 1-ої Української дивізії УНА, 1954. 181 с., 6 с. мап. [Електронний ресурс]: URL: <http://www.exlibris.org.ua/chmielnicki/index.html>
25. Трембіцький Анатолій. На причілку батьківської хати... З ненадрукованого. 2008 р. Родинний архів А. М. Трембіцького. Оригінал, 1 арк.
26. Шевченко Тарас Григорович. Кобзар. Київ; Ляйпціг: Українська накладня, [1921]. 724 с.
27. Шумовський Ю. В пам'ять поляглих і на згадку козацької слави. Наше життя (Нью-Йорк). 1983. Ч. 1. Січень. С. 10–12.

*Трембіцький А.М.
м. Хмельницький*

СУДІВНИЦТВО НА РУСІ В КНЯЖУ ДОБУ (ІХ–ХІІІ ст.)

Українські правознавці та історики об'єднують під неоднозначним терміном «княжа доба» – період історичного розвитку Русі та князівств, що виникли на її землях (ІХ–ХІІІ ст.). Тодішня державність персоніфіку-

валася в особі князя: вірність князеві була свідченням лояльності до держави, зміни державного устрою та права здійснювалися князями або від їхнього імені.

Розглядаючи історію українського судівництва (*судовий устрій*) княжої доби науковці поділяють його на *світське* і *духовне*, зауважуючи, що «власне право, зокрема державне, більш, ніж інші ділянки творчості українського народу, свідчить про його державне минуле» [6, с. 7]. Водночас *світські суди* охоплювали *публічні* і *приватні (домініяльні) суди*. А *публічні суди* в свою чергу поділялися на *княжій, вічовий* і *громадський суди* [6, с. 11].

Княжій суд чинив сам князь, як зверхній суддя краю, або ж його урядовці. Тобто судова влада належала до основних прерогатив княжого уряду, а обов'язок судити громадян вважався основним обов'язком володаря. Княжі урядовці, які судили з уповноваження князя і з його імені, самостійної судової компетенції не мали, а судили за велінням князя. Найважливішим судовим урядовцем князя був *судовий тивун (тіун)*, який був ідентичним з *вирником*, який заступав князя і був наділений судовою владою в найважливіших карних справах (*вбивство*), в яких накладалася *публічна кара вири*. *Вирник* накладав кару на винуватців і стягав її до княжого скарбу. Йому допомагав або ж самостійно проводив судові розправи та виносив вироки – *метальник (мечник)*, але тільки в незначних справах, де карою була «*продажа*». Деякі науковці вважають *метальника* *судовим писарем* чи *урядовцем*, який проводив *божжі суди*. Допоміжними та виконавчими органами суду були урядовці (*детські, отроки, писці, ябедники*), які не мали права юрисдикції [6, с. 11].

З урахуванням особи судді, суди поділялися на *суд князя* і *суд княжих урядовців*, а з урахуванням місця, де відбувалися суди, – на *столичні (постійні)*, *об'їздові (непостійні)* і *суди посадників*. Судові розправи, як правило, відбувалися у столиці князівства (*столичні суди*), у резиденції князя («*княж-двір*»), або у різних місцевостях князівства, де зупинився князь, об'їжджаючи свої володіння. За дорученням князя урядовці об'їздили його володіння і чинили непостійні суди (*об'їздові суди*), вчиняючи судові кари й стягуючи оплату за проведення розправи. Частину цих оплат одержували судді й урядовці, а значна частина, зокрема, всі публічні грошові покарання (*вири, продажі, конфісковане майно при карі потоку й розграфлення*) йшли до княжої скарбниці. *Княжим судам* підлягало все населення князівства за винятком щодо осіб («*церковні люди*») чи щодо справ (*вири, моралі, подружжя*), які були в межах церковної юрисдикції. Княжі намісники мали адміністративну та судову владу, тобто постійно діяли *суди посадників*, влада яких розповсюджувалася на всю підлеглу округу та охоплювала всі справи за виключенням торговельних, які розглядав *суд тисяцького* [6, с. 11–12].

Вічовий суд, який проводив князь під час віча, або вибрана вічем окрема особа, вирішував політичні, кримінальні і цивільні справи проти князів і членів їх родини, посадників та інших урядовців. Однак згодом обмежився справами загального чи особливого значення, а з часом перестав діяти, а в деяких князівствах його було заборонено [6, с. 12].

Громадський суд (суд народний) – один із найдавніших судів, спершу, як єдиний судовий орган, згодом побіч державних княжих судів. Основним його видом був *вервний суд*, тобто суд у межах судової громади – *верви*. У склад суду входили *визначні громадяни (судні мужі, старці, добрі люди)* та вибраний голова – *вервний староста*. *Вервні суди* розглядали цивільні й карні справи, а також брали участь у проведенні *вступного слідства*, передовсім у *вбивстві*, яке сталося на території громади, або *крадіжки*, коли сліди злочину вели до громади. Розмежування компетенції між *громадським* і *княжим* судами не було, але при поширенні мережі *княжих судів*, їх компетенція обмежувалася або ж припинялася там, де діяв *княжий суд*. *Верви* часто здобували у князя право на *судову вервну автономію* за постійну грошову оплату, яка компенсувала князеві втрачені судові кари й оплати. Не погодившись із рішенням *громадських судів* можна було позиватися до *княжого суду*, або ж за згодою сторін спір спочатку вирішував *княжий суд* [6, с. 12–13].

Приватні суди (суди панські чи домініяльні) вирішували справи щодо підлеглого їм населення («своїх невольників, хлопів і роб») та щодо «дочасово поневолених – закупів». Згодом появляються деякі обмеження щодо колись необмеженої влади князів і їх намісників, «передовсім відносним закупів, яких право охоронить перед самоволею панів і дозволяє їм відкликатися від вироку пана до княжого суду». З часом це стосувалося й справ щодо «вбивства невольника без оправданої причини («без вини убитен»)». Проте немає фактів, що в княжу добу домініяльна влада, себто право великих землевласників над населенням, яке жило на їх землях, простягалась і «на свободне населення». До приватного судівництва науковці також відносять й судову владу батька над своїми дітьми [6, с. 13].

Церковні суди (суди духовні) існували в Україні-Руси ще до часу загального хрещення Русі і мали характер обов'язковий і їм підлягали лише християни. Але після прийняття християнства київські князі визнали церковне судівництво і з того часу воно сталося обов'язковим. Церковні суди існували при єпископських урядах і підпорядковувалися канонічній владі єпископа. Їх юрисдикція охоплювала: *церковні особи* і *церковні справи*. *Церковними особами* вважалися біле й чорне духовництво, тобто священики й монахи, та всі ті особи, що були в якийсь спосіб зв'язані з церквою: родина священика, церковна прислуга, особи якими опікувалася церква (*каліки, хворі, що лікувалися у церковних лічницях, всі, що були виключені*

з меж свого суспільного середовища – ізгої, розстрочені ченці, сини священиків, які «не вивчили грамоти» й самі не стали священиками, тощо). Церковні люди підлягали в усіх справах виключно юрисдикції *церковного суду*, за виключенням справ із нецерковними людьми коли діяв «*общий суд*», що складався з представників князя і церкви. Не лише церковні люди, але й все населення підлягало церковній юрисдикції в церковних чи єпископських справах, які прирівнювалися до карних справ (*злочин проти віри, предмет культу, зневага церкви і посвячених місць, злочини проти подружжя і всякі аморальні та скандальні вчинки*), а також у цивільних справах (*майнові позови поміж подружжям, спадщина й ін.*). Головним джерелом формального і матеріального права для церковних суддів був Номоканон і оперті на нього устава князів [6, с. 13–14].

Напсвітлюючи історію українського *судового процесу* князівської доби зауважимо, що тогочасне *судочинство* поділялося передовсім на цивільний і карний процес. Цивільне процесуальне право – це встановлені державою норми «поступування перед судом, які мають за мету встановити, охороняти і здійснювати права одиниць і в цей спосіб водночас зберігати приватний правопорядок». Першим завданням цивільного процесу є «встановлення правдивого правного стану, яке закінчується вироком», а другим – «примусове здійснення того правного стану, що має назву езекуції». Кримінальний процес ставить собі за мету «вислідити злочинців, тобто осіб, що порушили норми публічного правопорядку і, встановивши їхню вину, покарати їх». В княжу добу ці обидва процеси були невідокремлені, адже в приватному і публічному праві, панував приватно-правний принцип. Тобто тогочасне судочинство «спиралося на самопомочі, спочатку роду і сім'ї, а відтак одиниць» [6, с. 39].

Шлях розвитку судового процесу в княжу добу веде від самопомочі до суду, від приватного процесу до процесу публічного. Тогочасній упорядкованій судовій системі відповідає й упорядкована система судочинства, яка проводилась у межах існуючих тогочасних *княжих (державних), громадських, домініяльних і церковних* судів. Система судочинства княжої доби діяла на «засадах єдності, загальності, диспозитивності, змагальності, явності, усності, безпоседності й поміркованого формалізму». Панівною в процесі як і в матеріальному праві княжої доби є приватно-правна засада. Єдиний процес діяв для всіх цивільних і карних справ, лише деякі окремі визначені форми застосовувалися при розгляді тих чи інших справ щодо церковних людей і церковного процесу, який, окрім церковних людей, в деяких справах відносився й до всього населення. Процес як правило «починався на домагання покривдженої сторони», але коли вже народжувалося офіційне обвинувачення, яке міг внести князь, як найви-

щий суддя і сторож публічного порядку». Всі суди намагалися проводити судовий процес публічно та прилюдно [6, с. 41].

Процес («тяжа») – це змагання спірних сторін в суді, участь у якому, як третя сторона, брала громада або її представники – «лучші люди», які наглядали за «збереженням порядку розправи» та встановлювала «вислід процесового змагання». *Розправа* контролювала судочинство і впливала на нього. Процес проводився усно і присутність на суді сторін і свідків забезпечувала «безпосередність судочинства», хоча формалізм дій під час процесу, зокрема «взаємних заяв сторін», був наявний, але ще «не надто строгим» [6, с. 41].

Сторонами судового процесу могли бути фізичні й правні особи (*церква, верв*), хоча спочатку ними були лише «рід, сім'я або й громада», а згодом стороною «стає звільнений з оков спільноти індивід». Тому рішення суду мало значні наслідки на «цілу сім'ю (*поток і розграблення*) або й цілу громаду (*вира*)» і при цьому статевої чи класової різниці не існувало. Хоча все ж, «жінкам не вільно було свідчити, а право свідчення закупів було обмежене» і вони мали право бути лише сторонами у судовому процесі. Коли ж приватні особи не виступили з обвинуваченням, стороною судового процесу був князь (*князівство, держава*). При цьому публічними обвинувачами були *княжі і судові урядовці, ябедник і мечник. Позивач (обвинувач), абож противна сторона (відповідач – авт.)*, яка називалася «істець» (*від слова іск – правіж*) чи «суперники», «сутяжники». Однак «вимога особистої явки на суді не сприяла виникненню судових заступників сторін», а «їх передвісниками можна уважати «добрих людей», які, зазвичай два, з'являлися на розправу зі сторонами». Починаючи з XIII ст. у судовому процесі появляються вже справжні судові заступники (*адвокати – авт.*), хоч ще й не професійні [6, с. 42].

Початок судового процесу повністю залежав «від покривдженого», який укладав «договір зі своїм противником щодо передачі спору під розгляд суду», або взивав «противника до суду на означений реченець». Неявка викликаного до суду могла привести до заочного вироку. Коли ж *відповідач* не бажав укласти договір чи добровільно «вдатися до суду», його за дозволом князя чи посадника можна було «зв'язати і взяти силою». Проте заарештований («*взятий силою*») міг звільнитися, «*склавши поруку*», головною умовою її забезпечення було «*встановлення закладу*» («*кидання шапки*») чи примирення в присутності судового урядовця (*дітського*). Деколи покривдженому (*потерпілому – авт.*) доводилося самому ще перед судовою розправою встановлювати особу злочинця або розшукувати втрачену річ. Найбільш помітними інституціями судового слідства були: *свод і гонення слідом* [6, с. 42].

Свод – один із найдавніших інститутів українського звичаєвого права, який був не тільки підготовкою до судового процесу в княжу добу, але й самим процесом, що призводив до *вироку* чи *екзекуції*. Пізніше *свод* став засобом для повернення втраченого (*вкраденого, згубленого*) майна (*невільників, коней, худоби, виявлення злочинця*) [6, с. 42]. Вислід *своду* вирішував судовий процес, але *свод* завжди попереджав публічне оголошення про втрату речі, яке мало відбутися до трьох днів від часу втрати, а коли особа, що викрала річ, повертала її впродовж трьох днів після оголошення, вона звільнялася від покарання. Але коли в особи після цього терміну знаходили річ, її звільняли від покарання лише тоді, коли вона могла доказати, що набула її правно та вказати від кого її набула та свого попередника. Якщо ж «попередники проживали в межах одного міста, розшук мав йти «до кінця *свода*», коли ж *свод* ішов поза межі міста, зобов'язаний був йти лише до третього *своду*». Коли ж третій попередник бажав вести *свод* далі, то був зобов'язаний «заплатити тимчасово власникові речі її ціну (*при невільнику – дати свого невільника*), і з самою річчю вести *свод* далі («с лицем іти до кінця *свода*»)). При втраті «невільника розшук ішов тільки до третього *свода*», а коли «*свод* дійшов до кінця і виявлено винуватця, сама річ верталася до власника». Проте судові урядовці не мали обов'язку вести *свод* поза межі князівства. *Свод* відбувався в присутності всіх зацікавлених осіб та громади, а хто не міг далі вести *свод*, тобто вказати попередника, від якого набув річ, той вважався злочинцем і підпадав покаранню. А якщо він міг доказати, що набув річ правно, хоч і не знає від кого, або цей попередник перебуває поза межами князівства, то він звільнявся від покарання, але був зобов'язаний повернути річ власникові без відшкодування збитків. Встановлений винуватий («*конечний тать*») зобов'язаний був повернути річ власникові, відшкодувати збитки й понести публічне покарання. Винуватим уважався також «той, хто на візвання («*пойди на свод, где есть взаль*») не бажав вказати попередника, від якого здобув річ» [6, с. 43].

Гонення слідом застосовувалося при крадіжці, коли не було зловлено злодія на місці події й невідомо було, хто ним є. Суть *гонення слідом* полягає в тому, що власник «вкраденої речі в присутності громади *гонить за злодієм слідами*, які залишив він або покража (*худоба*) й до кого слід заведе, той вважався злодієм, хіба що зумів «*відвести слід*» від себе («*отсочить от себе сліди*»)). Винуватим вважався й той, в кого знаходили вкрадені речі. А коли слід вів до людської оселі (*верв*), всі її мешканці були зобов'язані «відвести слід, або видати злодія», в іншому випадку «громада платила не лише відшкодування, але й публічну кару (*кругова порука*)». Якщо «слід губився на публічному шляху або в пуші, тоді приходив кінець *гоненню*», метою якого було «повернути вкрадене добро, виявити

злодія та добитися його покарання». *Гонення*, як і *свод*, відбувалися у присутності потерпілого та представників громади з дотриманням «давніх, святочних форм» [6, с. 43].

Розправа – це змаганням двох сторін у безпосередньому збройному змаганні – *двобої* в присутності і під наглядом суду. Проте вже згодом сторони при розгляді судових справ змагалися *словно* («слово проти слова»), «скріплюючи свої заяви й вимоги доказами». Суд у судовому засіданні оцінював ці докази й «виносив вирок, який був автоматичним вислідом задовільного проведення доказу». На жаль, «сам перебіг *розправи* тієї доби є мало відомий», а також не відомо, «як суд допускав докази, зокрема чи допускав проти себе докази обох сторін, чи тільки однієї». Позивач, «вносячи позов, мусів подати докази, а коли цього не зробив, суд міг відкинути позов», адже основою *розправи* було надання та дослідження доказів [6, с. 44].

Доказами в тогочасному судовому процесі були: *свідки* (*видок*, *звичайні люди*, *послух*), *присяга*, *божє суди*, *речеві докази* («*лице*») [6, с. 44].

Науковці поділяють *свідків* на *видоків*, *послухів*, *звичайних людей*. При цьому вони вважають *видоків* безпосередніми наочними чи звичайними свідками. А *послухів* – посередніми, ненаочними чи свідками-помічниками, на яких «посилаються» сторони, і які, як правило «часто нічого не знають про справу» й свідчать «лише про моральні вартості сторони, яка їх поставила». Зізнання *послухів* «дуже часто доводило не до вироку, а до застосування іншого доказу, звичайно божого суду». *Послухи* були необхідні тоді, коли невиконання деяких цивільних договорів (*позика понад 3 гривни*) чи вчинення карних проступків (*чинна зневага*) мусіли відбутися в присутності свідків, щоб стати предметом розправи. Свідків, «від 1 до 12, найчастіше два», виставляли обидві сторони, але найчастіше позивник (*позивач – авт.*), а інколи свідків викликав сам суд (*самосуд*, *опікунчі справи*). Свідками могли бути тільки вільні люди, але в деяких випадках допускалися «невільні і закупи», вага їх доказів була значно менша й мала здебільшого допоміжне значення. Про жінок як свідків у судовому процесі княжої доби відсутні згадки в джерелах. Але, на думку науковця, зважаючи на те, що «тодішнє становище жінки було таке корисне», можна припустити, що жінки також свідчили в судових процесах тієї доби. Чужинців взагалі звільняли від обов'язку виставляти свідків, або їм замінювали цей доказ присягою, або ж він право лише на одного-двох свідків. Свідків-опінедавців, як правило було сім, при цьому зізнання декількох звичайних свідків було рівнозначне свідченню одного урядового свідка (*митника*). Зізнання свідків мало значення, «коли відповідало докладно («слово проти слова») заявам їх сторони» [6, с. 44].

Присягу, *поганську* (*роту*) чи *християнську* (*хресне цілування*), яка вирішувала процес, «складали свідки, найчастіше *свідки-опінедавці*, для

скріплення зізнання своїх або інших свідків, і сторони, звичайно тоді, коли в них не було інших доказів». Однак достеменно не відомо, чи до присяги допускалися обидві сторони, чи тільки одна і яка саме. Найчастіше «присягав обвинувачений, пізваний», якщо не мав інших доказів обопони («очищуюча присяга»), яку деякі науковці вважають формою божого суду [6, с. 45].

Божі суди (ордалії) не були звичайними доказами, а були самим процесом, що вирішував спір і спиралися «на віру в безпосередню інгеренцію у розправі Бога або богів, які подають знак, хто правий, а хто винуватий, що обмежений людський ум суддів не завжди мав змогу збагнути». В княжу добу божі суди мали такі форми: *проба води, проба заліза, двобій і жереб*. При цьому проба води мала ще дві форми: *зимної води* – підозрюваного, або того, що давав неправдиві свідчення, зв'язували й кидали в освячену воду, а правим вважався той, хто тонув («*вода не приймає винуватого*»); *води горячої* – руку підозрюваного, або того, що давав неправдиві свідчення, занурювали в кип'яток, а правим вважався той, хто «*не виніс помітних пошкоджень руки*». При застосуванні *проби заліза* необхідно було взяти в руку кусок розжареного заліза й пронести його декілька кроків, а відсутність важких пошкоджень свідчила на користь підданого пробі. Починаючи з XIII ст. пробу заліза не застосовували, а дуже поширеним при вирішенні карних і навіть цивільних справ стає *двобій (поле)*. Він відбувався в присутності судових урядовців, які зводили до *двобою* сторони, деколи й свідків, але при цьому сторони чи свідки могли виставити своїх заступників. У княжу добу зміст вироку міг бути вирішений *жеребом*. *Жереб* також міг вирішувати безпосередньо питання вини, або котра зі сторін має складала *присягу* [6, с. 45].

Речеві докази (знаки побиття, покража, рани, сліди, тіло вбитого і т. п.), були важливими доказами в судовому процесі. Часто суди приймали до уваги й «інші докази, але лише тоді, коли не було доказів речових» [6, с. 45].

Вирок був механічним наслідком доказового проведення. Тому при висліді *розправа* вирішувала «доказова постанова» про те, кого допускалося до доказу, або сам вислід доказу (*проби, жеребу*). Суд видавав вирок усно без обґрунтування і лише інколи його обґрунтовував. Про виконання цивільного вироку мусіла дбати сама сторона, адже суд не проводив сам екзекуції цивільних вироків. Суд віддавав їй засудженого і вона «могла задовольнитися з його майна або й з нього самого, поневолюючи для відробітку». При цьому сторони отримували допомогу княжого уряду. Проте вирок у карних справах виконував сам князь чи його урядовці, стягуючи із «засудженого окрім грошевих кар ще й оплату, а інколи, як при карі потоку і розграблення, також відшкодування для покривдженої сторони» [6, с. 45–46].

Загалом же історія українського права і судівництва в княжу добу, – це правова й інституційна спадщина багатовікової історії українців, яка з «уваги на свій спеціальний характер, а особливо правничу термінологію», «нелегка до вивчення, проте дуже потрібна», бо її мета – «вічне вселюдське прагнення до справедливості». «Шукання справедливості» відбувається в межах права, як системи санкціонованих або встановлених державою загальнообов’язкових правил людської поведінки», що дає досліднику «особисте і повне усвідомлення минулого і правильну оцінку теперішнього часу» [6, с. 123-124].

Джерела та література:

1. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. 6 изд. – СПб.; Киев., 1909. 699 с.
2. Києво-Руське право [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Лащенко Ростислав. Лекції по історії українського права. Прага, 1923. Ч. 1. 78 с.
4. Лотоцький Олександр. Українські джерела церковного права. Нью-Йорк: В-во Св. Софії УПЦ в США, 1984. 306 с.
5. Падох Ярослав. Предмет історії українського права в УВУ і його викладачі (1921–1981). *Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янева*. – Мюнхен: В-во УВУ, 1983. С. 1029–1049.
6. Падох Ярослав. Суди і судовий процес старої України. Нарис історії. *Записки НТШ* (Львів). 1990. Т. 209. 128 с. .
7. Трембіцький А. М. Судовий устрій та судовий процес княжої доби (IX–XIII ст.). *Актуальні питання державотворення і захисту прав людини в Україні: зб. наук. пр.* Хмельницького інституту МАУП. Хмельницький: ІРД, 2016. Вип. 4. С. 147–158.
8. Чубатий Микола. Огляд історії українського права. Мюнхен: В-во УВУ, 1976. Ч. I–II. 176 с.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Захар'єв В.А.
м. Хмельницький*

СЕРГІЙ ФЕОДОСЬЄВ У МОЄМУ ЖИТТІ Спогади

З дунаївчанином Сергієм Феодосьєвим доля нас звела у середині 80-х років. Після вступу на заочне відділення факультету журналістики Київського національного університету, мене взяли на посаду кореспондента Дунаєвської районної газети. Відтак, я час від часу бачив, що цей молодий чоловік, який за віком, як мені здавалося, був відчутно старшим мене, заходив до відповідального секретаря часопису Григорія Михайловича Іліха.

Уродженець сусідньої Тернопільщини, який мав удома та інколи одягав вишиванку, Г.М. Іліх ще у 1981 році, коли він приїхав до Дунаєвць з Дніпропетровщини, став моїм єдиним провідником у світі районної журналістики. І все, що він розповідав, було для мене беззаперечною істиною. Однак, як людина емоційна, з природженим вмінням моделювати барвисті уявні картинки, він, певно, дещо перетиснув, утаємничено розповідаючи мені про різні сторони роботи газетярів і вплив КДБ на процес.

Григорій Михайлович очолював штаб редакції, тому візити редакції чоловіка інтелегентної зовнішності з портфелем та в окулярах, які робили цього відвідувача схожим на Ю.В. Андропова, я став сприймати, як його робочий обов'язок контролювати процес створення певного номера газети. Під час сесії в університеті нам, студентам-заочникам, неодноразово наголошували про керівну роль партії у діяльності радянської преси. А спецслужба, наївно /який вік – такий і розум/ вважав я, виконувала вказівку райкому партії.

Де мені було знати, що той молодик працює не у грізному райвідділі, а всього лиш асистентом кафедри іноземних мов Хмельницького технологічного інституту побутового обслуговування, і що майже кожного дня він добирався з обласного центру додому... З Г.М. Іліхом вони жили по сусідству – біля дунаєвської церкви і були пристрасними любителями пофілософствувати на різні теми. Тож, коли старший товариш дізнався про мої перестороги, вдосталь насміявся, і при нагоді познайомив нас ближче.

Мені, виходцю із села, звичайно, хотілося заприятелювати із міськими однолітками, бо, щоб закріпитися на новому місці, і, щоб місто стало для

неї ріднішим, людина має обростати знайомствами, товаришами та друзями.

Проте у невеличкому місті набагато простіше було знайти товаришів по чарці, ніж за світоглядом та інтересами. Хоч у Дунаївцях Сергій був чи не єдиним, з ким мені було б цікаво спілкуватися, але на той час я ще перебував на найнижчому рівні редакційної ієрархії, кожен мій крок контролювали старші колеги, з якими працював у одному кабінеті, бо газета щодня вимагає створення нового матеріалу. А у вихідні спілкуватися не було як, бо після роботи я поспішав додому, у вихідні їздив до рідних у село або за артефактами на археологічні об'єкти. До того ж кілька коротких бесід, показали, що ми начебто представники різних світів, маємо різні темпераменти та ступінь внутрішньої розкнутості. Я відчував себе не у своїй тарілці і розумів, що де там мені було до нього!!!

А потім він вступив у аспірантуру до Києва і, взагалі, дуже рідко навідувався до редакції. Проте доля вже готувала чергову цікавинку, яка знову зведе нас.

Надійно закріпившись у колективі, я крім питань сільського господарства став вести й сторінку «Люби і знай свій рідний край!». Тоді мало хто не передплатував районну газету. Приходила вона і до Феодосєвих. Так з'явилася нова спільна тема для спілкування. Завдяки інформації з подарованого мені вчителем Зеленчанської школи Петром Олександровичем Чехманом 11-го тому «Праць Подільського єпархіального історико-археологічного товариства» я дізнався про неординарного французького принца Нассау Зігена, котрого називали одним з авантюристів XVIII століття. Останнє десятиліття свого життя він провів у Тинній...

Як популяризатор, я загорівся бажанням написати про цю людину хоча б невелику книжечку, як то зробив мій старший колега Володимир Олександрович Сутковецький про графа-реформатора Ігнація Мархоцького. Але щоб почерпнути більше інформації, треба були додаткові джерела і... знання французької мови. На роль партнера, як ніхто інший, стовідсотково підходив Сергій. Так розпочалася наша ділова співпраця.

Першим, що ми організували для цього, була поїздка до Тинної. Тоді ще автобуси на села ходили регулярно і гарного весняного ранку першим маршрутом ми відправилися на пошуки того, що нас мало до себе.

Старий цвинтар зустрів нас повною таємничістю, адже неблаганний час та період радянського атеїзму не пощадили місце останнього спочинку сотень достойних людей. Тому довелося звернутися до місцевих жителів і невдовзі ми вже дізналися навіть більше, ніж було вказано у «Працях ППСІАТ». Зокрема, про історію існування, знищення та відродження місцевого костелу, а ще про квартал, де поховані французи – родичі та однодумці, яким після Якобінської революції Нассау-Зіген надав

притулок у Тинній. Тільки от місця поховання знаменитого земляка ніхто вказати не міг.

Нам із Сергієм довелося ще раз перевірити усі надгробки у нетрях за-недбаной старої ділянки цвинтаря – аж поки не наткнулися на такий, який суттєво відрізнявся від інших. Масивність того обеліску, його місцерозташування і розповідь автохтонів, що раніше довкола нього була огорожа з товстих гранітних стовпів та масивного ланцюга, схилили нас до спільної думки, що такий дороговартністний поховальний комплекс був по кишені лише дуже багатій людині.

Як відомо, принц був адміралом російського флоту, і змушений був переселитися до подільського маєтку дружини у розквіті сил, коли після програшу у корабельній битві зі шведами на Балтійському морі, Катерина II відправила його у відставку. Тому весь свій ентузіазм Нассау Зіген віддавав аграрній сфері, а прибутки вкладав у побудову місця свого з дружиною посмертного спочинку. У заповіті передбачив навіть кошти на догляд за могилою.

З радості, що наша поїздка виявилася такою плідною, ми із задоволенням відкоркували пляшку прихопленого Сергієм з собою болгарського вина і смакували ним в романтичній обстановці під вкритою білим цвітом грушкою, у сусідньому садку. Гул бджіл, умиротворення і квітуче дерево, і зараз перед очима, хоч минуло вже 30 років...

Відтак, натхненні першим успіхом, ми вирішили написати і надіслати листа про такі знахідки до французького посольства в Україні і сподівалися на розуміння та, головне, підтримку в реалізації задуму.

Натомість нам надіслали суху відповідь, що установа цим не займається, і адресу Національної бібліотеки у Парижі, куди варто було б звернутися. Але її ми й без них знали.

Пізніше ми зрозуміли, що споконвічна упередженість є притаманною і для чиновників з цивілізованого світу. Республіканцям елементарно не цікавий був член монаршої родини, який потенційно міг стати королем, хоч ті часи, коли він жив, сьогодні більш як 200-літня історія, і особисто він не зробив нічого поганого для країни, де народився. Навпаки, неодноразово прославив її...

Але конкретні спогади не про нього, а про мого товариша-подолянина, якого я заінтригував ідеєю якнайширше розповісти нашим сучасникам про таку славу особистість... Після поїздки до Тинної я ще двічі нагадав про Нассау Зіген жителям Дунаєвеччини – зі шпальт газет «Дунаєвський вісник» та області в газеті «С-Поділля», а Сергієві знахідки у французьких видання припали до вподоби редакціям всеукраїнських газет «День» та «Дзеркало тижня» – отже, слава про тиннянця дісталася різних куточків країни. І я заспокоївся, розуміючи, що на цьому моя місія завершена.

У складних 90-их моє життя стало розвиватися бурхливіше. Я залишив роботу у редакції, ставши археологом, згодом знову вернувся у журналістику, покидав Дунаївці, повертався назад і т.п.

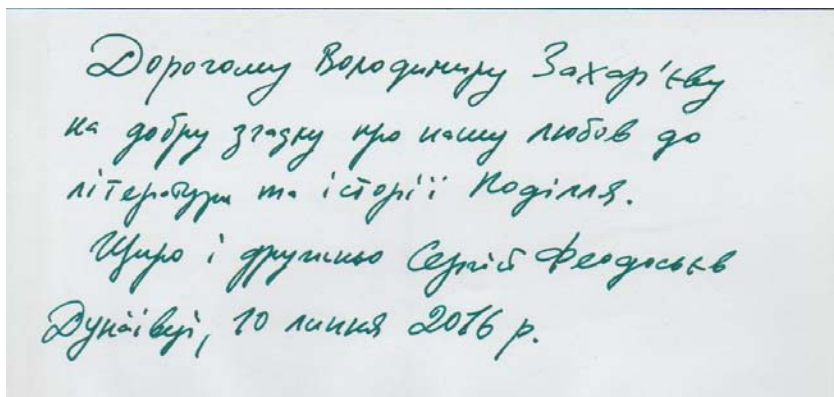
Життя та діяльність Сергія були пов'язані з Хмельницьким. Врешті, він потрапив до столиці. Але буваючи у відпустці чи на вихідних у райцентрі, він не оминав мій редакторський кабінет, коли мене призначили на цю відповідальну посаду, чи власкорівський пункт, та й, здається, і кабінет у РДА, де я, недовго, щоправда, але відповідав за гуманітарну галузь району. Так я дізнавався, що у Києві він познайомився з багатьма відомими людьми, наприклад, братами Капрановими і Андрієм Курковим, а з одіозним Олесем Бузиною вони стрічалися заледь не щодня, бо жили в одному будинку.

Звичайно, я пропонував йому описати ті зустрічі зі знаменитостями, щоб помістити їх у районці, адже на той час він вже проявив себе як вмілий автор досліджень з історії та літератури краю. Але чи дослухався він до поради, не пам'ятаю... Зате, коли я 2009 року створив у Миньківцях Центр Мархоцькознавства і взяв за традицію щороку випускати черговий том з матеріалами про графа-реформатора, то ця тема зацікавила і його. Саме Сергій знайшов у Інтернеті і надіслав мені оповідання емігранта Василя Гарби «Крулевство Миньковецьке». Потім – гарної якості акварелі Н.Орди із зображенням отроківського замку, а згодом – розповіді про те, що писали про Ігнація Мархоцького та його сина Кароля відомий французький вчений Даніель Бовуа і польський романіст Людвіг Мерославський.

До речі, саме С.Феодосєв повідомив про мої зусилля для збереження пам'яті про справи і досягнення І.Мархоцького нащадку його соратника барона Йогана Карла де Монфорта Олександрю, котрий мешкає в Англії. Цей чоловік, хоч мені не вдалося знайти щось нове про його предка у хмельницькому архіві, провів ретельні пошуки в інтернет-магазинах планети, придбав та надіслав для мого музею книгу Л.Мерославського «Каїнове тавро», що розповідає про патріота Польщі і учасника польського повстання 1830-31 рр. Кароля Мархоцького.

Навряд чи ми отримали б звідкісь той фоліант, якби не Сергійове сприяння. Я включив Сергія до складу Центру Мархоцькознавства, помістив інформацію про нього у книзі «Ідея, що стала реальністю», запросив на урочистості з нагоди 5-річчя Центру і він приїхав та залишився на світлинах.

Потім настав черговий хмельницький етап мого життя і наші зустрічі віч-на-віч практично припинилися, бо варіантів пересіктися стало ще менше. Щоправда, коли виникало якесь нагальне питання, ми використували благо цивілізації – мобільний зв'язок.

Автограф С. Феодос'єва, 2016 р.

У липні 2016 року Сергій ефектно здивував мене. Я отримав від нього рекомендованого листа з сюрпризом – першою його книгою «Життєвий крах професора Черненка». Феодос'єв взяв участь у конкурсі Київської міської ради, його доробок був належно оцінений журі і виконком посприяв її виходу в світ. Я був щиро радий Сергійовому успіху в художньому письменництві. Його твори виявилися сюжетно цікавими, динамічними, з гумором і перчинкою сарказму. Залишалося сподіватися, чим ще він потішить читача, коли повністю ввійде у письменницький смак...

Сергій Феодос'єв (сидить другий праворуч) на засіданні районного літературно-мистецького об'єднання, 2018 р.

А влітку 2018 року нам вдалося пересіктися в Дунаївцях – на засіданні районного літературно-мистецького об'єднання. Тоді Валентина Байталоук і Євгенія Бучківська презентували 2-й том альманаху «Сонях».

Перебіг заходу якось розвіявся, а от проводи до виїзду на Хмельницький зафіксувала фотокамера. Хоч Сергієві додому треба було йти у протилежний бік, але все-таки вирішив провести нас...

На фото він у солом'яному брилі, веселий, сповнений сил гарного настрою і перспектив.

Таким і залишиться в моїй пам'яті.

19 травня-07 вересня 2020 р.

Куфльовський В.І.

м.м. Хмельницький – Городок

СУЧАСНЕ КОБЗАРСТВО ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ТА ПОДІЛЬСЬКИЙ МАЙСТЕР І ПЕДАГОГ БАНДУРИ МИКОЛА ІВАНОВИЧ БОСЕНКО І ЙОГО ПОСЛІДОВНИКИ

Україна славиться багатющим національним духовним надбанням. І, звичайно ж, однією з великих чеснот, яку беремо в дорогу життя є – народна пісня, виконана у супроводі бандури. Її багатство і краса відомі в усьому світі. Це є наш віковичний імпульс, який насичений своєрідною романтикою. Живі звуки струн бандури прорвалися через кордони, показавши світові велич нашого національного мистецтва. Бандура є музичним символом України та українців, її срібним рокомом «Рече та стогне Дніпр широкий» розпочинається кожен український радіоранок.

Силует бандури сприймається як символ національно-звукової ідентичності українців усіх часів. Щоранкові передзвони бандури на радіо вістують нам про початок дня в українських землях. Бандура символізує гордість українців, яка завжди уособлює протягом багатьох століть боротьбу поколінь за щасливу долю, волю і незалежність. З часів Запорозької Січі, як феномену Української Козацької Республіки, слова народної пісні «Бандуристе, орле сизий, по світу гуляеш» є символом окриленості, святості і відваги кобзарів-бандуристів. Недарма Богдан Хмельницький – гетьман війська Запорозького, – вважав кобзарів своїми повпредами, посилаючи їх у народ напередодні повстань або визвольних походів, адже ці українські Гомери своїм мистецтвом несли в народ козацький бойовий непереможний дух, нагадували народіві про його славу та волю. Кобзарство – мистецтво

давнє, історичне улюблене в українському народі. Протягом століть воно завжди виконувало дуже важливу і не єдину функцію – формування і утвердження національної свідомості. Поза свідомістю ми спостерігаємо збереження бандуристами національної пам'яті нашого розгалуженого культурного простору в межах компактного зосередження народу на етнічних землях від Сяну до Дону та діаспорного поширення української цивілізації в Канаді, США, Європі. Нині нам відома і активно концертує діаспорна капела бандуристів ім. Тараса Шевченка із Детройта, з якою концертує знаменитий Віктор Мішалов, представник виконавчого стилю харківської манери гри на бандурі. Існують також школи гри А. Омельченка, М. Опришка, С. Баштана, В. Кабачка та Є. Юцевича та інші.

В репертуарі бандуристів накопичена національн-героїчна поезія, історичні пісні та думи, балади, національний жарт та культура звуку.

Сучасний дослідник традиційного кобзарського музикування Володимир Кушпет фіксує стилістику та способи гри в традиційних манерах Чергівщини, Київщини, Полтавщини, Харківщини, Сумщини та в інших територіях побутування старцтва як способу тривалості традиції в українському музичному мистецтві. Мудрочолі кобзарі є творцями та носіями нашого українно-русинського героїчного епосу. Кобзарі – гомери України засвідчують лицарство у любові та ворожнечі, розвиток козацької відваги та національної мудрості і дуже вже призабутої криптографічної справи. Висока музично-пісенна культура українців, яка у різні історичні періоди, у важкі століття іноетнічного гноблення не тільки не згасала, а, навпаки, зростала, ставала могутньою національно-захисною силою.

Неспроста пророк український Тарас Григорович Шевченко назвав свою збірку творів «КОБЗАРЕМ», маючи на увазі героїко-патріотичну творчість кобзарів. Ця назва стала символом національної святости та духовної окриленості й відваги майстрів музично-кобзарського цеху та провідників українського суспільства.

В результаті програшу у Визвольних змаганнях 1917-1922 рр. українському кобзарству випало пережити часи не зовсім комфортні для розвитку національного мистецтва. Будучи носіями національної ідеї та народних інтересів старцтво стало зазнавати переслідувань з боку окупаційної комуністсько-більшовицької влади. 18 грудня 1920 року Раднарком РРФСР прийняв постанову «Об учёте музыкальных инструментов» – один із законодавчих актів, за якими переслідували кобзарів.

Газети радянсько-російського часу глумилися з кобзи, нав'язуючи українському народові звичну для росіян гармошку. Всі незареєстровані інструменти конфісковували, а власники повинні були постати перед судом. Націоналісти і вороги пролетаріату – так називали українців, які віддають перевагу бандурі, лірі та кобзі.

Радянський уряд викорінював все, що могло би нагадати про своє, про рідне, національне. Тоталітарна система вимагала одного – підпорядкування у всьому. Про жодну культурну спадщину не могло йтися, оскільки тільки радянська ідеологія вважалася правильною і актуальною.

В міжвоєнний період тобто ближче до Другої світової війни кобзарі викликалися та збиралися під різним приводом, на з'їзди та конференції, де влада переорієнтувала їхнє мистецтво на служіння новій марксистсько-ленінській ідеології та колгоспно-радянському ладу. Завершальним для українського кобзарства нового більшовицького раю став етап у Сибір, куди вивезли кобзарську та лірницьку братію з України та з Кубані та викинули сліпих (!) у 40-градусний мороз до яру, де вони згинули. Так комуно-юдейська влада розправила з носіями української національної пам'яті та національної ідеї.

В український радянський період талановитий кобзар Павло Носач продовжив творити в нових умовах, коли прийшлося оспівувати лад та вождів світового пролетаріату. Склав та співав пісні «Ой у місті Петрограді», «Пісню про Щорса», згодом створив пісню «Цвіте сад-виноград», в якій оспівав відвагу Олександра Пархоменка, червонокозачого ватажка. Змінились цінності – змінилися герої. Павлові Носачу вдалося втрапити за політичним вітром. В часі війни з німцями склав сатиричні вірші про вождя націонал-соціалістів, про партизан та їхнього відважного ватажка Сидора Ковпака. Українське кобзарське мистецтво продовжило жити-виживати в нових умовах. Єгор Хомич Мовчан продовжив складати пісні присвячені невтомній праці колгоспників, а також склав «Думу про мир» та «Першотравневу пісню».

Академік Максим Тадейович Рильський брав Єгора Мовчана у свої поїздки до народних фольклористів. Під час таких зустрічей виникав діалог представників різних гілок української культури. Одну з таких зустрічей Максим Т.Рильський зафіксував у вірші «Єгор Мовчан у Параски Амбросій». Постать Є.Мовчана також привернула увагу народного художника В.І.Касіяна, який намалював портрет народного співця.

Поет-академік Максим Рильський, виступаючи на різних наукових зібраннях, до прикладу, на IV Московському з'їзді славістів, читання своєї доповіді ілюстрував грою на кобзі та співом Єгора Мовчана, який виконав думу «Невольницький плач» та українські народні пісні.

Подібні заходи та залучення кобзарів Єгора Мовчана та Володимира Перепелюка сприяли відродженню кобзарського мистецтва українців.

1946 року створюється Державна капела бандуристів Української РСР із тих, хто залишився живим після війни, і тих, хто не емігрував. Керував капелою Олександр Мінківський (1946-1974рр.). Майстрами під керів-

ництвом Івана Скляра створюється нова уніфікована оркестрова бандура «Чернігівка» київського типу.

Київська державна консерваторія ім. П.І. Чайковського готувала бандуристів та інших музик з класу народних інструментів. Одна з випускниць консерваторії Софія Бут стає викладачем по класу бандури у Хмельницькому музичному училищі. Випускником Київської консерваторії 1979 року також став наш земляк-подолянин Микола Босенко за спеціальністю викладач, диригент капели бандуристів. Також вище згадуваний бандурист Володимир Перепелюк, родом з Кам'янецьчини, стає сценічним соло-бандуристом у Державному хорі ім. Г.Г. Верьовки, де пропрацював 26 років та вийшов на пенсію і переїхав на Поділля у Вороновицю під Вінницею. У Вінниці бандурист стає часто запрошуваним гостем на різних святкових заходах та на телепередачах. В.Перепелюк залишив нам Щоденники із записами культурно-українських музичних акцій Заслуженого хору ім. Г.Г.Верьовки. Подолянин з Чемеровеччини Василь Куфльовський після служби у війську 1989 року не повернувся на батьківщину, а став до праці у Державній капелі бандуристів ім. Г. Майбороди, де множить українську культуру гри на бандурі та співу понад 30 років. Поділля, особливо хмельничани, гордяться вихідцем із села Лезневого, яке тепер є мікрорайоном міста Хмельницького, Костем Місевичем (1890-1943рр.) Цей знаменитий майстер бандур та виконавець музики на бандурі соло, в дуетах та тріо відомий як великий організатор та пропагандист бандурного мистецтва на Західній Україні та в діаспорі. Той факт, що він, будучи активним діячем УЦР і учасником створення УНР, виїжджав у справах до Києва, де випадково придбав у книгарні підручник гри на бандурі і сам інструмент. Займався самоосвітою у вільний час, а 1919 року зустрів відомого подільського бандуриста Антона Митяя та почав від нього вчитися кобзарського мистецтва. У кінці 1920-го року разом з армією та Урядом УНР Кость Місевич виїхав до Західної України, яка стала територією Польщі, відповідно до укладеної угоди. Навколо особи К. Місевича зосередилася група осіб, які згодом стали визначними бандуристами – В.Ємець, Д.Гонта, Д.Щербина, М.Теліга, В.Шуль, І.Богачик. Ставши на шлях боротьби за Українську Державу, Кость так і загинув, будучи борцем-співцем у лавах УПА. Його ім'я не переставало звучати у середовищі діаспорних українців та музик. З поверненням в Україну незалежності його ім'я є в активі хмельничан-дослідників, краєзнавців, носіїв музичної культури. Одна з вулиць Лезневого була найменована його іменем.

Це ми говорили про міжвоєнний та повоєнний періоди у історії присутності бандури та її майстрів, які діяли на Поділлі та стали пропагандистами за його межами.

Повоєнний період у відновленому розвитку бандурного мистецтва у місті Хмельницькому пов'язаний із Софією Бут, випускницею столичної консерваторії, яка стала викладачем по класу бандури у Хмельницькому музичному училищі. Катерина Слободянюк – науковий співробітник Подільського відділення ІМФЕ ім. Рильського НАН України говорить про неї, як про талановитого педагога та організатора, Заслуженого працівника культури України, яка не тільки виховала велику когорту професійних бандуристів, але й очолила в обласному центрі народну капелу бандуристів, засновану 1958 року, якою керувала понад 30 років. Вже в період Української незалежності 1991 року цю капелу під свою оруду перебрав подолянин, виходець з Погребищенського району Вінницької області Микола Іванович Босенко, випускник Київської консерваторії ім. П.І. Чайковського, в наші дні – Національна музична академія ім. П.І. Чайковського.

Отже, народна аматорська капела бандуристів Хмельницького міського будинку культури внесла свою частку у розвиток українського музично-пісенного мистецтва, яка була створена у 1958 р. Очолила ансамбль молодий спеціаліст – Панкратьєва Валентина Дем'янівна. Завдяки завзяттю керівника ансамбль стає знаним у нашому місті Хмельницькому.

У 1960 р. формується зведена капела бандуристів, яка нараховує 70 чоловік-викладачів музичного училища та учасників ансамблів бандуристів міста.

Керівником Хмельницької міської зведеної капели бандуристів стає Бут Софія Михайлівна.

Капела бандуристів була нагороджена дипломом I ступеня і Золотою медаллю на I та II-му Всесоюзних фестивалях народної творчості, брала участь у всіх урочистих концертах-звітах нашої області у м. Києві, виступала на телебаченні в м. Тамбові, у місті Каневі, у Болгарії.

У 1970 р. за творчі успіхи та досягнення в сфері музичного та вокального мистецтва, рішенням Міністерства культури УРСР капелі бандуристів присвоєно звання «Народна аматорська».

У 1991 р. на посаду керівника народної капели бандуристів приходить талановитий викладач, лауреат обласної премії ім. Т. Шевченка, відмінник освіти України, завідувач відділом народних інструментів Хмельницького музичного училища ім. В. Заремби Микола Іванович Босенко, який значно урізноманітнює і оновлює репертуар колективу.

В основі репертуару бандуристів знаходяться вокальні і хорові твори сучасних композиторів, народні пісні та думи, використовуються твори світової класичної спадщини, а саме: «На русалчин Великдень» (М. Леонтович «Хор дівчат» із незакінченої опери); «Зачаруй мої очі» (сл. Д. Луценка, муз. О. Чухрая); «Соловейки» (сл. та муз. А. Кос-Анатольського); «І серцем лину» (М. Балема, сл. Т.Шевченка); «Ой нагору козак воду но-

силь» (укр. нар. пісня в обробці М. Лисенка); «Не щебече соловейко» (укр. нар. пісня в обробці Г. Верьовки) та інші.

Микола Іванович виховує у своїх учнях особливе відношення і повагу до музичної народної творчості, пропагувати яку, у першу чергу, і покликані виконавці на народних інструментах.

При капелі бандуристів функціонують малі форми: тріо, дуети, квартети, які беруть участь у Всеукраїнських та міжнародних конкурсах та здобувають заслужені перемоги:

- 2001 р. – участь у творчому звіті Хмельниччини, який проходив у Палаці культури «Україна» (м. Київ);

- 2003 р. – квартет «Мрія» у складі: Юрія Гаюра, Олександра Миколка, Світлани Кожухівської та Наталі Харісової стає лауреатом Міжнародного конкурсу кобзарського мистецтва ім. Г. Кутастого (м. Київ), дует бандуристів «Калиновий гай» у складі Олександра Бобчука та Неталії Харісової посів І місце у Всеукраїнському фестивалі «Струни вічності» (м. Вінниця);

- 2006 р. – тріо бандуристок у складі: Катерини Гутовської, Катерини Гапочки та Ірини Лучук посіли І місце в обласному конкурсі талановитої молоді «Нові імена» (м. Хмельницький);

- 2007 р. – створюється квартет бандуристок у складі Тетяни Ізовіт, Ганни Гончар, Юлії Дикалюк, Марії Талалай, який стає переможцем обласного конкурсу ансамблів та оркестрів народних інструментів, а також обласного конкурсу талановитої молоді «Нові імена» (м. Хмельницький);

- 2008 р. – капела бандуристів успішно виступає у концертах для учасників обласної Всеукраїнської науково-практичної конференції;

- 2009 р. – Всеукраїнський фестиваль-конкурс ім. Остапа Вересая (м. Кременчук Тернопільської обл.);

- 2010 р. – створюється тріо бандуристок «Вогонь» у складі Катерини Ясенчук, Яни Ілларіонової та Марії Сударчикової. У цьому ж році вихованка капели Катерина Ясенчук перемогла в регіональному фестивалі патріотичної пісні «Червона калина» (м. Хмельницький), у листопаді 2010 р. капела бандуристів стає лауреатом Всеукраїнського конкурсу «Струни вічності» (м. Вінниця). Колектив активно працює з місцевими поетами та композиторами, розширюючи свій репертуар. Так, композиція «Люблю тебе» (сл. В. Войтко, муз. Д. Решетнік) перемогла в інтернет-опитуванні номінації «Лірика кохання» (2010 р.).

- 2011 р. – дипломант Всеукраїнського конкурсу-огляду «Нові імена України» (м. Київ);

- 2012 р. – відкритий обласний фестиваль-конкурс бандурного мистецтва «Золоті струни» (м. Хмельницький);

- 2013 р. – участь у відкритті II етапу IV Міжнародного конкурсу учнівської та студентської молоді ім. Т.Г. Шевченка серед учнів ПТЗ Хмельницької обл.;

- 2014 р. – регіональний етап Всеукраїнського творчого звіту майстрів мистецтва та аматорських колективів Хмельниччини «Свою Україну любіть», присвячений 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка;

- 2014 р. – Всеукраїнський фестиваль-конкурс виконавців на народних інструментах (м. Кіровоград, І місце).

Традиційно протягом року народна капела бандуристів виступає з концертною програмою патріотичного виховання у навчальних закладах Хмельниччини, демонструючи високий професійний рівень та красу найстародавнішого музичного інструмента - бандури.

Керівник народної аматорської капели бандуристів Микола Іванович Босенко прикладає багато зусиль для збереження та популяризації цього жанру як найяскравішого виразника українського музично-пісенного мистецтва.

Босенко Микола Іванович народився 3 вересня 1950 року в с. Чернявка, Погребищенського р-ну Вінницької області.

У 1967 р. отримав атестат про середню освіту і вступив до Вінницького музичного училища.

1974-1979 рр. – навчався у Київській Державній консерваторії ім. П. Чайковського з класу бандури та отримав диплом за спеціальністю: викладач по класу бандури, диригент капели бандуристів.

За направленням Міністерства культури М. І. Босенко був прийнятий на

роботу у Хмельницьке музичне училище на посаду викладача бандури.

У 1991 р. – за високопрофесійну роботу та відданість справі Миколу Івановича Босенка підвищують на посаді – він стає заввідділом народних інструментів, у цьому ж році стає керівником народної аматорської капели бандуристів Хмельницького міського будинку культури.

Микола Іванович вивчає фахову літературу, працює над поповненням і урізноманітненням репертуару, відвідує концерти професійних майстрів вокально-інструментального мистецтва. Здобуті знання педагог щодень передає вихованцям ансамблю. Саме тому, колектив є окрасою численних концертів, міських та обласних заходів. Де б колектив не виступав, скрізь йому дають високу оцінку, слова вдячності за високу виконавську майстерність. Нагороди та відзнаки ансамблю підтверджують їх почесне звання.

За вагомий особистий внесок у розвиток, пропаганду української музичної культури та велику музично-просвітницьку діяльність Босенко Микола Івановича неодноразово нагороджували грамотами, дипломами обласного управління культури, Міністерства культури і мистецтва, Міністерства освіти.

У 1997 р. – за вагомий внесок у пропаганду творчої спадщини Великого Кобзаря, активну просвітницьку діяльність Микола Іванович отримав звання лауреата обласної премії ім. Т. Шевченка;

- у 2005 р. – звання «Відмінник освіти України»;
- 2006 р. – нагороджений обласною стипендією Хмельницької державної адміністрації;
- з листопада 2015 р. – носить високе почесне звання «Заслужений діяч мистецтв України».

З метою відродження та популяризації бандурного мистецтва України з ініціативи Миколи Івановича та за підтримки обласного управління культури був започаткований Всеукраїнський фестиваль-конкурс бандурного мистецтва «Золоті струни».

Микола Іванович є людиною принциповою та відповідальною. До роботи має власний професійний підхід. Постійно працює над удосконаленням своєї творчої майстерності, професійно оркеструє музичні твори, у яких легко вгадується український колорит, національних дух.

Ось думка учениці та послідовниці Миколи Івановича Босенка Любові Орловської-Данилюк «За період роботи в нашому навчальному закладі Микола Іванович випустив велику кількість талановитих бандуристів, які продовжили своє навчання в музичних академіях України. Мені пощастило вже двадцять п'ять років працювати разом з Миколою Івановичем, я також була його ученицею. Пам'ятаю, як 1989 року приїхала вперше до Миколи Івановича на консультацію і не могла собі уявити, що буду навчатися мистецтву гри на бандурі в чоловіка, який, на перший погляд, виявився дуже суворим, навіть не дуже привітним. З часом ця думка розвіялась, і я отримала безліч цікавих, корисних занять, які я обожнювала відвідувати, з нетерпінням чекала на кожну зустріч. Уроки з фаху Микола Іванович перетворював на творчий процес пошуку нових можливостей,

абсолютно іншого розуміння мистецтва гри на бандурі. Це були уроки життя, які я ніколи не забуду.

Під час мого навчання в училищі шанований вчитель почав працювати з капелою бандуристів, і це теж були дуже цікаві сторінки в історії моїх студентських років. А ще – репетиції і безкінечні концерти з квартетом бандуристок – це були мої однокурсниці – О. Совва, О. Максимчук, І. Галіцейська.

З нами Микола Іванович проводив більшу частину свого часу, бо ми ще готувались та брали участь у виконавських конкурсах. Нам доводилась багато займатись, і поруч постійно був Микола Іванович, який навіть приносив нам чай в термосі і бутерброди.

Його батьківська турбота про студентів продовжується і тепер. Кожного року ця праця виростає в букет лауреатів, який у Миколи Івановича дуже великий.

Серед вершин, підкорених його студентами беремо із Нагородного листа від 11 березня 2003 року:

«Босенко Микола Іванович працює в Хмельницькому музичному училищі ім. В.І.Заремби з 1979 року та багато років очолює предметно-цикло-ву комісію «Народні інструменти».

Разом зі студентами свого класу Босенко М.І. веде активну культурно-просвітницьку діяльність серед молоді міста та області. За вагомий внесок в пропаганду творчої спадщини Великого Кобзаря, активну просвітницьку діяльність йому було присвоєно звання Лауреата обласної премії ім. Т.Г. Шевченка в 1998 році.

М.І. Босенко проводить велику наставницьку роботу з молодими викладачами міста та області, допомагає їм в набутті професіоналізму. Він є організатором щорічного конкурсу виконавців на народних інструментах серед учнів початкових мистецьких навчальних закладів Хмельницької області, неодноразово запрошувався до складу журі всеукраїнських та регіональних конкурсів.

Високий професіоналізм та майстерність сприяють тому, що студенти класу Босенка М.І. стали переможцями та дипломантами конкурсів різних рівнів, а саме:

Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Провесінь» (м. Кіровоград):

2007 рік – Собчук О. – І премія, Кучук І. – І премія, Кравчук Т. – III премія;

2008 рік – Ковальська Т. – І премія, Дикалюк Ю. – II премія;

2009 рік – Ковальська Т. – І премія. Сухий І. – II премія, Сребнюк Т. – дипломант;

2011 рік – Ясенчук К. – І премія, Жарун Т. – II премія, Ілларіонова Я. – III премія;

2012 рік – Ясенчук К. – Гран-прі, Круть М. – I премія, Ілларіонова Я. – II премія, Слободян О. – II премія, Волкова М. – дипломант;

Всеукраїнського конкурсу «Червона рута» (м. Київ, 2007) – Гапочка К. – I премія;

Всеукраїнського конкурсу бандурного мистецтва ім. О. Вересая (м. Кременець, 2009) - капела бандуристів – лауреат;

Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Струни вічності» (м. Вінниця, 2010): капела бандуристів — диплом II ступеню, тріо бандуристів – диплом II ступеню Ясенчук К. — диплом I ступеню;

Всеукраїнського конкурсу «Нові імена України» (м. Київ, 2011): тріо бандуристів – дипломант;

Всеукраїнського огляду-конкурсу юних бандуристів «Кобзарська юність України» (м. Чернігів, 2011): Слободян О., – I премія, Круть М. — I премія;

Міжнародного дитячого конкурсу юних бандуристів «Волинський кобзарик» (м. Луцьк, 2011): Круть М. — I премія, Волкова М. – II премія.

Всеукраїнського конкурсу сучасного бандурного мистецтва «Віднови себе» (м. Київ, 2011) - тріо бандуристів — I премія;

Всеукраїнського фестивалю-конкурсу бандурного мистецтва «Золоті струни» (м. Хмельницький, 2012): Ясенчук К. – Гран-прі, Сударчикова М. – I премія, Волкова М. – I премія, Круть М. – I премія, Ілларіонова Я. – III премія. Слободян О. – II премія,

Жарун Т. — III премія. Хмеляр О. – дипломант, конкурсу сучасного бандурного мистецтва «Віднови себе» (м. Київ 2012 р.):

Ясенчук К. – Гран-прі, Круть М. — I премія, Слободян О. II премія,

XVIII Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Провесінь» (м. Кіровоград 2013 р.) Слободян О. – I місце, Ілларіонова Я. – I місце. Хмеляр О. – II місце;

XIX Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Провесінь» (м. Кіровоград(Кропивницький) 2014 р.) Хмеляр О. – I місце;

XX Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Провесінь» (м. Кіровоград(Кропивницький) 2015 р.) Батіг Н. – I премія, Волкова М. – I премія. Круть М. – Гран-прі.

З метою відродження та популяризації бандурного мистецтва України був започаткований Всеукраїнський фестиваль-конкурс бандурного мистецтва «Золоті струни». Одним з ініціаторів та організаторів якого був М.І. Босенко.

В 2012 році проведено Перший Всеукраїнський фестиваль-конкурс бандурного мистецтва «Золоті струни», який отримав високу оцінку відомих діячів української культури.

Кандидатура Миколи Івановича Босенка рекомендована зборами (правлінням) колективу Хмельницького музичного училища ім. В.І. Заремби (Протокол №7 від 05.05.2015) для присвоєння звання «Заслужений діяч мистецтв України». Комісія Державних нагород та геральдики при Президентові України затвердила звання «Заслуженого діяча України» Босенкові Миколі Івановичу 11 березня 2003 року.

Такому успішному творчо-професійному шляху нашого героя Миколи Івановича Босенка передувало дитинство з юністю, коли набирався національного духу у батьків та в середовищі подільських українців з їх традиціями та культурно-звичаєвими вподобаннями. А в дитинстві охочий до співу подільських народних пісень, які чув від своїх батьків Оксани Андріївни та Івана Степановича, від односельців села Черняка, що на Вінниччині, не думав й не гадав, що стане згодом професійним музикантом і нестиме цей духовний скарб нашого народу в ближнє й далеке зарубіжжя. Адже виступи в шкільній та армійській самодіяльності під час строкової служби не брались ним до уваги. Вісімнадцятирічним юнаком вступив у Вінницьке музичне училище (1968-1974). Першу свою бандуру – інструмент Чернігівської фабрики музичних інструментів придбав, навчаючись в училищі. Тільки навчання в Київській консерваторії (1974-1979) змусило Миколу визначити всю серйозність своїх творчих намірів. В консерваторії мав нагоду стати відомим, – погодився стати учасником популярного колективу «Кобза». Зі сценічною славою музиці випало розпрощатися – з третього курсу став одруженим, а вже на п'ятому курсі мав доньку та сина. А відтак Микола Іванович – турботливий син, брат, батько та дідусь. Виховав доньку та сина. Донька Оксана – випускниця відділу «Фортепіано» Хмельницького музичного училища, артист академічного муніципального камерного хору, де також у свій час успішно працював Микола Іванович. У ювіляра вже підрастають три онучки, які, можливо, у майбутньому продовжать справу свого дідуся, а старенька мама Оксана Андріївна чекає на свого Миколку на Вінниччині і знає, що в неї – найкращий син.»

Така професійна підготовка і життя в середовищі української музично-пісенної духовності визначили його творчо-педагогічний шлях і цим шляхом вмотивована його доля українського музики та вихователя послідовників. До вибору місця праці мав Київ, Дніпродзержинськ, Тернопіль, Чернівці та Хмельницький. Обрав останній варіант, бо тут одразу дали двокімнатний гуртожиток, а через сім років повноцінне житло. “На той час Хмельницького не знав зовсім, це було маленьке містечко, певно на 170 тисяч мешканців. Тутешнє музучилище, скажу відверто, одразу мені не дуже сподобалося. Було значно гіршим, ніж тепер. Знаходилося воно у двоповерховій будівлі колишнього готелю й постійно доводилося вина-

ймати додаткові приміщення. І завжди кочував саме відділ народних інструментів. «Згадую, як мені було не по собі, коли на одному з семінарів у Вінниці мене запитали, як мені сидиться “в тому сараї”. На щастя, нині наш виш таки добудований, хоч будувався майже 25 років.», – каже бандурист на розпитування Ірини Салій із міської газети «Проскурів».

Напередодні свого 70-ти літнього ювілею Микола Іванович розповів читачам хмельницької міської газети «Проскурів» наступне, про що впитала в нього кореспондентка Ірина Салій.

«...Микола Босенко став яскравим представником хмельницької культури. Згадує, як часто доводилося їздити в цікаві гастролі. Не раз бував за кордоном, зокрема, в супроводі хмельницького танцювального ансамблю “Юність”. Бували в Бельгії, Голандії, Франції, Німеччині та інших країнах світу. Музикантів запрошували за кордон й на фестивалі народного мистецтва.

За словами викладача, нині за кордон з виступами його учні найчастіше їдуть за власний кошт. Не так давно з ансамблем бандуристів були в Туреччині. Особливо вразив Миколу Босенка фестиваль, організований акторкою сучасного серіалу “Величне століття”.

Наш учитель музики стверджує, що нині в Хмельницькому добре розвинений клас бандури, багато хороших викладачів і шкіл. Для викладацького самовдосконалення постійно проводяться семінари та конкурси, під час яких вони самовдосконалюються. Сучасний Хмельницький має близько 150 бандуристів, в той час, як загалом їх 300 в однойменній області.»

Ансамблі і капели бандуристів зорганізувались і діють в Шепетівці, Волочиську, Кам’янці-Подільському, у с. Пасічна Старосинявського району та інших місцевих школах. У районних музичних школах, наприклад у Городку, з 60-70-х років ведеться навчання гри на бандурі та активна концертна діяльність у складі соло, дуєтів та тріо під керівництвом вчительки Ганни Гребенюк. У Солобківцях Ярмолинецького району — під керівництвом Ірини Миколаївни Родзінської. У Тростянці Городоцького району успішно навчає гри на бандурі та керує концертною програмою Водяний Петро Федорович. У Хмельницькій школі №1 музичною програмою бандуристів успішно керує Людмила Степанівна Паламарчук.

«Завдання Миколи Босенка як викладача – не просто навчити грати на бандурі, а й вести просвітницьку діяльність. Каже, сучасна молодь має пам’ятати наших перших націоналістів-кобзарів, які в добу сталінізму масово нищилися за свою правду. Нині про це знята стрічка “Поводир” режисера Олеса Саніна. Наше Поділля теж славне кобзарями, зокрема Костем Місевичем, на честь якого перейменували вулицю Московську у мікрорайоні Лезневе.

Незабаром, 3 вересня, Микола Іванович відзначатиме славний 70-річний ювілей. Це свято змушує зробити певні життєві підсумки. Каже, мало про що шкодує, навіть про те, що пожертував власною славою і став викладачем. Нині щасливий успіхом кожного учня.»

Зважаючи на подвижницьку діяльність нашого героя і ювіляра автор статті та товариство краєзнавців Хмельниччини шлють кобзареві Миколі Босенку великої сили і порохи у порохівниціях для продовження битви за українську культуру!

М. Босенко в колі вихованців

Література:

1. Гончарук Віктор. «Чемеровеччина та її люди». «МЕДОБОРИ-2006», Кам'янець-Подільський, 2014, с.171-174.
2. Єсюнін Сергій. Легендарний Бандурист, родом із Лезневого // Незнане Поділля, Городок «Бедрихів край» 2012, с.109.
3. Кушпет Володимир. Старцівство: мандрівні співці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.). Київ «Темпора» 2007р. Стр.496.
4. Лавров Федір. КОБЗАРИ. Київ, «Мистецтво», 1980.
5. Орловська-Данилюк Любов. «Бандуристе, орле сизий», «Мистецьке джерело», випуск 12, жовтень 2015.

6. Перепелюк Володимир. «Кобзарські щоденники Володимира Перепелюка 1961-1967рр.» Підготувала Г. Волошенюк. Вінниця, 2015 р.
7. Салій Ірина. «Кує національну гордість» Проскурів, №29(2382) 13 серпня 2020 р.
8. Слободянюк Катерина. Звучить бандура. Проскурів №№21-22, 14 березня 2003 р.
9. Степанков Валерій. Розвідка і контррозвідка Богдана Хмельницького. Видання третє, Кам'янець-Подільський, 2008.
10. Трембіцький А.М. Арго носіїв українського «незрячого» мандрівного епічного мистецтва: стан наукової розробки проблеми. Кам'янець-Подільськ: Кам'янець-Подільський держ. Університет, 2008 |
11. Трембіцький А.М. Українські лірники та кобзарі про голодомор 1932-1933рр. Хмельницькі краєзнавчі студії. Випуск 26. 2020 р., с.237-248.
12. Трембіцький А.М. Лірники та лірницькі пісні на Поділлі «Мистецька сторінка» <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1381>
13. Спогади городоччанки-бандуристки Ганни Гребенюк від 21-24 серпня 2020р. Городоцький вісник, 4 вересня 2020 р. с.8.
14. Маловідомі історії //Високий Замок. №8(8) 2016, с.7.

***Марценюк В.В.**
м. Хмельницький*

ТУРБОТА ПРО ШКОЛЯРІВ – НА ПЕРШОМУ ПЛАНІ

Плужнянська санаторна школа Хмельницької обласної ради, що в Ізяславському районі має давні традиції, є однією з найкращих не тільки в районі, а й в регіоні загалом. Минулого року навчальний заклад відсвяткував своє п'ятдесятиріччя. А успіхи навчального закладу вагомі, завдячуючи долі, що очолив його розсудливий керівник, вчитель від Бога Валентин Іванович Климчук, який тридцять вісім років поспіль на директорському кріслі школи.

Коли у 1980 році постало питання кому очолити Плужнянську санаторну школу у Ізяславському районному відділі освіти двох думок не було: тільки Валентину Івановичу Климчуку – тодішньому вчителю фізкультури Білогородської середньої школи, випускнику Тернопільського педагогічного університету. Пізніше здобув фах ще вчителя географії у Київському педінституті ім. Драгоманова. Працюючи вчителем фізвиховання він став улюбленим наставником для своїх вихованців, віддаючи їм серце і душу. Про це знали керівники району, й області, а й ще що він був цілеспрямований. Ініціативний, наполегливий педагог від Бога.

Нелегко було попервах молодому керівнику. Директору, колектив школи за короткий проміжок часу зробили усе, аби вивести навчальний заклад в один з кращих. Для цього їм довелося докласти багато зусиль та старання. Працівники школи, батьки учнів про нього кажуть, що Валентин Іванович не боїться відповідальності, вимогливий і справедливий, його серце завжди відкрите для тих, хто працює поруч, якщо потрібно то горою стане за людину.

Водночас несхитний, якщо йдеться про інтереси школи. А ще він ніколи не ховається за чужі плечі, надійний, завжди має власну думку і вміє аргументовано відстояти.

Подумалось, що цих рис характеру вистачило б для кількох, а вони дісталися йому одному. Власне цього вимагає і від підлеглих.

У Плужнянській санаторній школі здобувають освіти понад 200 учнів. Це діти з нульового по дев'ятий клас. Головним завданням закладу є відновлення і зміцнення здоров'я дітей у поєднанні з освітнім процесом надання їм медико-педагогічної допомоги. Оцінка фізичного та нервово-психічного стану розвитку дитини здійснюється через реалізацію залежного циклу медико-педагогічної реабілітації.

Для відновлення здоров'я школярів організовано профілактичне лікування, для чого створено належна матеріально-технічна база з сучасним обладнанням. Зокрема, відділення фізіотерапії, масажу, лікувальної фізкультури, фітотерапії. Планується відкриття відділення бальнеології.

Приділяється особлива увага – режиму та організації харчування тощо. Для педагогів, медичних працівників й усього колективу школи найвища мета – здоров'я дитини.

Навчально-виховний процес тут забезпечують 30 педагогічних працівників. Розроблена освітня програма та стратегія розвитку закладу, в яких враховано пропозиції педагогічного колективу. Для реалізації якої навчання за критеріями Нової української школи. З цією метою у Плужнянській школі добре подбали про технічне забезпечення – це комп'ютерне обладнання (мультимедійна дошка, проектор, ноутбук, багатофункціональний пристрій), відкрита шафа для зберігання засобів навчання, диван для відпочинку, шафа для зберігання особистих речей учнів, пересувний стелаж для матеріалів художньо-творчої діяльності, куточок живої природи. Кожній дитині закуплено конструктор «Лего».

Загалом, створено комфортні умови для педагогів, медиків та навчання і відпочинку учнів.

- Моє життя – це постійні зміни, які є рухом вперед. Мені приємно, коли відзначають досягнення колективу на рівні району, області. А ще радісно, коли діти йдуть до школи, чекають чим здивуємо їх ми, що нового буде у цьому навчальному. Адже мрія про найкращу школу нікого не оми-

нас. Адже кожен учень мріє навчатися у хорошому навчальному закладі, а їх батьки хочуть, аби їх діти були оточені опікою, здобули глибокі знання та добре виховання, були здоровим та щасливими, - говорить директор Плужнянської санаторної школи, Заслужений працівник освіти України Валентин Іванович Климчук. Над цим і продовжуємо працювати.

На високому рівні підготували заклад й до нового навчального. До якого вперше переступлять поріг 19 вихованців. Їх учителька Вікторія Юрївна Томчук буде сіяти в їх серцях розумне. Вічне, добре. І хай їм щастить у подальшому...

Привітали їх на святі – День знань, а також, весь трудовий та учнівський колектив школи голова обласної організації профспілки працівників освіти і науки Анатолій Степанович Яримюк та ветеран педагогічної праці Галина Григорівна Манерова та інші наголосивши на гарну підготовку школи до навчання, яка стане для школярів другою рідною домівкою.

Директор школи, загалом не схильний до риторики, може годинами розповідати про своїх однодумців, з котрими, як кажуть, з'їв не один пуд солі на педагогічній роботі, бо тут працюють усі за кодексом людської праці.

У повсякденній роботі Валентин Іванович спирається на голову профспілки школи Ірину Вікторівну Бордюжан, заступника директора з навчально-виховної роботи Тетяну Володимирівну Назаркову, лікаря фтізіатра Ніну Ананіївну Іліка, голову ради школи Оксану Олександрівну Гурську, вчительку молодших класів Раїсу Миколаївну Рижик та інших.

Вихованці школи, їх батьки щиро дякують директору школи, колективу школи за турботу про школярів. І бажають їм здоров'я, щастя, успіхів у їх роботі.

Сердунич Л.А.

сmt Стара Синява

ГОЛОВНИЙ ОСВІТЯНИН СТАРОСИНЯВСЬКОГО РАЙОНУ ДЕНИС ІВАНОВИЧ МЕЛЬНИК

Д. І. Мельник народився 1930 р. в сусідньому селі Миколаївка (Старосинявщина). 1954 р. закінчив фізико-математичний факультет педінституту. Із 1954 по 1958 рік працював учителем фізики Пилявської середньої школи Старосинявського району. З 1958 року по 1960-ий – інспектор шкіл Старосинявського районного відділу народної освіти (райвно, пізніше – райво).

Направлений у село Теліжинці, де був учителем фізики, довгий час працював директором, зокрема, з часу її переходу у восьмирічну: із 1960-ий по 1967-ий рік. Отримати п'ятірку (тоді – найвищу оцінку) з фізики було не легко, а вже якщо отримав – втіхи було надовго, а ще – бажання подовше утримати її як особливо заслужену відзнаку від самого директора, пізніше – від самого завідувача райво! Не одному учневі у пам'ятку – і його уроки фізики, і добрі настанови-поради, як-от: «Вчися, хлопче, бо в тебе батька нема...».

Потім Денис Іванович Мельник був інспектором відділу освіти, а з

1967 по 1996 рік очолював Старосинявський районний відділ освіти, найдовше в Україні з-поміж завідувачів райвно (райво): 29 років. Майже три десятки років! А 46 років присвятив педагогічній діяльності. Мав великий вплив не тільки на розвиток освітньої галузі на Старосинявщині, а й на розвиток району загалом.

1960 року у Теліжинецькій школі навчалось 145 учнів. Режим школи, як згадував Д.І.Мельник, був вкрай відповідальним і контрольованим. Основними документами, якими треба було керуватись у роботі, крім Статуту школи, програм і навчальних планів, були постанови й рішення партійних і радянських органів про школу, а найголовніше – тодішній ідеологічний курс держави (СРСР). «Їх виконання мало бути бездоганим. У протилежному випадку документ не знімали з контролю роботи; завідувач райвно отримував адміністративне стягнення, а обласний відділ народної освіти продовжував термін виконання» (Д.І.Мельник). Проблемними питаннями в роботі райвно у той час були такі: перехід до загальнообов'язкової середньої освіти; підвищення якісного показника освіти вчителів; створення у школах фондів стабільних підручників (перехід на безоплатне користування ними); стовідсоткове охоплення учнів гарячим харчуванням; перехід шкіл на кабінетну систему навчання; проведення щорічних предметних олімпіад тощо. [1].

Колишній колега Д. І. Мельника Віктор Степанович Прокопчук із Дунаївців згадує про педагогічні конференції, коли вони були на етапі розбудови національної школи. Д.І.Мельник розумів, каже В.С.Прокопчук, що

школа повинна бути центром національного виховання дітей і памолоді. Денис Іванович – педагог-творець, організатор освіти на Старосинявщині, ініціатор і організатор багатьох педагогічних конференцій та семінарів – ділиться спогадами доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України В.С.Прокопчук.

Крім завдань, котрі влада покладала на школу, її обов'язком була допомога колгоспові. Особливо перевантаженим було навчання восени, позаяк на кожну школу було доведено план збору картоплі, буряків, яблук тощо. Всю осінь учні допомагали колгоспові, крім того, надавали значну допомогу на «нормах» матерів-буряківниць. 1960 – 70-і роки – час найбільшого залучення активної участі школярів у колгоспній і суспільній роботі, зокрема, до вирощування школярами вдома кролів. Виростивши вдома, своїми харчами, їх здавали у школу, якій було доведено «зверху» план м'ясозаготівлі. Виконували школярі і план збору лікарських рослин, збирали поодинокі й гуртом. А ще двічі на рік усім учням треба було здати по 50 кг (середні класи) металолому і по 15 кг макулатури згідно плану, доведеного «зверху».

Величезну організаційно-господарську роботу провів у той час завідувач відділу освіти Денис Іванович Мельник і колектив, який він очолював 29 років, найдовше в Україні.

Дещо – з родинного життя Дениса Івановича, позаяк він був і зразковим сім'янином, прикладом у родинних стосунках. Разом із дружиною виховали двоє дітей. Дружина, Фаїна Тимофіївна Мельник (Дідук), працювала продавчиною теліжинецької сільської крамниці, багато років була її завідувачкою.

Донька Людмила працює лікарем у м. Хмельницький. Син Валерій – військовий лікар у Вінниці. [2].

Авторитетний, добрий і людяний, справедливий і щирий у стосунках зі всіма, Денис Іванович по-особливому тепло ставився до своїх односельців, втім, до всіх. Завдячуючи його найкращим чеснотам, у Теліжинцях (і не лише) не в одній родині новонародженого хлопчика називали його йменням, причому – саме на честь Дениса Івановича.

Усміхнений, відкритий, простий у найкращому розумінні цього слова, себто людяний. Але... вже не земний... 2007 року його не стало.

Тож не випадково 2009 року з ініціативи відділу освіти Старосинявської РДА та за підтримки депутатів районної ради було затверджено положення «Про районну педагогічну премію імені Д.І.Мельника» з метою підняття соціального статусу сільського педагога, відзначення кращих учителів району і шанування пам'яті відомого педагога Старосинявщини Дениса Івановича Мельника. Встановлено такі номінації: «Кращий керівник навчального закладу», «Кращий учитель», «Кращий працівник

методичної служби». Відтоді багато педагогів отримали цю почесну відзнаку, а вислів Д.І.Мельника, видрукуваний на сертифікаті: «Треба вііти радїти життю і працювати з радїстю. Це правильний шлях до успїху» – набув конкретного змісту для багатьох творчих педагогів району. [3].

Премію імені Д. І. Мельника вручають на День учителя кращим начителям Старосинявщини як визнання їхніх заслуг та успїхів у педагогічній праці. [4].

Джерела та література:

1. Купчишин М. Ф.. Рід наш – цвіт наш... – К.: Лотос. – 2008.
2. Сердунич Любов. Столиця твого родоводу (Історія села Телїжинці Старосинявського району Хмельницької області. Історично-краєзнавче видання). – Хмельницький: ФОП Крисюк, 2015. – 308 с.: іл..
3. Старосинявщина в історії та документах. – Хмельницький: А. А. Мельник. – 2016. – С. 74.
4. Інтернетмережі: <https://starosynjavska-gromada.gov.ua/news/1570532507/>

Троян Р.Ф.

м. Хмельницький

ГОСПОДАР НА ВОДРОЗДІЛІ

Нарис

Хмельниччина здавна славиться мудрими керівниками агроформувань, талановитими організаторами сільськогосподарського виробництва. І серед цієї когорти – Леонід Остапович Стецюк, неординарна особистість, який ось вже понад 36 років господарює на землях, що розкинулися на північно-східній частині Авратинської височини, де витікають річки Збруч, Ушиця притоки Дністра, Случ, Жердь притоки Горині і Прип'яті та Південий Буг. І це символічно, бо місцина на водорозділі надає впевненості у діяльності щирим земледувам, які трудяться разом з Леонідом Остаповичем, отримуючи від землі-годувальниці щедрі здобутки.

Ось минуло вже піввіку, як ми познайомилися з Леонідом Стецюком при вступі до Вишу, що у Кам'янець-Подільському. Тоді подружили, проживаючи у гуртожитку і на квартирі, ділячись куском хліба, бо навчалися разом у четвертій групі, сформованій по вивченню агрономічного курсу та англо-французьких мов.

“Сіль ву пле, Оре ву ар”, інколи перемовлялися вони з Алімом Вараницею, майбутнім головним лісничим нашого регіону.

Леонід проявляв хороші знання з базових предметів середньої школи, а тому йому було не складно опанувати агрономічні дисципліни. Мені подобалась порядність, чесність та його начитанність і особливий прояв інтелекту.

Народившись у мальовничому селі Шибена, що на Теофіпольщині на початку жовтня 1949 року, він ввібрав найкращі риси своїх : мами Надії Олександрівни і батька Остапа Івановича – працелюбність, відповідальність, наполегливість та доброту. По закінченні середньої школи разом з батьком працював у будівельній бригаді, будував сільські дороги. Після інституту – армія. Будучи добре фізично розвиненим, служив у спортивній роті у складі Північної групи військ, що у Польщі. Особливо відзначався виносливістю та результативністю у багатоборстві. Командуючий групою військ генерал Герасимов був задоволений спортивними досягненнями воїнів спортпідрозділу, які виходили переможцями над спортсменами Війська Польського, чехами, ГРВН, Південної і Центральної групи військ.

Військовий гарт знадобився, коли трудився викладачем Ільковецької спеціалізованої школи-інтернату. Набуті знання у сільгоспінституті вже згодом вмiло застосовував на виробництві у Теофіпольській районній станції захисту рослин де працював агрономом, а згодом її начальником. Там же зустрів свою долю, вірну супутницю життя Тетяну Адамівну.

Його професіоналізм, висока кваліфікація, добрі організаторські здібності не залишилися не поміченими начальством району. Тому коли виникла потреба зміцнити керівництво колгоспу ім. Шевченка с. Гальчинці, у райкомі партії та райвиконкомі на пропозицію начальника райсільгоспуправління Анатолія Безносюка, усі були одностайні щодо кандидатури Леоніда Стецюка.

В кінці січня 1981 року шевченківчани із задоволенням його обрали своїм очільником. У ті дні також своїм керманічем довірили в Летаві на Чемеровеччині, майбутньому Герою України, Михайлу Шаповалу. Лише на рік раніше став головою колгоспу в Миньківцях, що на Дунаєвеччині, одnogрупник Дмитро Алексєєв (доцент). Щоб вирішувати нелегкі завдання по піднесенню господарства, Леонід Остапович за короткий час сколотив команду однодумців, які тягнули лямку і в день та вночі, не виходячи з борозни разом зі своїм очільником.

Серед них: Петро Рудківський – головний агроном, Іван Пілат – завідувач будівельної індустрії, Володимир Андрієвський – головний інженер, Іван Ковальчук-директор цегельного заводу, Степан Романюк, Григорій Бурлак – завідувачі фермами (на жаль усі пішли за межу вічності), Петро Блажко – головний зоотехнік, Олександр Рудківський – головний бухгалтер та інші чудові, енергійні, відповідальні під стать керівнику агроформування.

Пройшло кілька років і господарство ім. Шевченка стало набирати оберти, виправдовувати ім'я національного генія. Поступово зміцніла матеріально-технічна база, помітно оновлювався машино-тракторний парк тощо. Керівник, спеціалісти і середня ланка стали широко запроваджувати передовий досвід, застосовувати інтенсивні технології, що позитивно вплинуло на ріст врожайності та збільшення валових зборів зернових, цукрових буряків, овочів, кукурудзи, зміцнення кормової бази. Відповідно стали нарощувати обсяги виробництва молока, м'яса та іншої продукції ферм. Це сприяло покращенню фінансового стану та поліпшення життя селян. За рівнем розвитку колгосп під егідою Стецюка підійшов впритул до маяків району.

Але найбільше Леонід Остапович, щоб залишити помітний слід у житті, неперевершено займався господарським будівництвом, що і продовжує нині. По суті у цьому напрямі діяльності в районі йому не було рівних. Він завжди проявляв наполегливість та винахідливість. Так було, коли не вистачало на будівельні роботи лісу та інших матеріалів. Пригадав, що його батько у важкі часи на життєвому шляху перехрещувався із легендарним Кирилом Орловським, очільником відомого білоруського колгоспу "Рассвет." Тому послідовники Кирила Прокоповича, "сябри" без вагань виділили чималу ділянку лісу для колгоспу із Теофіпольщини, а також завжди сприяли у придбанні інших добротних білоруських будівельних матеріалів. Не було проблем з цементом, бо знайшов шлях Леонід у Балаклію, що на Слобожанщині де його виготовляють і стали відвантажувати за сприяння впливового земляка Віталія Казмірука – міськрайонного керівника компартії, уродженця з Новоіванівки, який також через столичні кабінети, допоміг збудувати асфальтівку до віддалених сіл Червона Случ та Новоіванівка. Одночасно приблизилося постачання цементом вже з Кам'янець-Подільського. з переїздом сюди з Харківщини директора Івана Рязанцева.

Під керівництвом Леоніда Остаповича було створено будівельну індустрію, асфальтний і цегельні заводи та внаслідок чого в чотирьох селах було зведено понад 50 житлових будинків, середню школу, два ФАПи, будинки побуту і торгівлі, побудовано виробничі приміщення, майстерні, склади, близько 40 кілометрів доріг тощо. З його ініціативи розробили проектно-кошторисну документацію та здійснено газифікацію усіх чотирьох сіл.

У новозбудовані оселі переселялися також колгоспники з п'ятого села Войкове, названого на честь "червоного амбасадора", яке до приходу Стецюка, було часом стерте, як неперспективне. При цьому держава завжди повертала кошти використані на соцкультпобут.

За все, що затіяне ним та зроблене, сільчани йому завдячують, його визнають та поважають.

За працювистість, енергійність, прийняття мудрих рішень, розважливість Стецюка Л.О., стали признавати в обоймі “достойних”, мастисті керівники з Поляхової, Волиці, Святця, Новоставець тощо. Завжди були задоволені його діяльністю і районні керівники і зокрема: Петро Рев’якін, Володимир Каштан, Анатолій Безносюк, Аркадій Медвідь, згодом Василь Шуляк, Валентин Хоптян, Володимир Кобера, Василь Кравчук, Микола Ковальчук та інші.

Дружба з Леонідом в нас стала тіснішою, коли я облаштувався сім’єю у Теофіполі і працював в Сільгоспхімії та на партійній роботі.

Різні були часи і моменти, коли нерідко здійснювалися так звані наїзди фіскальних та інших силових органів, не без подачі “любих друзів”. Все це було наслідком через його власну думку, відстоювання своєї точки зору, принциповість, відсутністю підлабузництва перед чиновниками різних рангів.

Керівництво правоохоронних органів нерідко звертало увагу: “Що Ви Остаповичу не подаєте сигнали про крадіжки, втрати, пиятику тощо?” Натомість він відмахувався, що з цими проявами самі справляємося. Будучи великодушним по натурі, він завжди був і є хорошим вихователем людських душ.

Якось на передодні жнив, близько півночі прибігає сторож з тракторного:” Біда Остаповичу, хлопці завели Т-150, де у двигуні обмалъ масла і поїхали на “кавалерку” у сусідню Щаснівку”. Наступного дня розібравшись, що юнаки були тверезі, то покарав за вивід з ладу двигуна – символічно, бо вбачав у цьому вчинку об’єктивні причини. Через те, що більшість робіт в господарстві механізовано, то дівчат в селах залишилося зовсім мало.

Леонід Остапович ніколи не проявляв гординю, піти до спеціалістів, рядових працівників на іменини, весілля, хрестини. Маючи чудовий голос, нерідко в колі друзів артистично озвучує гарні українські пісні. Обов’язковим правилом у нього є відвідини ветеранів, важко хворих, вдів – дітей війни, з надання матеріальної допомоги. А також проводить в останню путь тих, з якими трудилися разом.

Його турботу також відчують сільчани, як депутата районної ради.

Спостерігаючи за зниженням мотивації до праці селян, спонукало його до створення фермерського господарства, з наступним укладенням угод з власниками, про обробіток земельних паїв у Червоній Случі та Новоіванівці. В інших двох селах також з числа активних громадян було створено і діють до двох десятків фермерських господарств, які успішно господарують.

Будучи понад 20 років фермером, він особисто відчув на собі владний “пряник“ і багіт. Його добре знають, як сподвижника розвитку фермер-

ського руху не лише на Поділлі, а і далеко за межами. Набутий досвід господарювання він щиро передає молодим фермерам в районі і в сусідніх областях.

Леонід Остапович добре розбирається у економіці, політичних ситуаціях і категоричний у розбазарювані землі. З цього питання він виступає на різних зібраннях, бере участь в протестних акціях у столиці. Часто молодь завидує його енергійності. Він наголошує, як аксіому: "Хіба можна продавати те, що нам не належить? Адже землю, як безцінний скарб, ми отримали від предків і маємо передати майбутнім поколінням, а не зневажливо ставитися до них. Зробимо по іншому, втратимо національне багатство та державність, а нащадки матимуть вічне рабство." Таке його твердження – незаперечне.

Віддаючись розбудові і функціонування господарства, Леонід Остапович не пішов, як де-хто під крило агрохолдингів, хоч кур'єри їх і досі шниряють по селах, наставляючи "пряники", але він не підкупний і їм не вірить. Бо сам гідний господар, як голова ФГ «Свроколос», що досі не знає спокою. Не глядить санаторіїв, ні розважливих закордонних поїздок. Та у лікарнях не було коли лікуватися. Так собі амбулаторно, вдома за допомогою сільського фельдшера і рідної дружини Тетяни Адамівни, яка теж бізнесує.

Правда, радіє він дітям, синові Андрію та дочці Наталі, які допомагають у господарюванні, а також добре вже підсобляє старший онука Артур. Інші його сестрички Аріна та Настуся підрастають і теж незабаром стануть в поміч дідусеві.

Ось такий він мій побратим, завжди одержимий і невгамовний поборник справедливості, входячи в підвалини того загалу, що складає основу кращої плеяди керівників ризикованого сектору економіки нашої держави.

Шкробот П.М.

м. Хмельницький

РОКИ, УВІНЧАНІ ЩАСТЯМ І ЛЮБОВ'Ю

Ось вони – прожиті роки. Кожен із них навіює різні спомини: радісні, пекельно болючі, щемливі. Вони мали своє забарвлення, настрої. Попри все він завжди дослуховувався до людей. Його виокремлюють залюбленість у життя, широкий світогляд, відчуття перспективи.

Життєва стежина

Василь Іванович Смішко, представник старшого покоління, селянський син із Борсуків., що у Новоушицькому районі. Тут пізнав важке

дитинство, нелегку роботу в домашньому господарстві, в місцевому колгоспі. Вже з десяти років під час літніх канікул водив коней при розпушуванні міжрядь просапних культур, а під час жнив кожного року був за стернового, коли косили жаткою-самоскидкою зернові культури. Восени починалися школа, навчання і домашні справи.

- У той час, пригадує Василь Іванович, жилося нелегко багатьом. У скруті та злиднях пройшли дитячі та юнацькі роки. Батько не повернувся з фронту Другої світової війни 1939-1945 рр. У трьох з мамою та молодшим братом виживали як могли.

Далекі події Другої світової війни, щеплять душу і до сьогодні Василю Івановичу. Адже прийшлося пережити велике горе, втрати. Захопивши в липні 1941 року Нову Ушицю, гітлерівці вчинили у селищі і районі жахливі злочини. За час окупації вони закатували 3220 мирних громадян, з них 2019 безпосередньо в Новій Ушиці, вивезли на каторжні роботи до Німеччини 5237 чоловік. Про ці історичні, трагічні події минулого В.І.Смішко часто розповідає молоді, учням селища та району. Особливо акцентує увагу на те, що жителі району героїчно боролись проти нацизму, відстоювали незалежність України. За це земляки нагороджені орденами і медалями. В тому числі 90 уроженців його рідного села Борсуки.

У споминах Василя Івановича і незабутні шкільні роки. Після закінчення семирічки ще три роки ходив пішки шість кілометрів до школи у сусідньому селі.

Десятирічку закінчив успішно, але через матеріальну скруту не міг навіть мріяти про вступ до вищих навчальних закладів. Отож влаштувався на роботу в садово-городню бригаду.

Щоденна праця біля землі, спілкування з людьми села, вабили юнака до такої почесної професії як агроном. Отож вирішив, що попри всі труднощі, потрібно вчитися далі. Закінчив плодово-овочеве відділення Грушківцевої сільськогосподарської школи, потім Кам'янець-Подільський сільськогосподарський технікум.

Фахівець, порадник, наставник

Василь Іванович працював агрономом у колгоспі ім. Тімірязєва, заочно закінчив Уманський сільськогосподарський інститут за фахом плодовоочівник.

Набуті знання, організаторські здібності молодий спеціаліст успішно використовував на посаді агронома в борсуківському колгоспі.

Борсуківчани до цього часу згадують про творчу працю молодого фахівця. Дякуючи йому, пишню розквітли колгоспні сади, вони давали рясні врожаї, від яких надходили помітні кошти в колгоспну касу.

Чотири роки В.І.Смішко працював директором радгоспу в с.Заміхові.

Самовіддана праця в селі, спілкування з роботящими людьми, надавала йому сил, натхнення.

- Ці роки для мене, – відзначає Василь Іванович, - були і залишаються пам'ятними на все життя. Адже тоді я по справжньому пізнав село, його мешканців, навчився працювати біля землі-годувальниці, здобув фах порадника, наставника.

В 70-х роках Василь Іванович, очолив новостворений плодоягідний радгосп «Прогрес». Тут він, як і завжди, проявив господарський хист, творчість керівника і доброго господаря. Під його керівництвом колектив добивався зростання врожаїв полів і садів, продуктивності тваринництва. Велося розширене господарське і культурне будівництво, зростала економіка, поліпшувався добробут сільчан.

З 1978 по 1998 рр. Василь Іванович очолював агропромисловий комплекс у районі. Робота була вкрай напружена і відповідальна, вимагала не лише відповідних знань та умінь, а й великої особистої віддачі. І Василь Іванович справлявся з покладеними обов'язками та завданнями. Про це свідчать три Всесоюзні урядові нагороди за досягнення району в сільському господарстві (1978, 1979, 1983 рр.).

Роки ще сили додають...

Упродовж свого трудового життя Василь Іванович ростив на Новоушицькій землі рясні врожаї, плекав гарні сади, які й досі щедро родять. І від цього душа ветерана повниться радістю. Адже благодатний слід на землі залишився.

Він продовжується у його активній громадській роботі.

Ось уже майже двадцять років Василь Іванович очолює районну раду організації ветеранів. Як і раніше, так і тепер віддається роботі. Його часто можна побачити серед ветеранів і школярів, молоді, літніх людей, у сесійній залі і на засіданні колегії адміністрації, репетиціях і виступах аматорського співочого гурту «Доля».

- Василь Іванович для ветеранів області, – відзначає очільник обласної ради ветеранів Володимир Купратий, - добрий приклад виконання свого громадського обов'язку, він допомагає ветеранам виживати в нелегкі часи сьогодення.

І це справедливо. Адже В.І.Смішко зумів налагодити зв'язки з місцевою владою, громадськістю для того, аби відстоювати інтереси ветеранів.

За сумлінну працю В.І.Смішко заслужив повагу серед громадськості району. Він нагороджений орденом «Знак пошани», двома орденами «Трудового Червоного Прапора», Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України, «Почесний ветеран України».

Василь Іванович неодноразово обирався депутатом обласної, районної та сільських рад.

Сьогодні йому за вісімдесят. Але він сповнений життєрадістю.

- Життя прожито недаремно, бо й хата збудована в рідному селі, не один сад посадив...

Разом з дружиною Валентиною Олександрівною виростили достойних дітей. Донька Люба – доцент університету, кандидат педагогічних наук, почесний громадянин Кам'янця-Подільського. Син Леонід – держслужбовець, працює в Кабінеті Міністрів України. Гідно наслідують сімейні традиції онуки: Оля, Андрій, Саша, Таня.

Життєвий шлях Василя Івановича завжди був наповнений турботами, прагненнями робити людям добро.

На життєвій стежці він завжди слідує заповіді матері Терези:

- твори добро, будь щедрим і відкритим віддай людям найкраще, що у тебе є.

А добрим порадиником упродовж усіх років після Василя Івановича є обласний часопис «Подільські вісті», який завжди з ним. Подбав він і про те, щоб сім'я, ветеранський загальний район не розлучався з газетою у цьому році.

Сьогодні душу ветерана розривають негаразди, які яскраво проявляються у політичній, економічній, соціальній сферах життя на теренах нашої держави. Його турбують повсякденні проблеми: як виживати у важких повсякденних умовах багатьом людям, особливо пенсіонерам.

Адже лікування по суті недоступне, ціни на комунальні послуги захмарні, майже щоденно зростають вони і на продукти харчування, підвищується вартість проїзду у громадському транспорті. До цього належить додати ще чи мало бід, які насуваються на ветеранів. І в цих нелегких умовах Василь Іванович Смішко, очільник районної ветеранської організації робить все залежне від нього аби підтримати ветеранів, допомогти їм виживати в цих нелегких умовах.

І сьогодні він твердо повторяє слова:

*«...поки Україна буде,
З нею буде і душа моя».*

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Баюк Микола Іванович, кандидат державного управління, директор Хмельницького регіонального центру підвищення кваліфікації, доцент Хмельницького університету управління та права, член НСКУ

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Української академії історичних наук, завідувач Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Вашук Надія Іванівна, вчитель-методист Кам'янець-Подільської СЗОШ №16

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Дацюк Олександр Анатольович, кандидат богослов'я, протоієрей, секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедрою теології та українського православ'я Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ та НСЖУ, Почесний краєзнавець України

Захар'єв Володимир Анатолійович, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного

центру культури і мистецтв, лауреат регіональних краєзнавчих премій ім. І.Винокура, М.Орловського, Ф.Шевченка і Є.Назаренка.

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Казанцев Дмитро Юрійович, заступник голови громадської організації ХМСК «Проскурівський колекціонер», член НСКУ

Кльоц Олександр Миколайович, краєзнавець, член Клубу імені С.М.Виноградського м.Городок, член НСКУ

Красносілецький Денис Павлович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, почесний ветеран України, член НСЖУ

Муляр Анатолій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, вчитель-методист

Семенова Анна Миколаївна, аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Сердуніч Любов Андріївна, письменниця (смт. Стара Синява), член ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, член НСЖУ, член НСКУ

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Троян Ростислав Феліксівич, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Шкробот Петро Михайлович, краєзнавець, зав.прес-центром Хмельницької обласної ветеранської організації, почесний ветеран України, член НСЖУ

ЗМІСТ

НАШ ЮВІЛЯР

<i>Блажевич Ю.І.</i> СЛАВНОЛІТТЯ МИКОЛИ ІВАНОВИЧА БАЮКА 4	ФОТОМИТЕВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАЮКА М.І. НА ПОСАДІ ДИРЕКТОРА ЦЕНТРУ	11
<i>Баюк М.І.</i> ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЦЕНТР ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ		13

НАУКОВІ СТАТТІ

<i>Адамський В.Р.</i> ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ В УШИЦЬКОМУ ПОВІТІ		28
<i>Баженов Л.В.</i> ВЧЕНИЙ МІЖНАРОДНОГО РІВНЯ (ДО 90-РІЧЧЯ АКАДЕМІКА І.С. ВІНОКУРА)		35
<i>Балабуст Н.Ю., Блажевич Ю.І., Ващук Н.І.</i> ЗЛОДІЯННЯ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ЗАСЛАВСЬКОМУ ГЕБІТСКОМІСАРІАТІ (1941 – 1944 рр.)		43
<i>Говорун В.Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛ НОВОЛАБУНЬ, ТИТЬКІВ, ТРОСЩИНА, ЮРОВЩИНА ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ		48
<i>Григоренко О.П.</i> ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ВІД УТВОРЕННЯ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ АКТА ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ		55
<i>прот. Олександр Дацюк.</i> ФІЛОСОФСЬКА ТЕОЛОГІЯ ТА ІНДУКТИВНЕ ДОВЕДЕННЯ БОЖОГО БУТТЯ Р. СВІНБОРНА ...		72
<i>Єсюнін С.М.</i> ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО		77
<i>Захар'єв В.А.</i> КРАСИЛІВ У ЧАСИ ДАВНЬОЇ РУСИ І ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ		100
<i>Казанцев Д.Ю.</i> СУЧАСНІ ІННОВАЦІЇ В МУЗЕЯХ		113
<i>Кльоц О.М.</i> ДИТИНСТВО І ЮНІСТЬ: ВПЛИВ БАТЬКІВ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ С.М.ВІНОГРАДСЬКОГО		119
<i>Красносілецький Д.П.</i> ДЕЯКІ РОЗДУМИ ЯКОВА ГОЛЬЧЕВСЬКОГО ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ		128
<i>Муляр А.М.</i> ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНІЯ У 1849–1859 рр. ЯК СКЛАДОВА КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА: ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОГРАФІЇ ТА НАРОДОНАСЕЛЕННЯ		136
<i>Семенова А.М.</i> ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ 1968 РОКУ		146

<i>Трембіцький А.М., Іваневич Л.А.</i> ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО БЕРЕСТЕЦЬКУ БИТВУ 1651 р.	153
<i>Трембіцький А.М.</i> СУДІВНИЦТВО НА РУСІ В КНЯЖУ ДОБУ (IX–XIII ст.)	164
КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	
<i>Захар'єв В.А.</i> СЕРГІЙ ФЕОДОСЬЄВ У МОЄМУ ЖИТТІ. Спогади ...	173
<i>Куфльовський В.І.</i> СУЧАСНЕ КОБЗАРСТВО ХМЕЛЬНИЧЧИНИ ТА ПОДІЛЬСЬКИЙ МАЙСТЕР І ПЕДАГОГ БАНДУРИ МИКОЛА ІВАНОВИЧ БОСЕНКО І ЙОГО ПОСЛІДОВНИКИ	178
<i>Марценюк В.В.</i> ТУРБОТА ПРО ШКОЛЯРІВ – НА ПЕРШОМУ ПЛАНІ	191
<i>Сердунич Л.А.</i> ГОЛОВНИЙ ОСВІТЯНИН СТАРОСИНЯВСЬКОГО РАЙОНУ ДЕНИС ІВАНОВИЧ МЕЛЬНИК ...	193
<i>Троян Р.Ф.</i> ГОСПОДАР НА ВОДОРОЗДІЛІ. Нарис	196
<i>Шкробот П.М.</i> РОКИ, УВІНЧАНІ ЩАСТЯМ І ЛЮБОВ'Ю	200
НАШІ АВТОРИ	204

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 29

Підписано до друку 16.11.2020. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 12,06

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10